

Заклад вищої освіти «Український католицький університет»

Факультет наук про здоров'я

Кафедра психології та психотерапії

МАГІСТЕРСЬКА РОБОТА

**Батьківське ставлення до дітей в контексті стресу в умовах війни в
Україні: ретроспективне дослідження**

**Виконала: студентка 6 курсу,
групи ЗПП 21/М спеціальності 053
Психологія освітньої програми
«Клінічна психологія з основами
психодинамічної терапії»**

Хортів О.Р.

**Науковий керівник:
доцентка кафедри психології та психотерапії,
канд. пс. наук**

Широка А.О.

**Рецензент: канд. пс. наук,
доц. кафедри практичної психології
Інституту управління, психології
та безпеки Львівського державного
університету внутрішніх справ**

Кузьо О. Б.

Львів - 2023

РЕФЕРАТ

Батьківське ставлення до дітей в контексті стресу в умовах війни в Україні: ретроспективне дослідження: 111 с., 3 ч., 27 табл., 66 рис., 13 дод., 53 джерел.

КЛЮЧОВІ СЛОВА:

Батьки, діти, підлітки, батьківсько-дитяче ставлення, батьківство, виховання, війна, стосунки, стрес.

Батьківське ставлення відіграє важливу роль для психологічного благополуччя дитини, особливо, якщо мова йде про ситуацію війни. Втім, наскільки стрес батьків, пов'язаний з війною в Україні, позначається на їхньому ставленні до дитини залишається мало вивченим. Відтак метою цієї роботи стало вивчення того, як стрес, який переживають батьки через війну, позначається на їхньому ставленні до дитини. Дослідження мало ретроспективний крос-секційний дизайн і в ньому взяли участь 407 батьків, які заповнили анкету соціо-демографічних даних, Алабамський опитувальник батьківства, шкалу психологічного дистресу Кеслера та анкету ретроспективного погляду на батьківство до війни та зараз. Було виявлено статистично значимі відмінності у ставленні батьків до дітей в залежності від віку дитини: батьки дітей 6-10 років є більш залученими в батьківство, частіше проявляють позитивне батьківство та більше застосовують до дитини різні види покарань у порівнянні з батьками дітей 14-17 років. Батьківський стрес виявився предиктором непослідовного виховання дітей будь-якого віку. Для дітей 6-10 років, батьківський стрес також позначається на зростанні різних видів покарань дитини. Окрім стресу, який переживають батьки під час війни, супутніми чинниками ризику різних видів покарань дитини є дохід сім'ї, здоров'я та самопочуття батьків, кількість дітей у сім'ї, стать дитини, умови проживання, рівень страждань батьків, пов'язаних з війною. У роботі дискутуються різні можливості полегшення стресу батьків, пов'язаного з війною, та полегшення його наслідків, що стосується ставлення батьків до дитини.

ЗМІСТ

Вступ.....	5
РОЗДІЛ 1 БАТЬКІВСЬКЕ СТАВЛЕННЯ ДО ДІТЕЙ В КОНТЕКСТІ СТРЕСУ: ПОГЛЯД КРІЗЬ ПРИЗМУ ВІЙНИ В УКРАЇНІ.....	9
1.1 Вплив батьківського ставлення на психологічний стан дитини	9
1.2 Особливості поведінки батьків і дітей в контексті стресу.....	13
1.2.1 Особливості виховання та ставлення батьків до дітей в контексті стресу.....	13
1.2.2 Особливості поведінки дитини в стресі.....	18
1.3 Дитячо-батьківські стосунки в контексті війни в Україні.....	21
1.3.1 Психологічні зміни в дорослих внаслідок війни в Україні.....	23
1.3.2 Психологічні зміни у дітей внаслідок війни в Україні.....	26
1.4 Теоретична модель та гіпотези дослідження.....	29
Висновки до першого розділу.....	31
РОЗДІЛ 2 МАТЕРІАЛИ ТА ПРОЦЕДУРИ ДОСЛІДЖЕННЯ БАТЬКІВСЬКОГО СТАВЛЕННЯ ДО ДІТЕЙ В КОНТЕКСТІ СТРЕСУ В УМОВАХ ВІЙНИ В УКРАЇНІ.....	33
2.1 Етапи дослідження.....	33
2.2 Методи дослідження.....	33
2.3 Характеристика досліджуваної групи.....	37
2.4 Аналіз результатів дослідження.....	37
Висновки до другого розділу.....	40
РОЗДІЛ 3 РЕЗУЛЬТАТИ ТА ДИСКУСІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ БАТЬКІВСЬКОГО СТАВЛЕННЯ ДО ДІТЕЙ В КОНТЕКСТІ СТРЕСУ В УМОВАХ ВІЙНИ В УКРАЇНІ.....	41
3.1 Особливості ставлення батьків до дітей різного віку.....	41
3.2 Зв'язок стресу батьків, пов'язаного з війною, та батьківського ставлення до дітей різних вікових груп.....	46

3.3 Роль стресу та інших чинників ризику, пов'язаних з війною, у ставленні батьків до дитини.....	49
3.4 Ставлення батьків до дитини до початку війни і зараз: результати опитування батьків дітей різного віку.....	52
3.5 Дискусія результатів.....	61
3.6 Обмеження та перспективи дослідження.....	64
Висновки до третього розділу.....	65
ВИСНОВКИ.....	67
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	69
ДОДАТКИ.....	75

ВСТУП

Війна по-різному впливає на сім'ї українців. У багатьох сім'ях один з батьків (на даний момент зафіксовано 493550 захисників) залучений до бойових дій (Міністерство у справах ветеранів України, 2022). Багато сімей через війну втратили своїх близьких та рідних (відомо про 111579 осіб) (Міністерство у справах ветеранів України, 2022). Від початку російсько-української війни в Україні, за словами заступника міністра соціальної політики країни Дарини Марчак, в Україні з'явилося близько 4,6 мільйонів внутрішньо-переміщених осіб (Марчак, 2022). Якщо враховувати той факт, що багато людей не реєструється, як ВПО, то можна припускати, що внутрішньо-переміщених осіб ще більше, і серед них, левову частку складають саме жінки та діти. Досвід війни, втрат та переміщення, пов'язані зі стресом батьків, що, ймовірно, позначається і на їхньому ставленні до дитини.

Батьківське ставлення має значення як для розвитку дитини, так і для відновлення її ментального здоров'я після важких кризових подій. Зокрема відомо, що діти, батьки чи опікуни яких, проявляли позитивну дисципліну та мали високі результати за шкалою якості батьківського ставлення, краще відновлювалися після стресу, пов'язаного з наслідками урагану в Пуерто-Ріко, аніж діти, батьки котрих проявляли негативну дисципліну до своїх дітей та мали низькі показники за шкалою якості батьківського ставлення (Felix, You, Vernberg, Canino, 2013). Також, за результатами дослідження дітей з симптомами ПТСР, які постраждали в наслідок військових дій у Ізраїлі, діти, які відчували підтримку батьків, легше переживали (Thabet & Vostanis, 1999). На основі цих досліджень можна зробити припущення про те, що батьківське ставлення відіграє важливу роль для психологічного благополуччя дитини, особливо, якщо мова йде про ситуацію війни.

Втім, в силу того, що війна в Україні – по-своєму контекстно та культурно нове явище, то і батьківське ставлення до дітей в контексті війни в Україні

вивчене недостатньо. Відтак **метою** цього дослідження стало визначити, як стрес батьків, пов'язаний з війною в Україні, позначається на їхньому ставленні до дитини.

Об'єкт: ставлення батьків до дитини.

Предмет: ставлення батьків до дитини в контексті стресу, пов'язаного з війною.

Завдання дослідження:

1. Визначити поняття батьківсько-дитячого ставлення; проаналізувати, як стрес, викликаний війною в Україні, впливає на батьківсько-дитяче ставлення.
2. Обрати методики для проведення дослідження; обрати групу досліджуваних; провести емпіричне дослідження.
3. Здійснити статистичний аналіз отриманих результатів, а саме: порівняльний, кореляційний та регресійні аналізи.
4. Провести дискусію отриманих результатів; проаналізувати обмеження та перспективи дослідження.

Гіпотези:

- 1) Батьки проявлятимуть відмінне ставлення в залежності від віку дитини, а саме: очікується, що батьки дітей 6-10 років будуть мати вищий показник залученості у батьківство та вищий показник позитивного батьківства, порівняно з батьками дітей 11-13 років та 14-17 років.
- 2) Існує зв'язок між стресом батьків, пов'язаним з війною, та їхнім ставленням до дитини і особливості цього зв'язку залежать від віку дитини.
- 3) Стрес батьків разом з супутніми чинниками ризику, пов'язаними з війною (рівень освіти, ВПО, місце проживання, дохід сім'ї, партнер на війні, здоров'я і самопочуття, близькі люди, зайнятість, умови проживання, рівень страждання від війни, кількість дітей, стать дитини) виступають предикторами батьківського ставлення до дитини.

- 4) До війни батьки проявляли більш позитивне ставлення до дитини, а саме більш позитивне залучення, послідовне батьківство, рідше карали дитину, ніж зараз.

Методи дослідження:

При здійсненні теоретичного аналізу були задіяні такі методи дослідження: аналіз, моделювання, порівняння, дедукція.

Для проведення емпіричного дослідження були обрані емпіричні методи дослідження: Анкета соціо-демографічних даних батьків; шкала психологічного дистресу Кеслера (Kessler Psychological Distress Scale, Ferro, 2019). Переклад українською був здійснений на кафедрі психології та психотерапії УКУ (Ю. Чорній, А. Широка, 2022); Алабамський опитувальник батьківства (Alabama Parenting Questionnaire, Frick, 2018). Переклад українською був здійснений на кафедрі психології та психотерапії УКУ (О. Хортів, А. Широка, 2022); авторська анкета ретроспективного погляду на батьківство до війни та зараз.

Для проведення статистичного аналізу даних були використані статистичні методи дослідження: критерій Альфа-Кронбаха для перевірки шкал на внутрішню узгодженість; критерій Шапіро-Уїлкса для перевірки шкал на параметричність і непараметричність; тест Лівена для перевірки гомогенності шкал; ANOVA (Analysis of Variance), тест Шеффе, критерій Краскела-Уолеса, критерій Мана-Уїтні для порівняльного аналізу шкал; критерій Спірмена для кореляційного аналізу шкал; Multiple regression test для регресійного аналізу шкал.

Теоретична значущість: результати дослідження допомагають визначити чинники, які під час війни впливають на ставлення батьків до дитини, зокрема тих, які сприяють як позитивним, так і негативним формам батьківства. Зокрема, вивчено роль таких чинників як стрес батьків, участь партнера у воєнних діях, місце проживання, дохід сім'ї, партнер на війні, здоров'я і самопочуття, близькі люди, зайнятість, умови проживання, рівень страждання від війни.

Практична значущість: знання про чинники, які впливають на батьківське ставлення до дітей під час війни, можуть скласти основу програм з ефективнішого батьківства, а також програм, орієнтованих на підтримку ментального здоров'я дітей, які проживають в умовах війни.

Група досліджуваних: Батьки дітей віком 6-17 років, загалом 473 особи. Вік батьків 18-65 років. З дослідження було виключено 66 осіб, через те, що 10 респондентів не мали дітей відповідного віку, а 56 – на момент дослідження не мали повних 18-ти років. Відтак до остаточної групи досліджуваних увійшло 407 батьків, серед них – 385 жінок та 22 чоловіки.

Робота включає в себе три частини і загалом займає 111 сторінок. Основний текст роботи займає 64 сторінки. Також, в роботу було включено 13 додатків, 27 таблиць, 53 використаних джерел та 66 рисунків.

РОЗДІЛ 1 БАТЬКІВСЬКЕ СТАВЛЕННЯ ДО ДІТЕЙ В КОНТЕКСТІ СТРЕСУ. ПОГЛЯД КРІЗЬ ПРИЗМУ ВІЙНИ В УКРАЇНІ

1.1 Вплив батьківського ставлення на психологічний стан дитини

Батьківське ставлення до дітей завжди відіграло ключову роль в їхньому розвитку. Так, людські дитинчата потребують батьківської уваги та догляду набагато більше та довше порівняно з іншими тваринами, наприклад, кіньми. Так, лоша може слідувати за своєю мамою уже за декілька годин, коли дитина не зможе самостійно пересуватися до одного року. Також, коли однорічний кінь уже може самостійно задовільнити усі необхідні життєві потреби, однорічна дитина ще декілька років потребуватиме допомоги батьків у забезпеченні базових потреб, необхідних для існування. Крім того, для подальшої можливості вжитися в суспільстві, дитина обов'язково потребуватиме додаткового виховання, навчання та психологічного комфорту зі сторони батьків. Про важливість психологічного комфорту, а саме про важливість наявності достатньо теплої та доброї матері в розвитку дитини заявив свого часу Шпітц (Spitz, 1945). Він займався дослідженням німецьких дітей, котрих батьки покинули в будинках немовляти. 1914 року, автор зазначив, що через неналежні умови утримання немовлят, близько 71,5% малюків, котрі залишилися без батьківського піклування, помирало (Spitz, 1945). На цю сумну статистику звернули увагу лікарні та дитячі будинки і умови перебування немовлят було значно покращено, проте це не виключило проблем розвитку цих дітей. Через постійне перебування в лікарні, постійну депривацію потреб безпеки, материнської турботи та базових потреб життєдіяльності у немовлят розвивався синдром госпіталізму (Spitz, 1945).

Термін «госпіталізм» вперше було створено шотландським хірургом доктором Джеймсом Сімпсоном. Він описав це, як певний постійний негативний психологічний стан людини, викликаний постійним перебуванням хворого в лікарні (Вуніт, 2001).

Внаслідок синдрому госпіталізму, у більшості немовлят, котрі вижили, в майбутньому спостерігалися різні психічні розлади, асоціальність, відсутність вітальності розвитку, слабоумство, девіантна та делінквентна поведінка, депресивність та тривожність (Spitz, 1945). Також порівняно з дітьми, котрих майже відразу всиновили, або ж котрі виховувалися в дитячих будинках сімейного типу (тобто порівняно з дітьми, котрі мали як-не-як батьківське піклування), у дітей, котрі до трьох років залишалися в лікарнях та дитячих будинках без належного догляду та уваги з боку дорослих, спостерігався різкий спад коефіцієнту розвитку в періоді між першими місяцями життя та кінцем третього року життя (з 124 до 72) (Spitz, 1945).

На основі результатів цього дослідження ми можемо зробити висновок про те, що батьківське ставлення, турбота увага й догляд є ключовими предикторами позитивного розвитку дитини та відсутності проблем з ментальним здоров'ям в майбутньому.

У нашому дослідженні батьківсько-дитяче ставлення – це особливе ставлення одного з батьків до дитини, яке характеризується певними емоціями, стратегіями поведінки та виховання, почуттями, переживаннями, щодо дитини, зазначає у своїй роботі М.Мушкевич (Мушкевич, 2013). На його формування впливають багато факторів, тож ми вирішили поділити їх на ті, які ми можемо змінити, та ті, які ми не можемо змінити. Серед тих, які ми можемо змінити будуть: просвіченість в батьківсько-дитячих стосунках, загальний психологічний стан, задоволеність життям, тощо, а серед тих, котрі не можемо - зовнішні зміни та стресові події. Так, великою мірою на якість батьківсько-дитячих стосунків впливає те, що ми не можемо контролювати: війни, катаклізми, кризи, проблеми зі здоров'ям чи матеріальним забезпеченням. Про це нам говорить дослідження «Вплив сім'ї на довготривале пост-катастрофічне відновлення молоді Пуерто Ріко» (Felix et al., 2013). У ньому проводили дослідження психологічного стану дітей та батьків, котрі пережили ураган в Пуерто-Ріко. В дослідженні задіювалися батьківсько-дитячі опитувальники (для

дорослих і дітей), опитувальники стресу (для дорослих і дітей), а також для батьків проводилося інтерв'ювання щодо їхнього психологічного стану. Згідно його результатів діти 4-10 років, котрі мали достатньо добрих батьків пережили цей ураган легше, ніж діти, котрі мали холодних батьків. Також негативно повпливало на те, як діти пережили цю катастрофу, наявність у батьків психічних розладів та відсутність батьківської історії (Felix et al., 2013). Дослідження «Пост-травматичні стресові реакції у дітей війни» натомість показало, який вплив мають теплі батьки на відновлення дітей після ПТСР (Thabet & Vostanis, 1999). У дослідженні брали участь палестинські діти, котрі вірогідно були травмовані бойовими діями. Рівень стресу та можливу наявність ПТСР вимірювали за допомогою дитячої форми опитувальників «Опитувальник травматичних подій», «Індекс дитячого ПТСР» (Thabet & Vostanis, 1999), а також використали тест «Rutter A2 шкала батьківства» для того, щоб оцінити батьківське ставлення. За результатами тесту діти, котрих підтримували батьки набагато швидше відновлювалися від ПТСР та мали нижчий рівень стресу (Thabet & Vostanis, 1999). Отже, згідно цих досліджень, ми не тільки можемо сказати, що батьківсько-дитяче ставлення залежить від факторів, котрі ми не можемо змінити, а й зробити висновок про те, який вплив має саме позитивне ставлення батьків до своїх дітей в контексті стресу.

Що стосується нашого дослідження, то воно також буде розгортатися довкола такого стресового фактору, котрий змінити неможливо: війна в Україні. Обираючи тематику, ми навмисно обрали контекст саме цього фактору, оскільки, по-перше, війна в Україні – це новий неопрацьований, недосліджений досвід, який однозначно буде мати свої відмінності та особливості в порівнянні з попереднім досвідом війн у людства, що в свою чергу зможе дати новий погляд в сучасній науці; а, по-друге, ми вважаємо, що боротися зі стресом, викликаного факторами, на які ми не можемо повпливати, набагато складніше, ніж боротися зі стресом, котрий викликаний факторами, над якими людина може здійснювати контроль. Тому, для нас, дослідити питання стресових факторів, вплив яких ми

не можемо змінити є більш важливо, ніж досліджувати вплив ти стресових факторів, котрі ми можемо контролювати. Так, працюючи зі стресом, котрий викликаний наприклад власною тривожністю чи необґрунтованими страхами, ми можемо звернутися по допомогу до спеціаліста, тобто можемо посприяти усуненню стресового фактору. Проте, коли ми стикаємося зі стресом, котрий викликаний, умовно кажучи війною (тобто чимось неконтрольованим), ми залишаємося зі стресом один-на-один: ми не можемо усунути стресовий фактор, а тому його вплив на нас – гірший. Як підтвердження більшої шкоди від неконтрольованих стресових факторів в порівнянні з контрольованими стресовими факторів, можемо взяти дослідження Мартіна Селінгмана із собаками у клітках та електричним струмом (Seligman & Maier, 1967). Ключовим результатом цього дослідження був термін синдрому набутої безпорадності, котрий був виявлений у собак, котрі не мали можливості втекти з клітки, чи вимкнути електричний струм натисканням на кнопку. Собаки, котрі попередньо не мали можливості уникнути стресового фактору, згодом, навіть коли опинялися у відчиненій клітці, при подачі електричного струму – не вискакували з неї, а просто лежали й скиглили (Seligman & Maier, 1967).

Тому, опираючись на такі сумні наслідки для собак, ми можемо припустити, що війна в Україні, теж могла б залишити подібний слід на її громадянах, а саме на батьках та дітях, оскільки війна – це теж стресовий фактор, котрий не можна усунути добровільно, і котрий приносить сильний дискомфорт. Крім того, в подальшому, стрес викликаний війною міг би бути предиктором змін у батьківсько-дитячому ставленні.

Підсумовуючи даний підрозділ, можна заявити, що позитивне батьківсько-дитяче ставлення займає ключову роль у розвитку дитини та у її відновлення після стресу. Також, ми визначили, що фактор стресу може бути таким, який можливо змінити, або ж такий, який змінити неможливо. На останок, ми довели, що фактор стресу, на який ми не можемо здійснювати жодного впливу є небезпечнішим, ніж той, на який вплив ми можемо здійснювати, оскільки через

нього може розвинутися синдром безпорадності. Це актуально в контексті війни в Україні, тому що війна – теж стресовий фактор, котрий ми не можемо змінити. А оскільки батьки та діти є вразливою категорією населення України важливо дослідити, які особливості поведінки батьків та дітей в контексті стресу можуть проявлятися в умовах війни в Україні, для того, щоб в подальшому мати можливість допомогти цим категоріям населення. Для повноти картини вагомим також буде переглянути досвід інших країн в проблемі стресу, як такого та проблемі стресу зумовленого війною.

1.2 Особливості поведінки батьків і дітей в контексті стресу

Для початку пропонуємо розглянути особливості поведінки батьків щодо своїх дітей в контексті стресу, оскільки на нашу думку, саме поведінка батьків може бути предиктором особистісних та поведінкових змін у дітей. Крім того, саме батьки є нашою основною групою досліджуваних.

1.2.1 Особливості виховання та ставлення батьків до дітей в контексті стресу

Цей підрозділ був виділений спеціально для того, щоб висвітлити вплив стресу на поведінку батьків та показати його, як предиктор змін в стратегії батьківського виховання своїх дітей. Описуючи цей підрозділ, ми вирішили не обмежувати себе тільки стресом зумовленим війною (крім того на це був виділений окремий розділ), оскільки, на нашу думку навіть стрес у батьків, котрий не зумовлений війною, всеодно буде відігравати важливу роль у батьківсько-дитячому ставленні. Щоб довести це, ми насамперед звернулися до дослідження К'юан Вонга, котрий досліджував взаємозв'язок між материнським сприйняттям стресу та непослідовною дисципліною щодо дітей та відсутністю будь-яких обмежень щодо них (Wang, 2020). В дослідженні взяли участь 540 китайських матерів, 262 японські матері та 165 матерів із США, котрі проходили 4 опитувальники: опитувальник на рівень стресу зумовленого батьківством, як

таким, опитувальник на рівень батьківської самоефективності (наскільки один з батьків може дати собі раду із дитиною, наскільки один з батьків є впевненим в собі при роботі та спілкуванні з дитиною), опитувальник на особливості батьківської поведінки (шкали якого дуже перегукуються із шкалами Алабамського опитувальника батьківства) та опитувальник на рівень компетентності одного з батьків у соціальному житті дитини (зацікавлення і розуміння того, що необхідно дитині у школі, дитячому садку, на гуртках, тощо) (Wang, 2020). У батьків усіх трьох країн було виявлено, що підвищений рівень стресу буде впливати на зниження батьківської самоефективності, що в свою чергу буде виступати предиктором виникнення вседозволеності у дітей та непослідовної дисципліни щодо них у батьків (Wang, 2020).

Інше дослідження, котре також проводилося на китайських дітях дослідником Жоу Куїнг, показало взаємозв'язок між темпераментом батьків та вмінням дитини екстерналізуватись (соціалізовуватись) в суспільстві (Zhou et al., 2008). Це лонгітюдне дослідження проводилося на 425 дітях 6-9 років. Коли вони були у цьому віці вони проходили опитування на дослідження стилю виховання та тип темпераменту, а коли діти були уже віком 10-12 років відповідно, то вони проходили опитування щодо негативних життєвих подій та коупінг ефективності (Zhou et al., 2008). Також і першого і другого разу діти проходили опитування на проблеми з екстерналізацією в школі та суспільстві. Результати дослідження показали, що діти, котрі мали батьків з авторитарним типом виховання та стикалися з їх відкритими проявами злості до себе частіше стикалися із проблемою екстерналізації. Крім того, виявилось, що зачасту предиктором злості та авторитарного стилю виховання виступав саме стрес у батьків, пов'язаний з батьківством, що в свою чергу також породжував стрес у дітей (Zhou et al., 2008).

Також стрес батьків може виступати предиктором фізичних покарань щодо дітей та жорстокого поводження з дітьми. Дослідження Крауч і Бел було достатньо вузькоспеціалізованим, проте ми вирішили не виключати його з

нашого дослідження, оскільки ключовим каталізатором фізичного покарання у дослідженні був саме стрес (Crouch & Behl, 2001). У дослідженні взяли участь 41 батьків. В рамках дослідження ці батьки проходили чотири опитувальника: опитувальник батьківсько-підліткового ставлення, опитувальник віри в тілесне покарання, опитувальник стресу у батьків та опитувальник потенціалу дитячого аб'юзу (Crouch & Behl, 2001). Результати дослідження вказали на те, що ключовим предиктором фізичних покарань дітей є віра батьків у ефективність тілесних покарань, проте, головним акселератором фізичного покарання та насильства над дитиною виявився саме стрес (Crouch & Behl, 2001).

Ще одне цікаве дослідження, котре було розвернуте довкола стресу, було проведене у Техасі. Себалос та Браттон проводили своє дослідження на латиноамериканських батьках та дітях (загалом 202 учасника) (Ceballos & Bratton, 2010). Досліджувані батьки проходили опитувальник проблем у поведінці дитини, а також опитувальник батьківського стресу. Діти ж проходили опитувальник дитячого стресу. Як виявилось учасники дослідження були із сімей з низьким доходом, що стало предиктором виникнення стресу у батьків і посприяло виникненню стресу у дітей (Ceballos & Bratton, 2010). Завершився цей причинно-наслідковий ланцюг екстерналізованими та інтерналізованими проблемами дітей з бідних сімей у школі. Екстерналізовані проблеми полягали у різних проявах агресивності щодо інших дітей, а інтерналізовані проблеми полягали у тривожності, депресії та навіть наявності суїцидальних думок. Крім того, такі ж інтерналізовані проблеми виникали і в батьків (Ceballos & Bratton, 2010).

А наступне дослідження уже стосується стресу, спровокованого саме війною. Ельтанамлі проводив мета-аналіз серед 38 батьків у світі, котрі напряду стикалися з бойовими діями (Eltanamly, Leijten, Jak, Overbeek, 2019). В дослідженні були залучені батьки Ізраїлю, Боснії, Афганістану, Сирії, Палестини, Хорватії, Шрі-Ланки, Уганди та інші. Аналізуючи їх досвід, дослідники виявили, що стрес, викликаний сутичками сімей з бойовими діями

прямо корелює з суворістю батьків та обернено корелює з теплотою та контролем поведінки дитини. Тобто, сім'ї, котрі перебували в дуже жорстких умовах війни є більш суворими до своїх дітей, менш теплими та менше корелюють поведінку своєї дитини, порівняно з сім'ями, котрі стикалися з війною, але перебували тільки під загрозою близьких бойових дій (Eltanamly et al., 2019). Натомість, сім'ї, котрі просто перебували під загрозою бойових дій були більш теплими до своїх дітей, менш суворими та більше контролювали дітей (навіть гіперопікали) (Eltanamly et al., 2019).

Фінальне дослідження, про яке б ми хотіли згадати у цьому підрозділі – дослідження Мазаріка та Конгера (Masarik & Conger, 2017). Нас зацікавило це дослідження через те, що в ньому автори зуміли створити сімейну стресову модель, яка пояснює, як наслідки стресу приходять від батьків до дитини та впливає на її фізичну, соціально-емоційну та когнітивну сфери (Masarik & Conger, 2017). Її можна розглянути на Рис. 1.1.

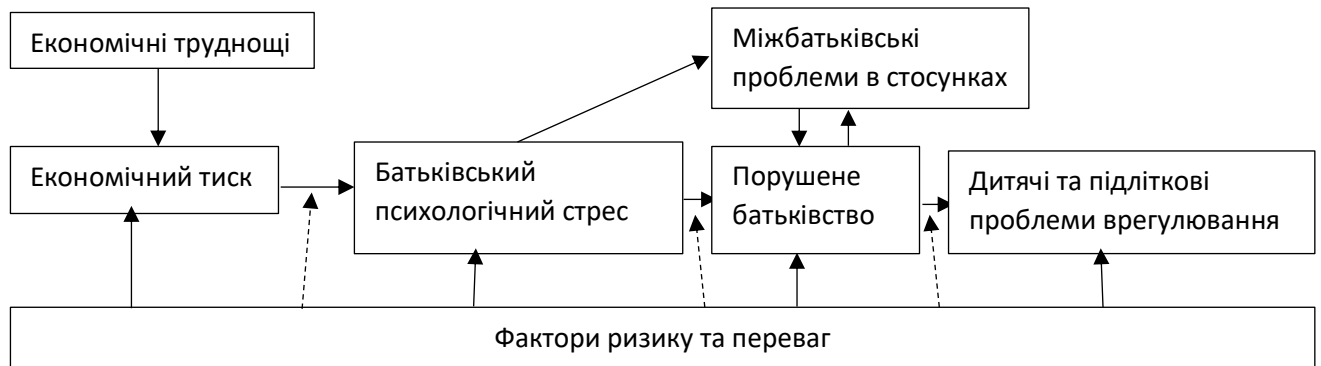

Рис. 1.1 Сімейна стресова модель Мазаріка та Конгера (Masarik & Conger, 2017).

Це описове дослідження бере за ключовий акселератор стресу економічні труднощі (Masarik & Conger, 2017), проте на нашу думку, не обов'язково брати головним каталізатором усіх проблем - економічний стрес. Думаємо, автори обрали його просто, як приклад, проте на місці економічного стресу може бути будь-який неконтрольований стрес: наприклад, та ж війна, смерть близьких, хвороба тощо.

Далі, наступним пунктом в сімейній стресовій моделі автори зазначають економічний тиск (Masarik & Conger, 2017). Думаємо, тут також не обов'язково, аби саме економічний тиск був предиктором стресу, адже насправді, кожна стресова ситуація, котру ми не можемо контролювати, чинить на нас тиск певною мірою.

Наступні пункти сімейної стресової моделі є уже більш універсальними: батьківський психологічний стрес, котрий впливає на виникнення порушеного батьківства та міжбатьківських проблем у стосунках, котрі також взаємокорелюють з порушеним батьківством. Останнім пунктом у сімейній стресовій моделі, на який впливає порушене батьківство, є уже безпосередні дитячі та підліткові проблеми (Masarik & Conger, 2017),.

Крім основних перелічених пунктів є ще один додатковий пункт, котрий може впливати на усі перераховані пункти сімейної стресової моделі двосторонньо: і з негативних, і з позитивних сторін. Це пункт факторів ризику та переваги. Умовно кажучи, це усе те, що може або покращити ситуацію, або ж навпаки погіршити її: наприклад, позитивний чи негативний вплив суспільства, зміни стресового фактору (наприклад вирішилися фінансові проблеми чи закінчилася війна) (Masarik & Conger, 2017).

На нашу думку, ця модель є універсальною для пояснення причин виникнення проблем у батьківсько-дитячому ставленні та є також зручною для пошуків рішень проблем, котрі виникли.

Отже, батьківський стрес може виступати предиктором: зниження батьківської самоефективності, вседозволеності, непослідовної дисципліни, авторитарного стилю виховання, фізичного покарання дитини, суворості, холодності та відсутності контролю поведінки у батьків. Крім того, як підтвердили більшість досліджень і як гарно було підсумовано у сімейній стресовій моделі Мазаріка та Конгера (Masarik & Conger, 2017) – стрес батьків, однозначно повпливає на стрес та виникнення проблем у дітей: тривогу,

депресію, суїцидальні нахили, агресію, фізичне насилля до однолітків, соціальних проблем, ПТСР, тощо.

До тепер, у всіх дослідженнях ми розглядали дітей тільки через призму стресу батьків та батьківсько-дитячого ставлення. Проте, на нашу думку, важливо описати також і те, як конкретно діти переживають стрес, оскільки ми припускаємо, що стрес дітей та батьків так само взаємопов'язаний, як стрес батьків взаємопов'язаний зі стресом дітей.

1.2.2 Особливості поведінки дитини в стресі

Перше дослідження, котре підтверджує взаємозв'язок між стресом батьків та дітей – дослідження дітей Крижаного шторму (King & Laplante, 2005), котре проводила Сюзанна Кінг. Це лонгітюдне дослідження розгорталось довкола близько 200 вагітних жінок, котрі потрапили у снігову бурю у січні 1998 року у Квебеці. Протягом 45 днів, усе місто (близько 3 мільйонів жителів) перебувало у сніговій заметілі. Очевидно, ці люди переживали сильний стрес. Сюзанна Кінг було однією з тих, хто потрапив в цей шторм. Після його завершення дослідниця відкриває проєкт «Діти крижаного шторму» і починає довготривале спостереження за матерями, котрі були вагітними під час крижаного шторму та дітьми, котрі народилися опісля (King & Laplante, 2005).

Результати дослідження підтвердили, що батьківський стрес вплинув на рівень IQ у дітей: діти, котрі переживали стрес матері, перебуваючи в утробі, мали нижчий рівень IQ, ніж у інших дітей, мами яких, не переживали дуже сильний стрес. Також у таких діток спостерігалася аутизація, збіднілість на переживання емоцій, знижені когнітивні здібності (King & Laplante, 2005).

Останнє дослідження Сюзанни Кінг та її команди, котре було опубліковано у 2016 році, виявило також те, що дівчатка, мами, яких пережили сильний стрес під час крижаного шторму, мали підвищений індекс маси тіла в майбутньому, а також зіткнулися із дуже раннім початком менструацій (Duchesne, Liu, Jones, Laplante & King, 2017).

Інше дослідження, котре підтвердило шкідливий вплив стресу батьків на дітей, дослідження (Van Der Bruggen, Stams & Bögels, 2008). Дослідження проводилося методом мета-аналізу на 1305 пар «один з батьків – дитина» у Амстердамі. Результати дослідження показали, що гіперопіка батьків прямо корелює із дитячою тривожністю. Що стосується батьків, то також був виявлений незначний кореляційний зв'язок між стресом у батьків та їхньою гіперопікою до своїх дітей (Van Der Bruggen, Stams & Bögels, 2008).

Як бачимо, ці два дослідження дуже перегукуються із тим, що нам вдалося дослідити в попередньому підрозділі і те, що нам підтвердила сімейна стресова модель Мазаріка (Masarik & Conger, 2017): стрес у батьків є важливим предиктором стресу та тривоги у дітей, а також фактором негативних змін у їхньому особистісному розвитку.

Оскільки наше дослідження стосується війни – тепер пропонуємо розглянути, вплив стресу у дітей, котрий викликаний війною. Перше виявлене дослідження розповідає нам про досвід дітей Боснії (Papageorgiou et al., 2000). У дослідженні було залучено 95 дітей від 8 до 13 років. Близько половина з них була ВПО особами, а принаймні чверть – втратила когось із батьків на війні. Досліджувані проходять тестування на рівень самооцінки, тривожності, депресії та ПТСР. Результати дослідження показали позитивну кореляцію між високим рівнем стресу, отриманим через війну та рівнем тривожності, депресії і проявів ПТСР. Обернену кореляцію можна було спостерігати між рівнем стресу та рівнем самооцінки (Papageorgiou et al., 2000).

Інше дослідження про вплив стресу, викликаного війною, на дітей, описує уже знайомий нам автор Табет (Thabet, Karim & Vostanis, 2006), проте через 7 років після попереднього дослідження. Як і минулого разу Табет досліджує дітей Сектору Газа, проте приділяє більше уваги саме психологічному стану дітей. Цього разу він бере 309 дітей, віком від 3 до 6 років із дитячих садочків і досліджує їх за допомогою опитувальників: «травматичний опитувальник Гази», «тест на поведінку» та «тест на сильні й слабкі сторони» (Thabet, Karim &

Vostanis, 2006). Результати дослідження вказують, що ті діти, котрі стикалися зі стресом отриманим внаслідок активних бойових денних рейдів, виглядом вбивств, тіл людей, палаючих танків мають проблеми із поведінковими та емоційними показниками тестів. Такі діти виявляти проблеми із концентрацією, переїданням, засинанням, залежною поведінкою щодо батьків, тривожністю та необґрунтованими страхами. (Thabet, Karim & Vostanis, 2006).

Опираючись на ці два дослідження, можна було б зробити висновок тільки про негативний вплив стресу, викликаний війною на дітей. Проте, нам вдалося віднайти цікаве дослідження, в котрому описується позитивний вплив війни на дітей. Дослідження проводилося у 90х роках на дітях 5 та 6 років з Хорватії (Raboteg-šarić, Žužul & Keresteš, 1994). Важливо зазначити, що ці діти не стикалися з війною (бойовими діями) напряму, а тільки перебували під загрозою. Вихователі цих дітей проводили оцінку кожної дитини на рівень агресивності та просоціальної поведінки в контексті війни (Raboteg-šarić, Žužul & Keresteš, 1994). Через рік оцінювання дітей повторили і виявили, що діти почали проявляти більше просоціальної поведінки (ігри з однолітками, дружба, розмови, взаємодопомога), натомість рівень агресивності – не змінився (Raboteg-šarić, Žužul & Keresteš, 1994). Це дослідження перегукується із дослідженням Ельтанамлі, в якому батьки, котрі напряму стикалися із бойовими діями були більш суворими, холодними та проявляли менший контроль до дітей, коли батьки, котрі просто перебували під загрозою бойових дій поводити себе більш тепло, менш суворо та здійснювали більший контроль за поведінкою дітей (Eltanamly et al., 2019). В дослідженні Работега-Заріка, хорватські діти, котрі також не стикалися із бойовими діями були теж більш просоціальними, як і батьки в дослідженні Ельтанамлі.

Такі результати насправді дають позитивний прогноз для дітей та дорослих в Україні, оскільки, опираючись на них, ми можемо надіятися на те, що діти та дорослі, котрі перебувають далеко від бойових дій (західні регіони України) можуть допомогти із соціалізацією та просоціальним налаштуванням себе

доролим та їх дітям, котрі є внутрішньо-переміщеними особами із східних регіонів України.

Успішним досвідом подібної роботи може поділитися ГО «Чисті серця Калуш», котра запровадила спільні ігрові та психологічні заняття для місцевих дітей та дітей ВПО осіб. Як заявляють психологи організації, в процесі гри діти долають соціальні бар'єри між собою та адаптуються до нормального, більш спокійного цивільного життя.

Підсумовуючи ці два підрозділи, можна сказати, що фактор стресу, якого людина не можна змінити – є сильним згубним фактором і для дорослих і для дітей. Стрес може викликати зниження самоефективності, злість, схильність до авторитарного виховання дітей, фізичне насилля, тривогу, депресію, суїцидальні нахили, ПТСР, холодність, суворість, відсутність контролю поведінки дітей, міжбатьківські проблеми в стосунках та агресивність в дорослих і аутизацію, низький рівень IQ, слабкі когнітивні здібності, підвищений індекс маси тіла, початок ранньої менструації, тривожність, депресію, ПТСР, зниження самооцінки, проблеми з концентрацією, переїдання, безсоння, необґрунтовані страхи в дітей. Розглянувши результати досліджень впливу стресу різного походження на дорослих та дітей, різних країн, ми отримали вагому теоретичну базу щодо впливу стресу і можемо нарешті почати розглядати досвід стресу українських батьків та дітей в контексті війни в Україні, що уже безпосередньо стосуватиметься теми нашого дослідження.

1.3 Дитячо-батьківські стосунки в контексті війни в Україні

Війна в Україні внесла багато змін в життя громадян. Багато хто був змушений покинути свої домівки через реальну загрозу обстрілів, або ж просто через сильну тривогу за своє здоров'я та життя. Згідно інформації, розміщеної на офіційному сайті міністерства соціальної політики України, близько 4,9 мільйонів офіційно зареєстрованих ВПО переїхали у більш безпечні міста України зі свого постійного місця проживання (Міністерство соціально політики

України, 2023). З особистого досвіду роботи в ГО «Чисті серця Калуш», можемо повідомити, що, якщо враховувати тих людей, котрі по-факту є внутрішньо переміщеними особами, проте не проходять офіційної реєстрації (особливо це стосується чоловіків), як ВПО, то можемо заявити, що по факту, таких людей є набагато більше.

Усі ці люди (при чому і дорослі і діти) стикаються із певними психологічними проблемами: дезадаптація в суспільстві, стрес, тривожність, ПТСР, депресія, страхи, культурні відмінності. Крім того, війна зачепила не тільки ВПО, а й осіб зі складними життєвими обставинами (багатодітні, інваліди, онкохворі)(далі – «СЖО») та сім'ї військовослужбовців. СЖО, як розповідають психологи ГО «Чисті серця Калуш», стикаються зі своїми клієнтами зі стресом спровокованим економічною нестабільністю та стресом, викликаним внаслідок різних хронічних хворіб. У сімей військовослужбовців – інша картина: жінки та діти часто стикаються із втратою, або страхом втрати батька, чоловіка, брата, чи сина. Також у сім'ях військовослужбовців часто фіксуються випадки гендерно зумовленого домашнього насильства, оскільки чоловіки-ветерани при поверненні додому, через ПТСР та відсутність підтримки часто проявляють агресію та фізичне насилля до своїх жінок та дітей. На фоні цього зростає кількість розлучень у сім'ях. Як повідомила юристка ГО «Чисті серця Калуш» - від 24 лютого 2022 року, до неї звернулося близько 15 осіб за юридичною допомогою в плані розлучення. Про зростання кількості розлучень також повідомило Міністерство юстиції України на прохання інтернет-видання «Українська правда» (Андрєєва, 2023). Міністерство юстиції повідомляє, що за 2022 рік, розлучилося близько 17893 пар (Андрєєва, 2023).

Звідси, ми уже можемо робити висновки про негативний вплив стресу зумовленого війною на український народ, проте пропонуємо розглянути детальніше, які зміни зафіксували наші іноземні колеги у дорослих та дітей.

1.3.1 Психологічні зміни в дорослих внаслідок війни в Україні

Перше дослідження, котре ми вирішили представити є описовим, проте воно несе вагоме змістове навантаження про сім'ю (батьків) в умовах війни в Україні. Слюсар перш за все постійно наголошував на вагомості сім'ї в умовах війни в Україні. Він позначав її, як одиницю збереження населення країни і приділяє велику увагу важливості збереження сім'ї, як такої (Slyusar, 2022). Також автор описував проблеми, котрі виникають у сім'ї через стрес, зумовлений війною (великою мірою вони перегукуються з тими, з котрими стикаються працівники ГО «Чисті серця Калуш»): серед них гендерно-зумовлене домашнє насильство, зростання кількості розлучень, нестійка економічна ситуація, втрата житла та близьких. Крім того Слюсар наголошує на зростанні кількості осиротілих та зґвалтованих (Slyusar, 2022).

Так само активно акцентують на вагомості ролі сім'ї, дослідниці Яблонська та Мельничук, котрі досліджують проблеми в сім'ях військовослужбовців (Yablonska & Melnychuk, 2017). Авторки дослідження наголошують на тому, що зачасту, повертаючись додому, військові, через власні проблеми, зумовлені стресовими подіями війни, починають провокувати сімейну кризу, котра веде зачасту до гендерно-зумовленого насильства та навіть розлучень. Виходячи з такої проблеми, авторки акцентують увагу на необхідній адаптації військових до цивільного життя, аби уникнути виникнення міжбатьківського стресу та подальшого виникнення стресу у дітей (Yablonska & Melnychuk, 2017).

Опираючись на ці два дослідження можемо говорити про те, що сім'я – це не тільки той фактор, котрий може стати місцем зациклювання стресу (батьки - діти), а й місце, де б і дитина і дорослий могли б отримувати підтримку та тепло. Проте, в силу зовнішніх стресових обставин та відсутності добрих реабілітаційних програм для військових - сім'я стає ареною для насилля.

Розглянемо також психологічні проблеми, котрі виникають у батьків, проте не через призму сім'ї та міжбатьківських стосунків, а саме, як прямий наслідок стресу, викликаного війною.

Перше вагоме дослідження, присвячується ПТСР у батьків, котрий виник на фоні війни в Україні. Автори дослідження, Каратцяз та інші, наголошують на тому, що дуже багато випадків ПТСР у батьків фіксується саме на територіях активних бойових дій (Karatzias et al., 2023). В дослідженні автори використали метод самоповідомлення про проблему і зафіксували близько 2004 дорослих із відкритими ознаками ПТСР. В таких батьків спостерігалася емоційна та когнітивна збідненість. Крім того результати дослідження перегукуються з дослідженням Ельтанамлі (Eltanamly et al., 2019): чим ближче батьки проживали до зони бойових дій, тим більші ознаки ПТСР проявлялися в них й тим холодніші до своїх дітей були батьки (Eltanamly et al., 2019; Karatzias et al., 2023).

Ще одне вагоме дослідження, з яким ми познайомилися, було дослідження Хайленда та інших (один з них Каратцяз з попереднього дослідження), котрі проводили опитування, дуже схоже, з однією й тією ж вибіркою 2004 батьків дітей, проте на різну тематику (Hyland et al., 2023). Хайленд проводив тестування батьків на рівень стресу, рівень особистісного здоров'я (рівень депресії), рівень самотності та рівень алкоголізму, де виявив наступні результати: через стрес, викликаний війною у досліджуваних батьків зріс рівень тривожності, депресії, самотності, а також певною мірою алкоголізму. Також багато людей відгукнулося про те, що з повномасштабним російським вторгненням рівень їхнього психічного здоров'я сильно знизився (Hyland et al., 2023).

За цими дослідженнями можемо зробити висновок про негативний вплив стресу на українських батьків, а також оцінити предиктори стресу в сім'ї українців в умовах війни в Україні.

На нашу думку, було б також важливо згадати таку групу населення України, як ВПО, та розглянути, як переживає стрес саме ця категорія населення.

Для більш широкого погляду на проблему, ми обрали українських біженців Польщі та українських біженців Італії.

Проблеми українських біженців в Польщі описує дослідник Різзі та його колеги (Rizzi et al., 2022). В своєму дослідженні Різзі зазначає, що з початку повномасштабного вторгнення до Польщі переїхало близько 3,8 мільйонів українців. Для того, щоб ефективно мати змогу надати цим біженцям допомогу, Різзі та колеги проводили анкетування потреб та психологічних станів ВПО. Результати анкетувань показали у ВПО високі рівні стресу, безсоння, тривоги та депресії (Rizzi et al., 2022). Цікавий факт, що ВПО, котрі мали можливість спілкуватися зі своїми сім'ями та друзями, котрі залишилися в Україні мали нижчий рівень стресу (Rizzi et al., 2022). Це перегукується із дослідженням Столяра, в якому він акцентував увагу на вагомості сім'ї в подоланні стресу (Slyusar, 2022).

Подібний досвід українських біженців зафіксували уже інші дослідники в Італії (Paoletti et al., 2023). В березні та квітні 2022 року дослідники провели якісне дослідження 15 українських жінок. Автори дослідження розпитували їх про труднощі з адаптацією та особистісні проблеми за допомогою напівструктурованого інтерв'ю (Paoletti et al., 2023). Як і ВПО Польщі, ВПО Італії скаржилися на знижений настрій, безсоння, необґрунтовані страхи та проблеми з концентрацією. Подібні проблеми батьки також спостерігали у своїх дітей. При запитанні про те, що може давати цим досліджуваним ресурс, вони відповідали, що звичайний людський стосунок (Paoletti et al., 2023).

Підсумовуючи, цей підрозділ можемо зробити висновок, що сім'я вважається ключовим й дуже важливим фактором відновлення після стресу, проте водночас сім'я може бути плацдармом для домашнього-насильства та розлучень. Протягом війни в Україні в українських батьків фіксувалися такі наслідки стресу, як емоційна та когнітивна збідненість, депресивність, тривожність, самотність та алкоголізм. При чому – чим ближче до лінії фронту, тим сильніше проявляються риси. Що стосується українських ВПО – вони

переживають безсонність, тривожність, депресивність, необґрунтовані страхи та проблеми із концентрацією. Головним ресурсом у ВПО, залишається сім'я та спілкування з друзями, близькими.

Для забезпечення повноти картини нам залишилося описати те, як українські діти переживають стрес, зумовлений війною та як відбивається на дітях, стрес батьків, котрий зумовлений війною. Про це – в наступному підрозділі.

1.3.2 Психологічні зміни у дітей внаслідок війни в Україні

Ще одна важлива категорія постраждалих від війни з росією – діти. Дехто вважає, що діти переносять стрес легше, дехто – навпаки. Щоб дізнатися достовірно, пропонуємо 5 різних досліджень, котрі мають або підтвердити, або спростувати сказане, а також нарешті зробити повною картину особливостей батьківсько-дитячого ставлення в контексті стресу в умовах війни в Україні.

Для початку, пропонуємо розглянути описове дослідження дитячих проблем, спровокованих стресом війни від Джуніора та його колег (Júnior et al., 2022). Перш за все автори визначили, що діти та підлітки у прифронтових зонах можуть страждати не тільки від прямих бойових дій: вибухів, пострілів, вбивств, трупів, пожеж, - а й від інших факторів, які є спровоковані бойовими діями: відсутності житла, води, тепла та електрики; відсутності освіти, спорту та добре організованого дозвілля; голоду, спраги, інфекційних хворіб (Júnior et al., 2022). Згідно дослідження Могсені такі умови провокують серйозні гормональні зміни, серцевосудинні захворювання та когнітивні проблеми (Mohseni, 2020). Крім того, як зазначає Джуніор у цих дітей підвищується рівень тривоги, ПТСР, депресії та навіть з'являються суїцидальні нахили. Також, через отриманий стрес, діти переживають злість, сум, тривогу та самотність, мають проблеми зі сном, агресивною та антисоціальною поведінкою (Júnior et al., 2022).

Подібні відхилення через стрес спровокований війною зафіксували також в Регіональному центрі здоров'я в Європі (Health–Europe, T. L. R., 2022).

Дослідники цього центру фіксували, зміни, спровоковані війною, в українських дітей з прифронтових ліній з 2014 року. Вони визначили, що діти, що стикаються з бойовими діями зачасту страждають на ПТСР, депресію та тривогу. Крім того, було зафіксовано, що такі діти є більш схильними вживати психоактивні речовини. В дорослому віці – це сильно заважає їхньому розвитку та успішності в навчанні (Health–Europe, T. L. R., 2022).

Інше цікаве дослідження на дітях різного віку провів МакЕлрой та його колеги (McElroy et al., 2022). Дослідження проводилося на батьках дітей, тобто, саме батьки розповідали про дитячу поведінку. Головним результатом дослідження було те, що усі діти, котрі стикнулися зі стресом зумовленим війною (бойовими діями, відсутності безпечних умов життя) мали проблеми з екстерналізацією, чи інтерналізацією (McElroy et al., 2022). Більш молодші діти мали проблеми з агресією щодо інших дітей та поведінкові проблеми, коли більш старші діти мали проблеми з інтерналізацією (тривога, аутоагресія, суїцидальні думки, депресивність) (McElroy et al., 2022). Результати цього дослідження трохи перегукуються із гіпотезою нашого дослідження про те, що реакції на стрес будуть залежати від віку. Пропонуємо на кінець також розглянути два конкретних дослідження, вузькоспеціалізованих на молодших дітях та підлітках.

Дослідженням молодших дітей, а саме українських дітей дошкільного та шкільного віку займався Мацековський та його колеги (Martsenkovskiy et al., 2022). Дослідники виявили, що батьківський ПТСР та тривожність батьків прямо корелюють із затримкою розвитку дітей (проблеми із мовою, когнітивними здібностями, гіперактивністю) (Martsenkovskiy et al., 2022).

Дослідженням підлітків Донецької області займалася Осокіна та її колеги (Osokina et al., 2023). Дослідниця визначила, що близько 1500 підлітків Донецької області були свідками бойових дій, стикалися з евакуацією, або ж були жертвами насильства російських солдатів (Osokina et al., 2023). Приблизно 95% цих дітей, мали виявлений ПТСР, помірну клінічну депресію та мали сильну тривогу (Osokina et al., 2023).

Підсумовуючи цей підрозділ можемо сказати, що діти можуть переживати сильний стрес не тільки від прямих бойових дій, а й від інших факторів спровокованих бойовими діями: відсутності житла, води, тепла та електрики; відсутності освіти, спорту та добре організованого дозвілля; голоду, спраги, інфекційних хворіб. Стрес, викликаний подібними життєвими умовами може викликати: серйозні гормональні зміни, серцевосудинні захворювання, когнітивні проблеми. Також у дітей, внаслідок отриманого стресу, можна спостерігати підвищений рівень тривоги, ПТСР, депресію суїцидальні нахили, злість, сум, тривогу, самотність, проблеми зі сном, агресію, антисоціальну поведінку, зловживання психоактивними речовинами.

Внаслідок стресу, у старших дітей є більше проблем із інтерналізацією (суїцидальні думки, аутоагресія, тривожність), а молодших з екстерналізацією (агресія на зовні, проблеми з поведінкою, гіперактивність). У молодших дітей, внаслідок стресу більше спостерігаються різноманітні затримки у розвитку, а у старших – ПТСР, клінічна депресія, тривожність.

1.4 Теоретична модель та гіпотези дослідження

Рис. 1.2 Теоретична модель дослідження батьківського ставлення у контексті стресу, який переживають батьки внаслідок війни

На початку теоретичної моделі, у лівому верхньому кутку, зображено коло дітей всередині кола батьків. На обидва кола направлена червона стрілка стресу. Проте, коло батьків – має червоний обідок опору від стресу, що означає, що батьки є більш стійкими до стресу, а всередині кола батьків пофарбовано у жовтий колір, що символізує безпечні теплі умови для відновлення дитині після стресу. Таким зображенням ми хотіли показати те, що роль батьків є дуже важливою у відновленні дитини після стресу, про що було згадано у першому підрозділі теоретичного розділу.

У нашій теоретичній моделі дослідження можна побачити три різновиди стрілок: червоні, жовті та зелені. Червоні вказують безпосередньо на доведений негативний вплив одних змінних на інші змінні, жовті стрілки вказують на те, що виявлені наслідки стресу можуть бути предикторами якихось інших нових проблем. Зелені стрілки вказують на виявлений позитивний, сприятливий вплив одних змінних на інші.

Головними змінними, на які було зафіксовано вплив стресу виявилися батьки, як такі, батьківсько-дитяче ставлення, підлітки та діти. Ми навмисно виділили окремим пунктом батьківсько-дитяче ставлення, оскільки саме воно є ключовим у гіпотезах нашого дослідження. Крім того, ми зазначили, що вплив особистісних наслідків стресу у батьків впливає на батьківсько-дитяче ставлення і навпаки: батьківсько-дитяче ставлення, впливає на психологічний стан батьків. Додатково, ми додали пункт «Інші фактори», оскільки під час написання теоретичної частини роботи було виявлено, що стрес в сукупності з цими іншими факторами, може провокувати певні способи поведінки батьків щодо своїх дітей.

Також, червоною стрілкою, котра йде від батьківсько-дитячого ставлення в сторону дітей та підлітків ми вказали згубний вплив наслідків стресу батьків на дітей та підлітків. Змінну дітей ми також навмисно розділили та дітей та підлітків, для того, аби акцентувати на різниці між наслідками стресу у дітей різного віку.

Що стосується жовтих стрілок – то усі вони ведуть до можливих пролонгованих наслідків впливу стресу на батьків, дітей, підлітків та батьківсько-дитяче ставлення, що було попередньо доведено у теоретичному розділі.

Зелені стрілки вказують на можливі позитивні наслідки стресу, а також виходять від позитивних, згаданих в теоретичному підрозділі факторів, котрі можуть позитивно впливати на вирішення наслідків стресу.

Висновки до першого розділу

Підсумовуючи теоретичну частину нашої роботи, ми можемо зробити висновки, що дослідження на тематику батьківсько-дитячого ставлення в контексті стресу зумовленого війнами та катастрофами є достатньо популярними. Крім того, нам вдалося зафіксувати велику кількість саме нових, свіжих досліджень. Багато з них проводилася в країнах, де проводилися, або проводяться досі бойові дії: Ізраїль, Палестина, Сирія, Афганістан, Боснія, Хорватія, Україна (Crouch & Behl, 2001; Eltanamly et al., 2019; Nyland et al., 2023; Karatzias et al., 2023; Papageorgiou et al., 2000; Thabet, Karim & Vostanis, 2006; Yablonska & Melnychuk, 2017). Усі дослідження доводять негативний вплив стресу на батьків, дітей та батьківсько-дитяче ставлення, а також вказують на подальші можливі наслідки стресу, зумовленого війною (детальніше вплив про це можна розглянути на теоретичні моделі дослідження) (Nyland et al., 2023; King & Laplante, 2005; Masarik & Conger, 2017). Також, ці дослідження вказують на ключову роль батьків та позитивного батьківського ставлення до дітей в процесі відновлення після отриманого стресу (Felix et al., 2013; Spitz, 1945; Thabet & Vostanis, 1999; Masarik & Conger, 2017). В основному – більшість описаних досліджень є кореляційними, проте зустрічаються і якісні дослідження, і мета-аналізи, і описові дослідження. Проблемою цих досліджень є те, що дуже складно охоплювати дитячі та підліткові вибірки, а судити про якусь проблему можна в основному зі слів дорослих. На жаль, наше дослідження не охопило

дитячої вибірки, проте, воно більш глибоко сконцентроване на батьківсько-дитячому ставленні (тобто у будь-якому випадку, воно певною мірою зачіпає і батьків і дітей), тому, як воно буде відрізнятися за віком, а також на змінах, котрі відбулися у батьківсько-дитячому ставленні в порівнянні до початку війни та після початку війни. Однак, проаналізувавши дослідження, наведені в теоретичному розділі, ми змогли внести припущення про те, як стрес, викликаний війною, може впливати на батьківсько-дитяче ставлення та вивести чотири гіпотези:

- 1) Батьки проявлятимуть відмінне ставлення в залежності від віку дитини, а саме: очікується, що батьки дітей 6-10 років будуть мати вищий показник залученості у батьківство та вищий показник позитивного батьківства, порівняно з батьками дітей 11-13 років та 14-17 років.
- 2) Існує зв'язок між стресом батьків, пов'язаним з війною, та їхнім ставленням до дитини і особливості цього зв'язку залежать від віку дитини.
- 3) Стрес батьків разом з супутніми чинниками ризику, пов'язаними з війною (рівень освіти, ВПО, місце проживання, дохід сім'ї, партнер на війні, здоров'я і самопочуття, близькі люди, зайнятість, умови проживання, рівень страждання від війни, кількість дітей, стать дитини) виступають предикторами батьківського ставлення до дитини.
- 4) До війни батьки проявляли більш позитивне ставлення до дитини, а саме більш позитивне залучення, послідовне батьківство, рідше карали дитину, ніж зараз.

РОЗДІЛ 2 МАТЕРІАЛИ ТА ПРОЦЕДУРИ ДОСЛІДЖЕННЯ БАТЬКІВСЬКОГО СТАВЛЕННЯ ДО ДІТЕЙ В КОНТЕКСТІ СТРЕСУ В УМОВАХ ВІЙНИ В УКРАЇНІ

2.1 Етапи дослідження

Дослідження проводилося з 18 лютого по 1 березня 2023 року онлайн. Для цього попередньо було обрано 4 опитувальники, з яких було сформовано одну гугл-форму. Опитувальники, залучені в дослідженні: Анкета загальних даних, шкала психологічного дистресу Кеслера, Алабамський опитувальник батьківства, Анкета ретроспективного погляду на батьківство. З кожним із них детальніше ви можете ознайомитися у наступному підрозділі. Алабамський опитувальник батьківства було перекладено українською з нашої ініціативи. З англійським варіантом опитувальника ви зможете ознайомитися за посиланням, яке наведене в списку використаних джерел (Frick, 2018).

Гугл-форму було поширено у Telegram та Viber у групах, де перебували гіпотетичні учасники дослідження (шкільні батьківські чати, чати ВПО). На початку гугл-форми було розміщено коротку інформацію про опитувальник (кількість запитань, нагадування про те, що опитування є добровільним та анонімним, а його результати будуть подані в узагальненому вигляді, короткий опис того, хто може взяти участь у цьому дослідженні) та повну інформацію про дослідження. Її можна переглянути у Додатку А. В опитуванні також було наведено питання про погодження участі в дослідженні. Також, в кінці опитувальника було розміщено посилання на безкоштовну психологічну допомогу, якщо в когось з учасників дослідження виникла б потреба в такій.

2.2 Методи дослідження

Анкета загальних даних. Цю анкету ми створили власноруч, аби зібрати загальні дані про наших респондентів, які будуть використаними для перевірки наших гіпотез. Анкета включає в себе 15 закритих запитань, результати яких

формують 15 різних шкал: «Вік респондента», «Стать», «Рівень освіти», «ВПО/не ВПО», «Місце проживання», «Дохід сім'ї», «Участь партнера у бойових діях», «Здоров'я і фізичне самопочуття», «Наявність близьких людей», «Зайнятість», «Умови життя», «Особисте страждання внаслідок воєнних дій», «Кількість дітей», «Вік дитини», «Стать дитини».

Досліджувані віком менше 18 років та ті, з котрими зараз не проживають діти віком 6-17 років (щодо спільного проживання з дітьми було наведено окреме запитання) були виключені з вибірки на самому початку дослідження (гугл-форма була налаштована таким чином, що при виборі відповіді «Зі мною не проживають діти 6-17 років» та «Мені менше 18 років», респондента одразу відправляло в кінець дослідження), оскільки вони не можуть бути респондентами нашого дослідження. Детальніше ви можете розглянути запитання анкети та варіанти відповідей в Додатку Б.

Алабамський опитувальник батьківства (Alabama Parenting Questionnaire, Frick, 2018). Переклад українською був здійснений на кафедрі психології та психотерапії УКУ (О. Хортів, А. Широка, 2022). Цей опитувальник був включений в дослідження для того, щоб ми мали змогу оцифрувати й надалі виміряти батьківське ставлення до дітей. Ми обрали саме цей опитувальник, оскільки існують дослідження, котрі підтверджують його надійність. Наприклад, в дослідженні Кирязоса та Сталікаса показники внутрішньої узгодженості (показники Альфа-Кронбаха) шкал цього опитувальника коливаються від 0,61 до 0,68, що підтверджує його надійність (Kyriazos & Stalikas, 2019). Також, ми самостійно провели тест на внутрішню узгодженість уже перекладеного опитувальника, результати якого будуть представлені надалі у цьому розділі.

Алабамський опитувальник батьківства включає в себе 41 закрите тестове запитання(твердження), яке передбачає 5 варіантів відповіді, де 1 – Ніколи, а 5 – Майже завжди. Відповіді на це 41 запитання формують 5 різних шкал: «Залученість в батьківство» (Альфа-Кронбаха = 0,68), «Позитивне батьківство» (Альфа-Кронбаха = 0,72), «Нагляд за життям дитини» (Альфа-Кронбаха = 0,51),

«Непоследовне виховання» (*Альфа-Кронбаха* = 0,69), «Тілесне покарання» (*Альфа-Кронбаха* = 0,70).

За результатами Альфа-Кронбаха можна зробити висновок, що шкали «Залученість в батьківство», «Позитивне батьківство», «Непоследовне виховання» та «Тілесне покарання» є надійними.

В силу того, що запитання шкали «Нагляд за життям дитини» є достатньо несхожими між собою, при перевірці на внутрішню узгодженість було отримано низький показник Альфа-Кронбаха, що свідчить про ненадійність шкали. Тому, ми вирішили, що буде доцільно використовувати кожне запитання у цій шкалі, як окрему шкалу, для отримання інформації про поганий батьківський нагляд.

Бали до кожної з шкал нараховуються способом додавання отриманих балів з кожного конкретного запитання. При обрахунку даних ми звернули увагу на те, що деякі запитання опитувальника не були включені в жодну зі шкал. Здебільшого це були питання щодо різних видів покарань (обмеження в привілеях, примус до бездіяльності, покарання домашніми справами, крики на дитину). Тому, ми вирішили створити ще одну шкалу «Різні види покарань». До цієї шкали увійшли запитання: 33, 34, 35, 36, 37, 38, 40, 41. Показник Альфа-Кронбаха цієї шкали дорівнює 0,72, що свідчить про її надійність.

Крім того, ми створили шкалу «Інші покарання, окрім фізичних покарань», в яку увійшли запитання 35,36,38,40,41. Показник Альфа-Кронбаха цієї шкали дорівнює 0,65, що свідчить про надійність шкали, проте ми вирішили не використовувати її в нашій роботі, оскільки усю необхідну нам інформацію ми можемо отримати, використовуючи тільки шкали «Тілесне покарання» та «Різні види покарань». Детальніше розглянути опитувальник можна у Додатку В. Детальніше показники Альфа-Кронбаха до усіх шкал ви можете переглянути у Додатку Г.

Шкала психологічного дистресу Кеслера (Kessler Psychological Distress Scale, Ferro, 2019). Переклад українською був здійснений на кафедрі психології та психотерапії УКУ (Ю. Чорній, А. Широка, 2022). Цей опитувальник був

включений в дослідження для того, щоб виміряти поточний рівень стресу, котрий переживають досліджувані у зв'язку з війною. Опитувальник включає в себе 6 закритих тестових запитань, відповіді на які формують єдину шкалу ситуативного стресу. Усі запитання спрямовані на те, щоб визначити частоту переживання різних негативних подій. Кожне запитання передбачає градацію відповідей від 1 до 5, де 1 – «жодного разу», а 5 – «майже весь час». Відповідно, додавши результати усіх відповідей, ми робимо наступний висновок: чим більше людина набирає балів, тим більший рівень стресу вона має. Детальніше цей опитувальник ви можете розглянути у Додатку Д. За показниками внутрішньої узгодженості тверджень шкала стресу цього опитувальника показала 0,85, що свідчить про її надійність. Детальніше розглянути показники Альфа-Кронбаха, ви можете у Додатку Е.

Анкета ретроспективного погляду на батьківство. Цю анкету ми також створили власноруч для того, аби порівняти досвід батьківства «до» та «після» початку війни. Заповнюючи цю анкету, респондент мав згадувати свій досвід до війни і на його основі відповідати на запитання. Анкета містить 6 тестових запитань, з яких формуються 6 шкал, котрі є такими ж, як в Алабамському опитувальнику батьківства («Залученість в батьківство», «Позитивне батьківство», «Нагляд за дитиною», «Непоследовне виховання», «Тілесне покарання»). Остання шкала, яку формує відповідь на шосте питання, була створена нами додатково, і відповідає шкалі Алабамського опитувальника «Різні види покарань». Пропри це, ми назвали новостворену шкалу - «Емоційні покарання», оскільки у запитанні йде мова саме про підвищення голосу, як вид покарання дитини. Ми вирішили запитати досліджуваних саме про підвищення голосу, як вид покарання дитини, оскільки вважаємо, що це є найчастішим різновидом покарання дітей. Детальніше ви можете розглянути запитання та відповіді на них у Додатку Ж.

2.3 Характеристика досліджуваної групи

Нашою досліджуваною групою були батьки дітей 6-17 років. У дослідженні взяли участь 473 респонденти. На жаль, 66 були виключені, через те, що 10 респондентів не проживають з дітьми (не мають дітей), а 56 респондентів є молодшими, ніж 18 років (Молодші, ніж 18 років не можуть бути респондентами, оскільки ще самі є об'єктами батьківсько-дитячого ставлення у нашому дослідженні). Тому, по факту, наша досліджувана група складається з 407 досліджуваних. Їхній вік – від до 18 до 65 років (попри те, участь в дослідженні мали можливість брати люди віком 65+). Серед них – 385 жінок та 22 чоловіків. 35 осіб з нашої вибірки є ВПО та 372 місцевими жителями. Також 28 респондентів зазначили, що після початку війни вони переїхали у більш безпечне місце в Україні, а 10 – переїхали в більш безпечне місце закордоном. 369 респондентів не змінювали свого місця проживання з початку війни. 45 осіб вказало, що їхній партнер є залученим в бойових діях.

2.4 Аналіз результатів дослідження

Для підрахунку результатів була використана програма Statistica 8.0. Спочатку ми перевірили усі шкали на їх внутрішню узгодженість для того, щоб обрати методи для подальшого підрахунку даних. Усі шкали виявилися непараметричними. Такі висновки ми зробили, оскільки р-показники усіх шкал були нижчими за 0,05. Детальніше, графіки внутрішньої узгодженості шкал ви можете розглянути в Додатку І. Оскільки усі шкали виявилися непараметричними, ми обрали наступні статистичні методи перевірки гіпотез.

Для перевірки першої порівняльної гіпотези, спочатку ми обрали непараметричний критерій Краскела-Уолеса для трьох груп. Але, цей порівняльний аналіз не виявив жодних статистично вагомих результатів. Тоді ми вирішили провести тестування шкал, за котрими ми хотіли порівнювати групи батьків дітей 6-10 років, 11-13 років та 14-17 років, на рівень гомогенності. Для цього був використаний тест Лівена. Частина шкал виявилися гомогенними, а

інша частина – негомогенними. Порівняльний аналіз для гомогенних шкал був здійснений за допомогою аналізу змінних (Analysis of Variance), а також тесту Шеффе, а порівняльний аналіз для негомогенних шкал був повторно проведений за допомогою непараметричного критерію Краскела-Уолеса. Проте і цей спосіб перевірки не виявив статистично вагомих результатів.

Оскільки два попередніх способи статистичного аналізу не дали жодних статистично вагомих результатів, ми вирішили не описувати їх детально та не наводити результатів обчислень в додатках, а приділити увагу третьому способу перевірки першої гіпотези, котрий зумів виявити статистично вагомі відмінності між групами досліджуваних.

Для початку ми розділили досліджуваних за шкалою «Вік дитини» так, щоб було зручно зробити непараметричний порівняльний аналіз для двох груп. Порівняльний аналіз проводився тричі, де в процесі порівнювалися батьки дітей 6-10 років (1 група) та батьки дітей 11-13 років (2 група); батьки дітей 11-13 років (2 група) та батьки дітей 14-17 років (3 група); батьки дітей 6-10 років (1 група) та батьки дітей 14-17 років (3 група), за шкалами: «Шкала стресу», «Залученість у батьківство», «Позитивне батьківство», «Забування попередити батьків (Питання 6)», «Дозвіл не приходити додому вчасно (Питання 10)», «Знайомість з друзями моєї дитини (Питання 17)», «Дозвіл йти кудись без встановленого часу повернення додому (Питання 19)», «Дозвіл дитині приходити додому без супроводу дорослих після настання темряви (Питання 21)», «Забування про дитину через власну зайнятість (Питання 24)», «Недогляд за тим, чи повертається дитина додому вчасно (Питання 28)», «Неповідомлення дитину про те, куди Ви йдете (Питання 29)», «Дитина пізно повертається додому (Питання 30)», «Дитина залишається вдома без нагляду (Питання 32)», «Непоследовне виховання», «Тілесні покарання», «Різні види покарань». Для здійснення порівняльного аналізу був задіяний порівняльний критерій Мана-Уїтні для двох груп. Цей спосіб порівняльного аналізу виявив статистично

вагомі відмінності між усіма групами досліджуваних. Результати порівняльного аналізу, детальніше, можна розглянути в Додатку К.

Під час перевірки другої гіпотези ми шукали взаємозв'язки між рівнем стресу та шкалами Алабамського опитувальника батьківства. Для перевірки гіпотези був обраний непараметричний критерій Спірмена, котрий виявив статистично вагомі взаємозв'язки між шкалами. Кореляційний аналіз проводився окремо для кожної групи батьків: кореляційний аналіз групи батьків дітей 6-10 років, кореляційний аналіз групи батьків дітей 11-13 років, кореляційний аналіз групи батьків дітей 14-17 років. Детальніше, результати кореляційного аналізу, можна розглянути в Додатку Л.

Для перевірки третьої регресійної гіпотези ми обрали мультифакторний регресійний аналіз. Цей аналіз дав нам можливість виявити, які супутні чинники ризику(рівень освіти, ВПО, місце проживання, дохід сім'ї, партнер на війні, здоров'я і самопочуття, близькі люди, зайнятість, умови проживання, рівень страждання від війни, кількість дітей, стать дитини), разом з рівнем стресу, будуть виступати предикторами батьківського ставлення до дитини, прояви якого були виявлені при аналізі попередньої гіпотези. Цей аналіз виявив статистично вагомі результати, які, детальніше, можна розглянути в Додатку М

Для перевірки четвертої порівняльної гіпотези ми обрали порівняльний критерій Краскела-Уолеса для трьох груп. Під час аналізу ми порівнювали батьків дітей трьох вікових груп (6-10 років, 11-13 років та 14-17 років) за шкалами анкети ретроспективного погляду на батьківство. Для кращого відображення отриманих результатів ми використали методи категоризованих гістограм (Додаток Н) та мультипорівняння (multiple comparisons) груп батьків, яке виявило статистично вагомі відмінності між батьками трьох груп за шкалою «Емоційні покарання». Детальніше, статистично вагомі результати можна розглянути в Додатку П.

Висновки до другого розділу

Підсумовуючи, для проведення нашого кореляційного, ретроспективного дослідження було сформовано одну гугл-форму, котра складається з 4 опитувальників: Анкети загальних даних, шкали психологічного дистресу Кеслера, Алабамського опитувальника батьківства та Анкети ретроспективного погляду на батьківство. Загалом опитувальник налічує в собі близько 70 запитань. Гугл-форму було поширено онлайн за допомогою соціальних мереж Viber та Telegram в бесідах та групах з гіпотетичними учасниками дослідження. Загалом форму заповнили 473 особи, проте 66 були виключені, через те, що 10 респондентів не проживають з дітьми(не мають дітей), а 56 респондентів є молодшими, ніж 18 років. Отже, в дослідженні взяло участь 407 досліджуваних, віком від 18 років до 65+. Серед них було 385 жінок та 22 чоловіків. 369 респондентів не змінювали свого місця проживання з початку війни, а 38 респондентів виїхали у більш безпечне місце в Україні, або ж у більш безпечне місце закордоном. 45 осіб також заявило, що їхній партнер є залученим в бойових діях.

Після проведення опитування результати дослідження підраховувалися у програмі STATISTICA 8.0. Для перевірки чотирьох гіпотез задіювалися: критерій Альфа-Кронбаха для перевірки шкал на внутрішню узгодженість; критерій Шапіро-Уїлкса для перевірки шкал на параметричність і непараметричність; тест Лівена для перевірки гомогенності шкал; ANOVA (Analysis of Variance), тест Шеффе, критерій Краскела-Уолеса, критерій Мана-Уїтні для порівняльного аналізу шкал; критерій Спірмена для кореляційного аналізу шкал; Multiple regression test для регресійного аналізу шкал.

РОЗДІЛ 3 РЕЗУЛЬТАТИ ТА ДИСКУСІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ БАТЬКІВСЬКОГО СТАВЛЕННЯ ДО ДІТЕЙ В КОНТЕКСТІ СТРЕСУ В УМОВАХ ВІЙНИ В УКРАЇНІ

3.1 Особливості ставлення батьків до дітей різного віку

За результатами порівняльного аналізу, гіпотеза про те, що батьки будуть проявляти відмінне ставлення до дитини в залежності від її віку – підтвердилася. Ми очікували, що батьки дітей 6-10 років будуть мати вищий показник залученості в батьківство та вищий показник позитивного батьківства, порівняно з батьками дітей 11-13 років та 14-17 років і ці очікування підтвердилися під час проведення порівняльного аналізу між групами батьків дітей 6-10 років, 11-13 років та 14-17 років. Крім того, ми виявили інші важливі для нашого дослідження відмінності між групами, котрі не були згадані у гіпотезі. Усі виявлені статистично вагомими відмінності будуть описані у наступних підрозділах. Також таблиці з усіма статистично вагомими відмінностями можна переглянути у Додатку К.

Відмінність у ставленні батьків до дітей 6-10 та 11-13 років

Порівняльний аналіз Мана-Уїтні при порівнянні двох незалежних груп батьків дітей 6-10 років (позначена, як група 1 в методі боксування) та 11-13 років (позначена, як група 2 в методі боксування), при $p < 0,05$ виявив статистично вагомими відмінності за шкалою залученості у батьківство ($p = 0,00$). Опираючись на метод боксування даних, ми можемо говорити про те, що батьки дітей 6-10 років є більш залученими в батьківство (проводять більше часу з дитиною, більше граються з нею, допомагають їй, відвідують батьківські заходи пов'язані з дитиною, тощо), порівняно з батьками дітей 11-13 років. Переглянути статистично вагомими відмінності за методом боксування можна на Рис. 3.1.

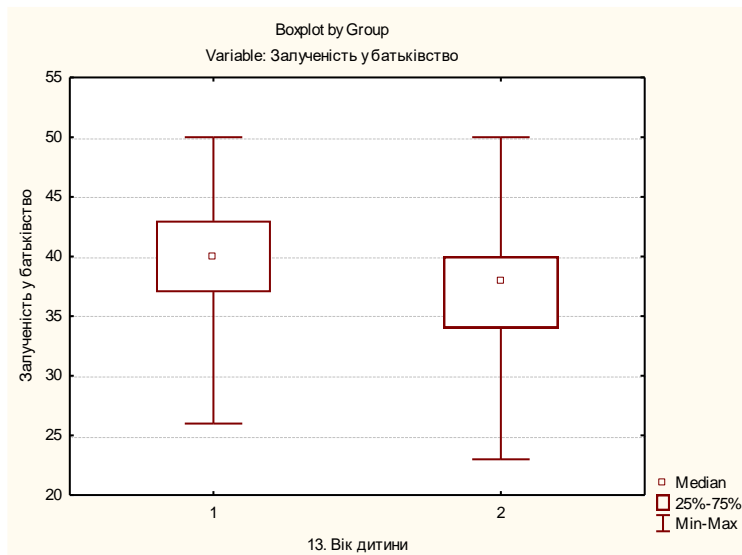

Рис.3.1 Залученість батьків у стосунках з дітьми 6-10 та 11-13 років

Примітка. 1 – батьки дітей 6-10 років, 2 – батьки дітей 11-13 років

Батьки дітей 6-10 років є більш схильними до проявів позитивного батьківства (хвалити дитину, заохочувати дитину, надавати дитині певну привілегию за хорошу поведінку), порівняно з батьками дітей 11-13 років ($p = 0,02$). Переглянути статистично вагомі відмінності за методом боксування можна на Рис. 3.2.

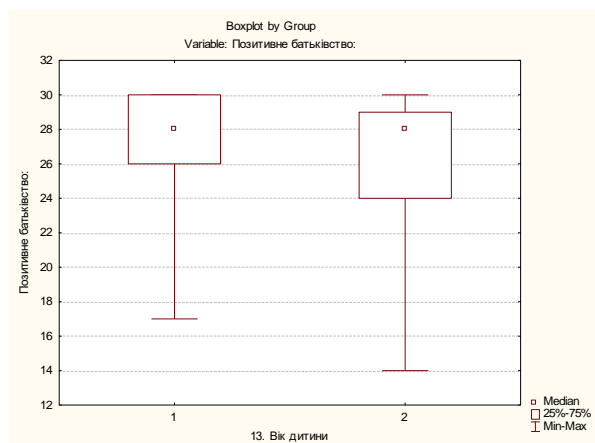

Рис.3.2 Позитивне батьківство у стосунках з дітьми дітей 6-10 та 11-13 років

Примітка. 1 – батьки дітей 6-10 років, 2 – батьки дітей 11-13 років

Якщо опиратися на результати обчислення, котрі детально представлені у Додатку К, ми також можемо говорити про відмінність між батьками дітей 6-10 та 11-13 років за відповіддю на запитання про схильність дозволяти дитині приходити додому без супроводу дорослих після настання темряви ($p = 0,03$);

дитина пізно повертається додому ($p = 0,02$); залишається вдома без нагляду ($p = 0,00$).

Відмінність у ставленні батьків до дітей 6-10 та 14-17 років

Порівняльний аналіз Мана-Уїтні при порівнянні двох незалежних груп батьків дітей 6-10 років (позначена, як група 1 в методі боксування) та 14-17 років (позначена, як група 3 в методі боксування), при $p < 0,05$ виявив статистично вагомій відмінності за шкалою залученості у батьківство ($p = 0,00$). Опираючись на метод боксування даних, ми можемо говорити про те, що батьки дітей 6-10 років є більш залученими в батьківство (проводять більше часу з дитиною, більше граються з нею, допомагають їй, відвідують батьківські заходи пов'язані з дитиною, тощо), порівняно з батьками дітей 14-17 років. Переглянути статистично вагомій відмінності за методом боксування можна на Рис. 3.3.

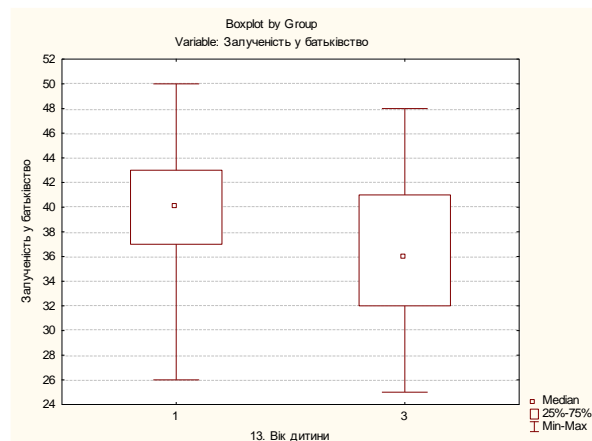

Рис.3.3 Залученість у батьківство у стосунках з дітьми 6-10 та 14-17 років

Примітка. 1 – батьки дітей 6-10 років, 3 – батьки дітей 14-17 років

Опираючись на метод боксування даних, ми можемо говорити про те, що батьки дітей 6-10 років є більш схильними до проявів позитивного батьківства (хвалити дитину, заохочувати дитину, надавати дитині певну привілегію за хорошу поведінку), порівняно з батьками дітей 14-17 років ($p = 0,00$). Переглянути статистично вагомій відмінності за методом боксування можна на Рис. 3.4.

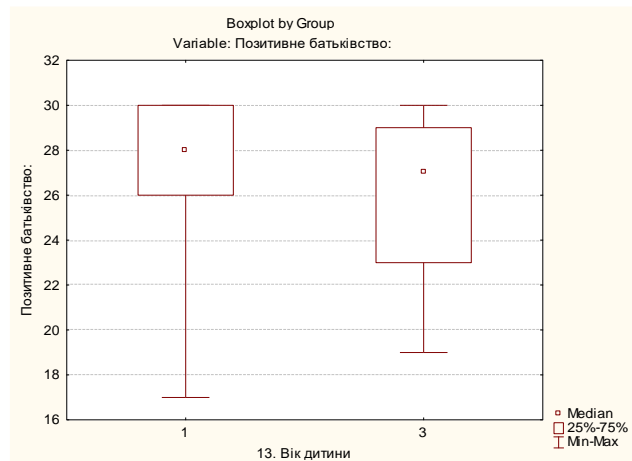

Рис.3.4 Позитивне батьківство у стосунках з дітьми 6-10 та 14-17 років

Примітка. 1 – батьки дітей 6-10 років, 3 – батьки дітей 14-17 років

Також батьки дітей 14-17 років частіше, ніж батьки дітей 6-10 років повідомляють, що дитина забуває попередити батьків про те, що запізниться ($p = 0,01$), частіше має дозвіл не приходити додому вчасно ($p = 0,01$) Дозвіл приходити додому без супроводу дорослих після настання темряви ($p = 0,00$). пізно повертається додому ($p = 0,00$). залишається вдома без нагляду ($p = 0,00$).

Батьки дітей 6-10 років є більш схильними вдаватися до тілесних покарань, порівняно з батьками дітей 14-17 років. Переглянути статистично вагомі відмінності за методом боксування можна на Рис. 3.5.

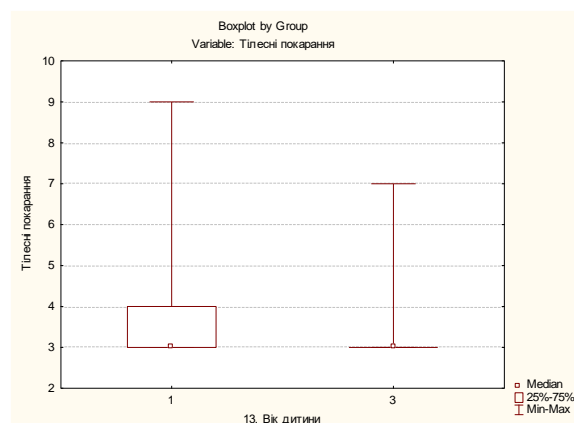

Рис.3.5 Тілесні покарання дітей 6-10 та 14-17 років

Примітка. 1 – батьки дітей 6-10 років, 3 – батьки дітей 14-17 років

Батьки дітей 6-10 років є більш схильними вдаватися до різних видів покарань (підвищення голосу на дитину, примус до бездіяльності (поставити дитину в куток), позбавлення привілегії) порівняно з батьками дітей 14-17 років

($p = 0,00$). Переглянути статистично вагомі відмінності за методом боксування можна на Рис. 3.6.

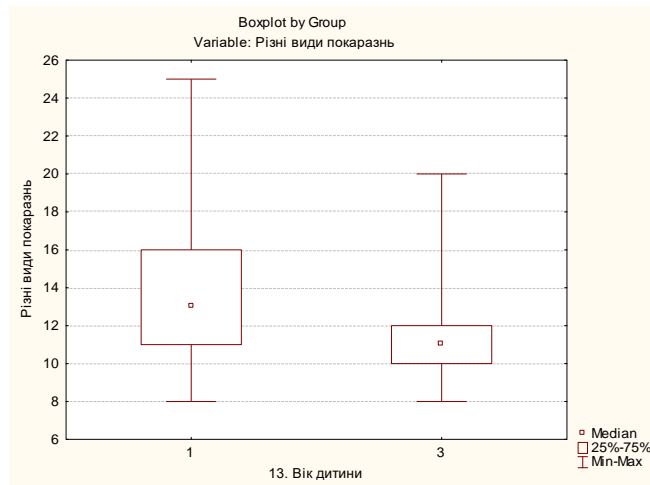

Рис.3.6 Різні види покарань дітей 6-10 та 14-17 років

Примітка. 1 – батьки дітей 6-10 років, 3 – батьки дітей 14-17 років

Відмінність у ставленні батьків до дітей 11-13 та 14-17 років

Порівняльний аналіз Мана-Уїтні при порівнянні двох незалежних груп батьків дітей 11-13 років (позначена, як група 2 в методі боксування) та 14-17 років (позначена, як група 3 в методі боксування), при $p < 0,05$ виявив статистично вагомі відмінності за шкалою дозволу дитині приходити додому без супроводу дорослих після настання темряви ($p=0,00$).

Опираючись на метод боксування даних, ми також можемо говорити про те, що батьки дітей 11-13 років є більш схильними вдаватися до тілесних покарань, порівняно з батьками дітей 14-17 років ($p = 0,04$). Переглянути статистично вагомі відмінності за методом боксування можна на Рис. 3.7.

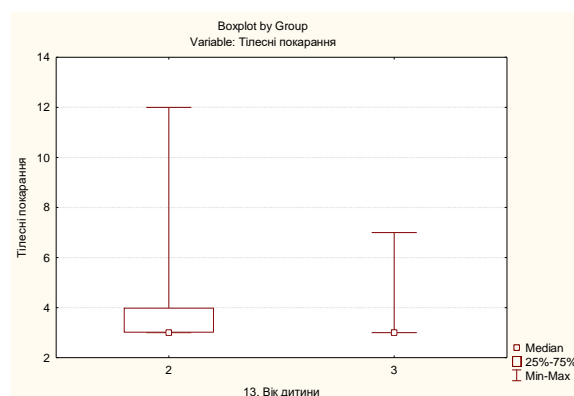

Рис.3.7 Тілесні покарання дітей 11-13 та 14-17 років

Примітка. 2 – батьки дітей 11-13 років, 3 – батьки дітей 14-17 років

Батьки дітей 11-13 років є більш схильними вдаватися до різних видів покарань (підвищення голосу на дитину, примус до бездіяльності (поставити дитину в куток), позбавлення привілегій) порівняно з батьками дітей 14-17 років ($p=0,00$). Переглянути статистично вагомі відмінності за методом боксування можна на Рис. 3.8.

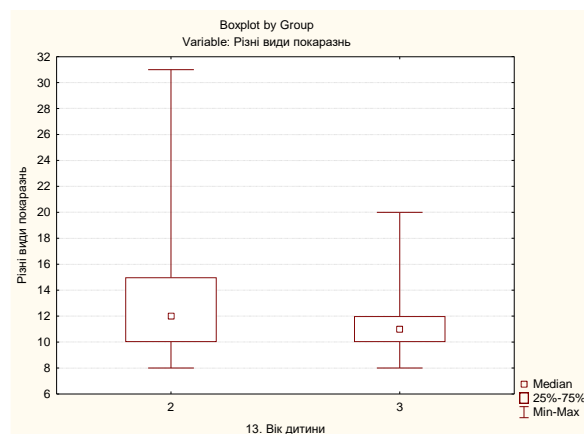

Рис.3.8 Різні види покарань дітей 6-10 та 14-17 років

Примітка. 2 – батьки дітей 11-13 років, 3 – батьки дітей 14-17 років

3.2 Зв'язок стресу батьків, пов'язаного з війною, та батьківського ставлення до дітей різних вікових груп

За результатами кореляційного аналізу, гіпотеза про те, що зв'язок між стресом батьків та їхнім ставленням до дитини буде залежати від віку дитини, підтвердилася. У батьків дітей 6-10 років, батьків дітей 11-13 років та батьків дітей 14-17 років було виявлено прямі статистично вагомі взаємозв'язки між шкалою стресу та різними проявами батьківського ставлення. У всіх трьох групах батьків було виявлено зв'язок між рівнем стресу та непослідовною дисципліною. Усі статистично вагомі зв'язки будуть представлені у наступних підрозділах. Також таблиці з усіма статистично вагомими взаємозв'язками можна переглянути у Додатку Л.

Стрес та батьківство: результати батьків дітей 6-10 років

Кореляційний аналіз Спірмена, при $p < 0,05$ виявив наступні статистично вагомі взаємозв'язки. Між шкалою стресу та шкалою забування попередити батьків (Питання 6) ($r = 0,22, p \leq 0,05$). Між шкалою стресу та шкалою дозволу не приходити додому вчасно (Питання 10) ($r = 0,12, p \leq 0,05$). Між шкалою стресу та шкалою дозвіл йти кудись без встановленого часу повернення додому (Питання 19) ($r = 0,15, p \leq 0,05$). Між шкалою стресу та шкалою дитина пізно повертається додому (Питання 30) ($r = 0,14, p \leq 0,05$). Між шкалою стресу та шкалою непослідовне виховання ($r = 0,23, p \leq 0,05$). Між шкалою стресу та шкалою та шкалою різні види покарань ($r = 0,17, p \leq 0,05$).

Візуалізовані показники кореляції між шкалами можна розглянути на кореляційній плеяді на Рис. 3.9.

Рис.3.9 Кореляційна плеяда шкали стресу та шкал: забування попередити батьків (Питання 6), дозвіл не приходити додому вчасно (Питання 10), дозвіл йти кудись без встановленого часу повернення додому (Питання 19), дитина пізно повертається додому (Питання 30), непослідовне виховання, різні види покарань.

Показники усіх виявлених статистично вагомих взаємозв'язків є достатньо віддаленими від одиниці, з чого можемо робити висновки про слабку кореляцію, проте все ще статистично значущу.

Стрес та батьківство: результати батьків дітей 11-13 років

Кореляційний аналіз Спірмена, при $p < 0,05$ виявив наступні статистично вагомі взаємозв'язки: Між шкалою стресу та шкалою дозвіл йти кудись без

встановленого часу повернення додому (Питання 19) ($r = 0,20$, $p \leq 0,05$). Даний показник кореляції є віддаленим від одиниці, що свідчить про досить слабку кореляцію, проте вона все ще залишається статистично значущою. Між шкалою стресу та шкалою непослідовного виховання ($r = 0,42$, $p \leq 0,05$). Цей показник має середнє значення, що свідчить про середню силу кореляції, проте вона все ще залишається статистично значущою.

Візуалізовані показники кореляції між шкалами можна розглянути на кореляційній плеяді на Рис. 3.10.

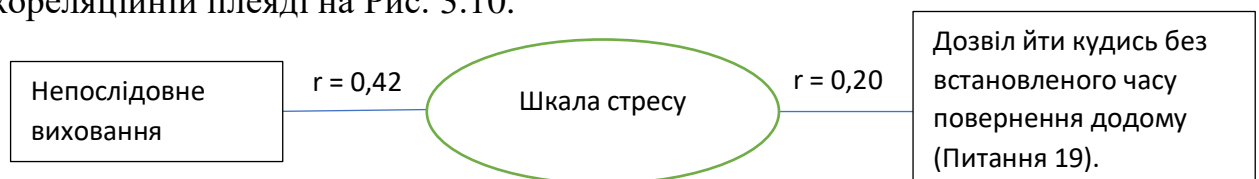

Рис.3.10 Кореляційна плеяда шкали стресу та шкалами: дозвіл йти кудись без встановленого часу повернення додому (Питання 19), непослідовне виховання.

Стрес та батьківство: результати батьків дітей 14-17 років

Кореляційний аналіз Спірмена, при $p < 0,05$ виявив статистично вагомі взаємозв'язки між шкалою стресу та шкалою непослідовного виховання ($r = 0,29$, $p \leq 0,05$). Цей показник є достатньо низьким, що свідчить про слабку кореляцію, проте статистично значущу.

Візуалізовані показники кореляції між шкалами можна розглянути на кореляційній плеяді на Рис. 3.11.

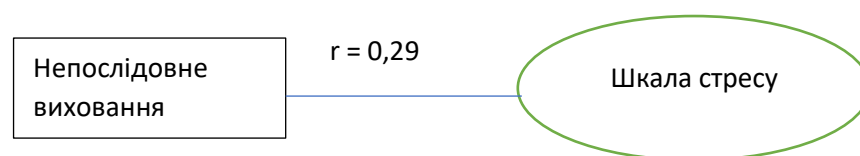

Рис.3.11 Кореляційна плеяда шкали стресу та шкали непослідовної дисципліни.

3.3. Роль стресу та інших чинників ризику, пов'язаних з війною, у ставленні батьків до дитини

За результатами регресійного аналізу, гіпотеза про те, що стрес батьків, пов'язаний з війною, разом з супутніми чинниками ризику (рівень освіти, ВПО, місце проживання, дохід сім'ї, партнер на війні, здоров'я і самопочуття, близькі люди, зайнятість, умови проживання, рівень страждання від війни, кількість дітей, стать дитини) можуть виступати предикторами батьківського ставлення до дитини, підтвердилася. У батьків дітей 6-10 років, батьків дітей 11-13 років та батьків дітей 14-17 років було виявлено, що стрес, пов'язаний з війною, у сукупності з іншими чинниками ризику, можуть виступати предикторами того чи іншого ставлення батьків до дитини. Усі статистично значущі результати представлені у наступних підрозділах. Також таблиці з усіма результатами можна переглянути у Додатку М.

Предиктори ставлення батьків до дитини:

результати батьків дітей 6-10 років

Провівши регресійний аналіз для групи батьків дітей 6-10 років, ми виявили статистично вагомі аспекти (незалежні змінні), котрі є найбільш визначальними в контексті найбільш актуальної для нашого дослідження шкали, з котрою було попередньо виявлено кореляцію зі шкалою стресу (залежна змінна). Цією шкалою є різні види покарань ($R = 0,25$, $R^2 = 0,06$, при $p = 0,00$). Статистично вагомих взаємозв'язок було виявлено між цією шкалою й такими найбільш визначальними аспектами, як стрес ($\beta = 0,17$, $p = 0,01$) та стать дитини ($\beta = 0,12$, $p = 0,04$). Це свідчить про пряму кореляцію незалежних змінних із залежною змінною та достатньо невеликий відсоток значущих результатів, котрі б могли пояснити ці змінні. Крім того, результати дають нам зрозуміти, що чим вищий показник стресу в батьків, тим більше батьки схильні до прояву різних видів покарань до дитини, а також батьки хлопчиків схильні більше вдаватися до різних видів покарань, порівняно з батьками дівчаток.

Коефіцієнт множинної кореляції шкали свідчить про достатньо слабкий прямий зв'язок між шкалою різних видів покарань та стресом і статтю дитини.

Коефіцієнт множинної детермінації свідчить, що сукупність виявлених найбільш визначальних аспектів може пояснити приблизно 6% значень шкали різних видів покарань.

Результати також можна розглянути на Рис.3.12.

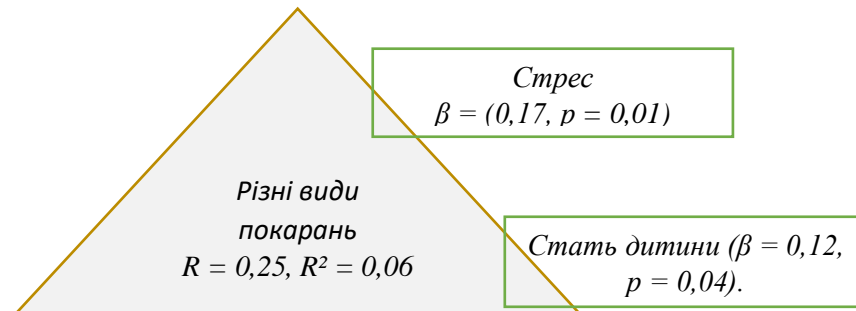

Рис.3.12 Стать дитини та стрес, як предиктори проявів різних видів покарань батьків до дітей 6-10 років

Предиктори ставлення батьків до дитини: результати батьків дітей 6-10 років

Провівши регресійний аналіз для групи батьків дітей 11-13 років, ми виявили статистично вагомі аспекти (незалежні змінні), котрі є найбільш визначальними в контексті найбільш актуальної для нашого дослідження шкали, з котрою було попередньо виявлено кореляцію зі шкалою стресу (залежна змінна). Цією шкалою є непослідовне виховання ($R = 0,52, R^2 = 0,27$, при $p = 0,00$). Статистично вагомий взаємозв'язок було виявлено між цією шкалою й такими найбільш визначальними аспектами, як стрес ($\beta = 0,37, p = 0,00$) стать дитини ($\beta = 0,27, p = 0,00$) та умови проживання ($\beta = -0,19, p = 0,03$). Це свідчить про пряму кореляцію стресу та статі із непослідовним вихованням та непряму кореляцію умов проживання із цією шкалою. Опираючись на отримані значення можемо сказати, що шкала стресу може пояснити достатньо великий відсоток значущих результатів, натомість, коли шкали статі дитини та умов проживання можуть пояснити достатньо невеликі відсотки значущих результатів. Крім того, результати дають нам зрозуміти, що чим вищий показник стресу в батьків, тим більше батьки схильні до проявів непослідовного виховання до дітей; чим гірші

умови проживання тим більше батьки схильні до проявів непослідовного виховання; батьки хлопчиків схильні більше вдаватися до непослідовного виховання, порівняно з батьками дівчаток.

Коефіцієнт множинної кореляції шкали непослідовної дисципліни, свідчить про достатньо сильний зв'язок між вдаванням батьків до непослідовного виховання та стресом, статтю дитини і умовами проживання. Коефіцієнт множинної детермінації свідчить, що сукупність виявлених найбільш визначальних аспектів може пояснити приблизно 27 % значень шкали непослідовне виховання. Результати також можна розглянути на Рис.3.13.

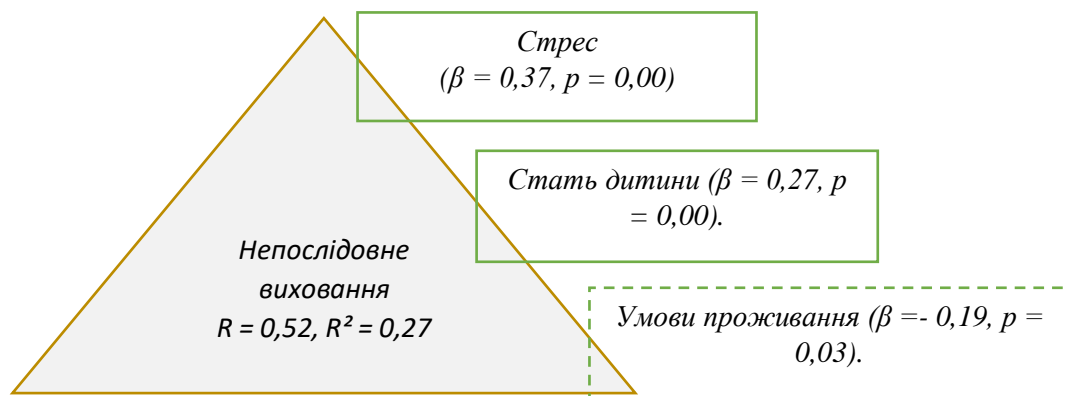

Рис.3.13 Стать дитини, стрес та умови проживання, як предиктори проявів непослідовного виховання батьків до дітей 11-13 років

Предиктори ставлення батьків до дитини: результати батьків дітей 14-17 років

Провівши регресійний аналіз для групи батьків дітей 14-17 років, ми виявили статистично значущий аспект (незалежну змінну), котра є найбільш визначальною в контексті шкали з котрою було попередньо виявлено кореляцію зі шкалою стресу (залежна змінна). Цією залежною змінною є непослідовна дисципліна ($R = 0,53, R^2 = 0,28$, при $p = 0,39$).

Статистично вагомий взаємозв'язок було виявлено між цією шкалою й таким найбільш визначальним аспектом, як рівень страждання від війни ($\beta = 0,42, p = 0,01$). Це свідчить про пряму кореляцію незалежної змінної із залежною змінною та достатньо великий відсоток значущих результатів, котрі б могла

пояснити ці зміни. Крім того, результати дають нам зрозуміти, що чим більший рівень страждання від війни, тим більше батьки вдаються до непослідовної дисципліни.

Коефіцієнт множинної кореляції шкали свідчить про середній за силою прямий зв'язок між непослідовним вихованням та рівнем страждання від війни. Коефіцієнт множинної детермінації свідчить, що виявлений найбільш визначальний аспект може пояснити приблизно 28 % значень шкали непослідовного виховання.

Результати також можна розглянути на Рис.3.14.

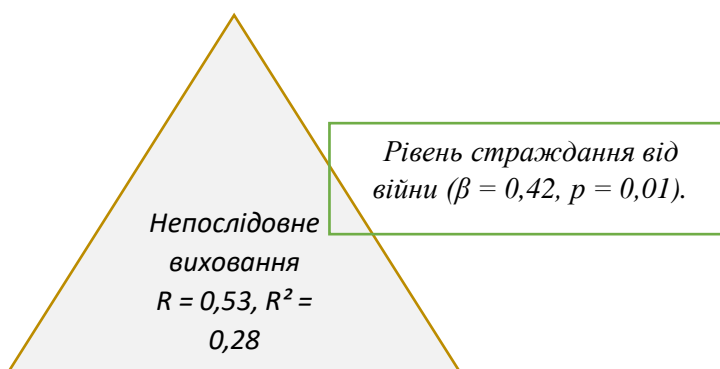

Рис.3.14 Рівень страждання від війни, як предиктор проявів непослідовного виховання батьків до дітей 14-17 років

3.4. Ставлення батьків до дитини до початку війни і зараз: результати опитування батьків дітей різного віку

Гіпотеза про те, що ставлення до дитини в порівнянні до початку війни і зараз буде залежати від віку дитини - підтвердилася. Провівши порівняльний аналіз Краскела-Уолеса для 3 незалежних груп батьків дітей віком 6-10 років, 11-13 років та 14-17 років за шкалами анкети ретроспективного погляду на батьківство та відобразивши результати на категоризованих гістограмах, ми побачили статистично вагомі відмінності між групами батьків, а також зрозуміли на скільки відсотків, за словами батьків, підвищилися чи знизилися прояви конкретної шкали батьківства в порівнянні до та після початку війни. Детальніше, гістограми шкал можна розглянути у Додатку Н.

Залученість у батьківство до початку війни і зараз

Проаналізувавши результати обрахунків, ми не виявили статистично вагомих відмінностей між групами батьків за цією шкалою, проте на ній видно, чи змінилася залученість в батьківство, в порівнянні до та після початку війни. Візуалізовані результати підрахунків можна переглянути на Рис. 3.15.

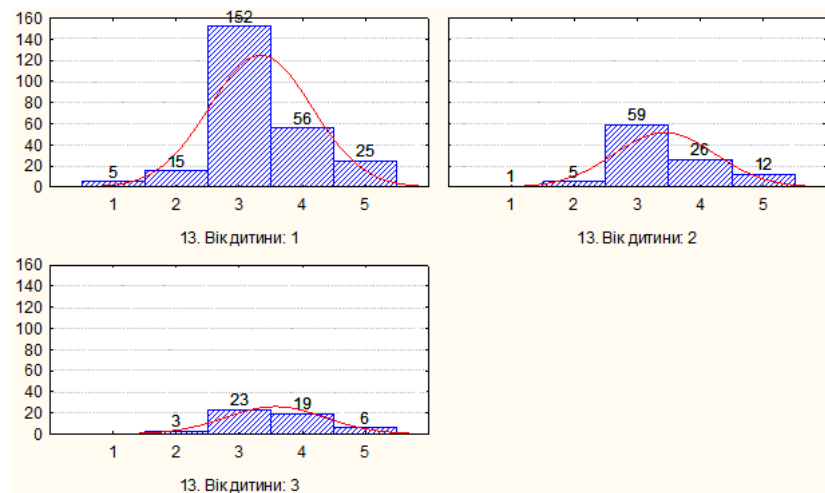

Рис.3.15 Залученість у батьківство до початку війни і зараз

Примітка. 1 – значно рідше, 2 – дещо рідше, 3 – так само, 4 - частіше, 5 – значно частіше.

Вік дитини: 1 – батьки дітей 6-10 років, Вік дитини 2 – батьки дітей 11-13 років,

Вік дитини: 3 – батьки дітей 14-17 років

Серед батьків дітей 6-10 років (253 респондентів) було виявлено, що близько 60% (152 респондента) батьків не змінили свого ставлення до дитини, що стосується залученості в батьківство в порівнянні до та після початку війни. Серед батьків дітей 11-13 років (103 респондентів) було виявлено, що близько 57% батьків (59 респондентів) не змінили свого ставлення до дитини в плані залученості в батьківство в порівнянні до та після початку війни. Серед батьків дітей 14-17 років (51 респондент) було виявлено, що близько 45% батьків (23 респондента) не змінили свого ставлення до дитини в плані залученості в батьківство в порівнянні до та після початку війни. Також 37% батьків (19 респондентів) заявили, що стали частіше цікавитися життям власної дитини.

Підсумовуючи, можемо сказати, що за шкалою залученості в батьківство приблизно однакова кількість батьків дітей будь-якого віку заявила про те, що

їхнє ставлення до дітей не змінилося. Також 37% батьків дітей 14-17 років заявило про те, що стали більше цікавитися життям власної дитини в порівнянні до та після початку війни.

Позитивне батьківство до початку війни і зараз

Проаналізувавши результати обрахунків, ми не виявили статистично вагомих відмінностей між групами батьків за цією шкалою, проте на ній видно, як змінилось позитивне батьківство, в порівнянні до та після початку війни.

Серед батьків дітей 6-10 років (253 респондентів) було виявлено, що близько 50% (126 респондентів) батьків не змінили свого ставлення до дитини в плані позитивного батьківства в порівнянні до та після початку війни. Також 34% батьків (86 респондентів) заявили, що стали частіше хвалити, підбадьорювати, обіймати власну дитину. Серед батьків дітей 11-13 років (103 респондентів) було виявлено, що близько 55% (57 респондента) батьків не змінили свого ставлення до дитини в плані позитивного батьківства в порівнянні до та після початку війни. Також 32% батьків (33 респондентів) заявили, що стали частіше хвалити, підбадьорювати, обіймати власну дитину. Серед батьків дітей 14-17 років (51 респондент) було виявлено, що близько 45% (23 респондента) батьків не змінили свого ставлення до дитини в плані позитивного батьківства в порівнянні до та після початку війни. Також 31% батьків (16 респондентів) заявили, що стали частіше хвалити, підбадьорювати, обіймати власну дитину. Візуалізовані результати підрахунків можна переглянути на Рис. 3.16.

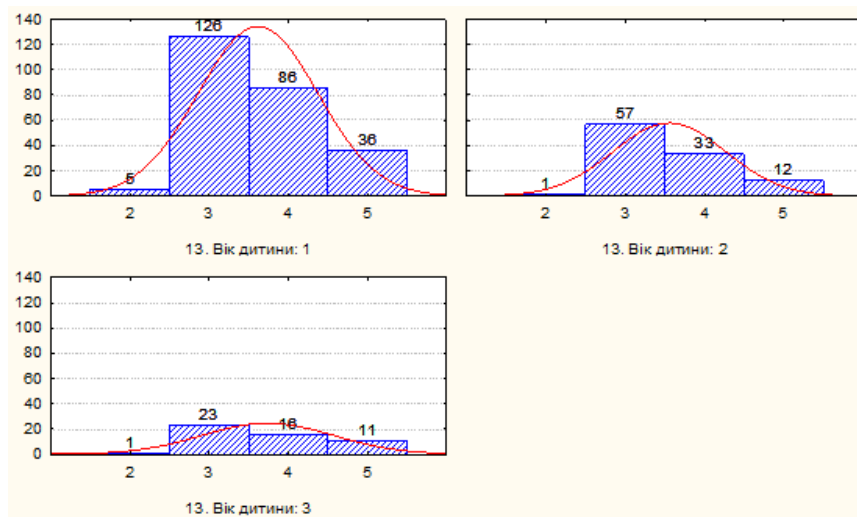

Рис.3.16 Позитивне батьківство до початку війни і зараз

Примітка. 1 – значно рідше, 2 – дещо рідше, 3 – так само, 4 - частіше, 5 – значно частіше.

Вік дитини: 1 – батьки дітей 6-10 років, Вік дитини 2 – батьки дітей 11-13 років,

Вік дитини: 3 – батьки дітей 14-17 років

Підсумовуючи, можемо сказати, що за шкалою позитивного батьківства приблизно однакова кількість батьків дітей будь-якого віку заявила про те, що їхнє ставлення до дітей не змінилося. Також приблизно однакова кількість батьків дітей будь-якого віку заявила, що вони стали частіше хвалити, підбадьорювати, обіймати власну дитину в порівнянні до та після початку війни.

Нагляд за життям дитини до початку війни і зараз

Проаналізувавши результати обрахунків, ми не виявили статистично вагомих відмінностей між групами батьків за цією шкалою, проте на ній видно, як змінився нагляд за дитиною, в порівнянні до та після початку війни.

Серед батьків дітей 6-10 років (253 респондентів) було виявлено, що близько 48% (122 респондента) батьків не змінили свого ставлення до дитини в плані нагляду за нею в порівнянні до та після початку війни. Також 32% батьків (82 респондентів) заявили, що стали частіше цікавитися де їхня дитина, частіше домовлятися з дитиною про те, коли вона має бути вдома, частіше цікавитися тим чим зайнята їхня дитина в конкретний момент часу. Серед батьків дітей 11-13 років (103 респондента) було виявлено, що близько 42% (43 респондента)

батьків не змінили свого ставлення до дитини в плані нагляду за нею в порівнянні до та після початку війни. Також 36% батьків (37 респондентів) заявили, що стали частіше цікавитися де їхня дитина, частіше домовлятися з дитиною про те, коли вона має бути вдома, частіше цікавитися тим чим зайнята їхня дитина в конкретний момент часу. Серед батьків дітей 14-17 років (51 респондент) було виявлено, що близько 43% (22 респондента) батьків не змінили свого ставлення до дитини в плані нагляду за нею в порівнянні до та після початку війни. Також 31% батьків (16 респондентів) заявили, що стали частіше цікавитися де їхня дитина, частіше домовлятися з дитиною про те, коли вона має бути вдома, частіше цікавитися тим, чим зайнята їхня дитина в конкретний момент часу. Візуалізовані результати підрахунків можна переглянути на Рис. 3.17.

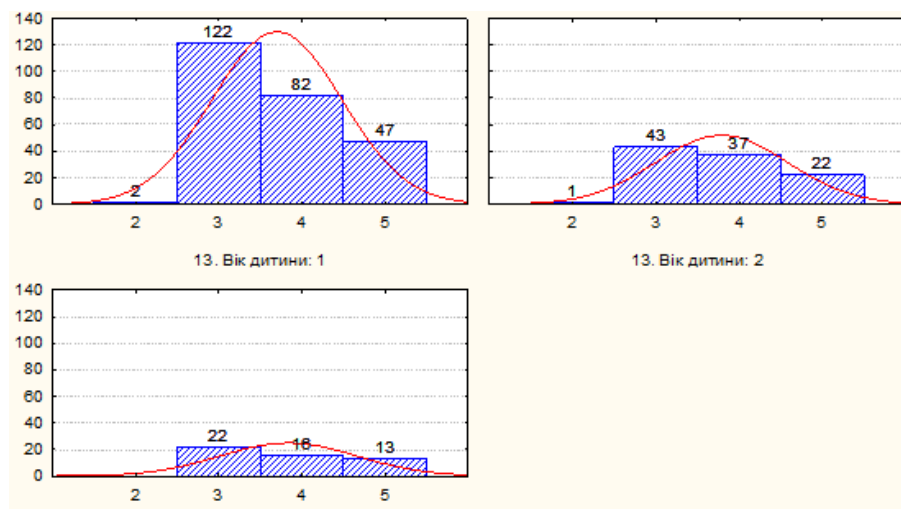

Рис.3.17 Нагляд за дитиною до початку війни і зараз

Примітка. 1 - Значно менше; 2 - Дещо менше; 3 - Так само; 4 – Більше; 5 - Значно більше

Вік дитини: 1 – батьки дітей 6-10 років, Вік дитини 2 – батьки дітей 11-13 років,

Вік дитини: 3 – батьки дітей 14-17 років

Підсумовуючи, можемо сказати, що за шкалою нагляду за дитиною приблизно однакова кількість батьків дітей будь-якого віку заявила про те, що їхнє ставлення до дітей не змінилося. Також приблизно однакова кількість батьків дітей будь-якого віку заявила, що вони стали частіше цікавитися де їхня дитина, частіше домовлятися з дитиною про те, коли вона має бути вдома,

частіше цікавитися тим, чим зайнята їхня дитина в конкретний момент часу в порівнянні до та після початку війни.

Непослідовне виховання дитини в порівнянні до та після початку війни

Проаналізувавши результати обрахунків, ми не виявили статистично вагомих відмінностей між групами батьків за цією шкалою, проте на ній видно, як змінилася послідовність виховання батьками дітей, в порівнянні до та після початку війни. Візуалізовані результати підрахунків можна переглянути на Рис. 3.18.

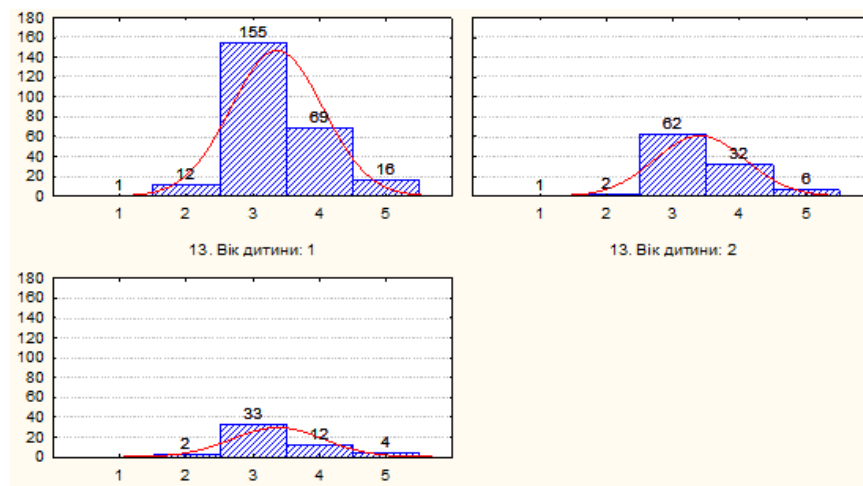

Рис.3.18 Непослідовне виховання до початку війни і зараз

Примітка. 1 - Значно менше; 2 - Дещо менше; 3 - Так само; 4 – Більше; 5 - Значно більше

Вік дитини: 1 – батьки дітей 6-10 років, Вік дитини 2 – батьки дітей 11-13 років,

Вік дитини: 3 – батьки дітей 14-17 років

Серед батьків дітей 6-10 років (253 респондентів) було виявлено, що близько 61% (155 респондентів) батьків не змінили своїх принципів послідовності виховання щодо дітей в порівнянні до та після початку війни. Серед батьків дітей 11-13 років (103 респондентів) було виявлено, що близько 60% (62 респондентів) батьків не змінили своїх принципів послідовності виховання щодо дітей в порівнянні до та після початку війни. Серед батьків дітей 14-17 років (51 респондентів) було виявлено, що близько 65% (33 респондентів) батьків не змінили своїх принципів послідовності виховання щодо дітей в порівнянні до та після початку війни.

Підсумовуючи, можемо сказати, що за шкалою послідовність виховання батьків за дитиною приблизно однакова кількість батьків дітей будь-якого віку заявила про те, що їхнє ставлення до дітей не змінилося в порівнянні до початку війни та після початку війни.

Тілесне покарання в порівнянні до початку війни і зараз

Проаналізувавши результати обрахунків, ми не виявили статистично вагомих відмінностей між групами батьків за цією шкалою, проте на ній видно, чи змінилася частота тілесного покарання батьками дітей, в порівнянні до та після початку війни. Візуалізовані результати підрахунків можна переглянути на Рис. 3.19.

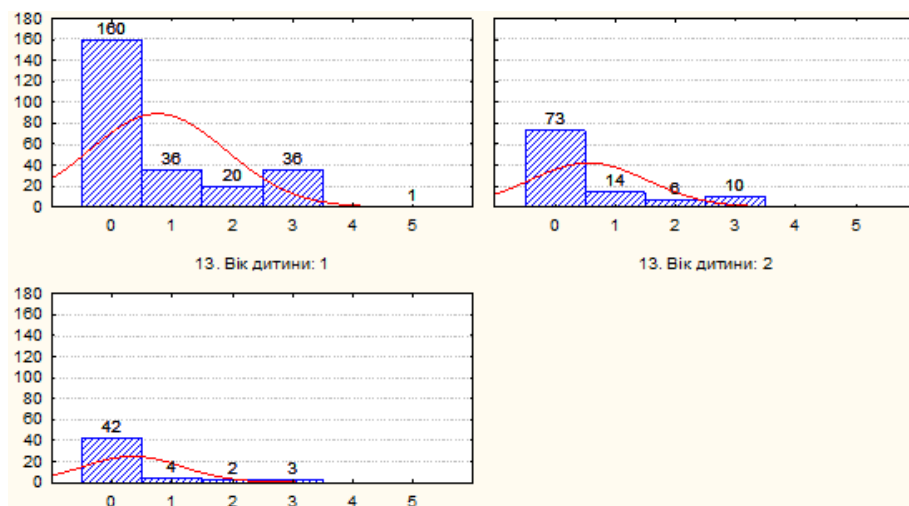

Рис.3.19 Тілесне покарання до початку війни і зараз

Примітка. 0 – Ніколи; 1 – Значно рідше; 2 – Деяко рідше; 3 – Так само; 4 – Частіше; 5 – Значно частіше. Вік дитини: 1 – батьки дітей 6-10 років, Вік дитини 2 – батьки дітей 11-13 років, Вік дитини: 3 – батьки дітей 14-17 років

Серед батьків дітей 6-10 років (253 респондентів) було виявлено, що близько 63% (160 респондентів) батьків не змінили своїх принципів в плані тілесного покарання в порівнянні до та після початку війни: батьки, як не застосовували тілесне покарання щодо своїх дітей так і продовжують не застосовувати. Серед батьків дітей 11-13 років (103 респондентів) було виявлено, що близько 71% (73 респондентів) батьків не змінили своїх принципів в плані

тілесного покарання в порівнянні до та після початку війни: батьки, як не застосовували тілесне покарання щодо своїх дітей так і продовжують не застосовувати. Серед батьків дітей 14-17 років (51 респондент) було виявлено, що близько 82% (42 респондентів) батьків не змінили своїх принципів в плані тілесного покарання в порівнянні до та після початку війни: батьки, як не застосовували тілесне покарання щодо своїх дітей так і продовжують не застосовувати.

Підсумовуючи, можемо сказати, що за шкалою тілесного покарання приблизно однакова кількість батьків дітей будь-якого віку заявила про те, що їхнє ставлення до дітей не змінилося в порівнянні до початку війни та після початку війни: батьки не застосовували тілесне покарання до дітей до війни і не почали застосовувати його після його початку.

Емоційні покарання (крики та обзивання) дитини до початку війни і зараз

Проаналізувавши результати обрахунків, ми виявили статистично вагомій відмінності ($p = 0,02$) між групами батьків дітей 6-10 років (253 респонденти) та дітей 14-17 років (51 респондент) за шкалою «Емоційні покарання». Результати аналізу можна переглянути у Додатку П.

Крім того, якщо розглянути результати представлені на Рисунку 3.20, то можна сказати, що 68% (35 респондентів) батьків дітей 14-17 років заявили про те, що ніколи не кричали і не обзивали дитину в якості методу її покарання. Натомість 43% (108 респондентів) батьків дітей 6-10 років заявили про те, що вони ніколи не кричали на свою дитину в порівнянні до початку війни і зараз. Також, 26% (66 респондентів) батьків дітей 6-10 років заявили про те, що стали набагато менше кричати на свою дитину в порівнянні до початку війни і зараз, коли про таку саму зміну зазначило тільки 7% (4 респонденти) батьків дітей 14-17 років.

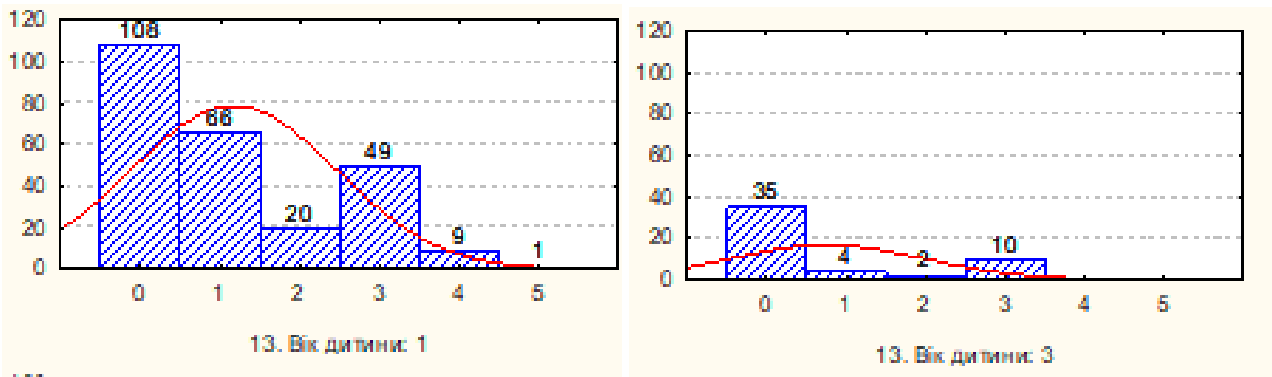

Рис.3.20. Діаграми шкали «Емоційні покарання» батьків дітей 6-10 років та батьків дітей 14-17 років. (Діаграма «Вік дитини: 1» відображає батьків дітей 6-10 років, а діаграма «Вік дитини: 3» відображає батьків дітей 14-17 років)

Також, описуючи батьків дітей 11-13 років (103 респонденти), ми виявили, що близько 46% (47 респондентів) батьків не змінили своїх принципів в плані криків на дитину, як виду покарання в порівнянні до початку війни і зараз: батьки, як не застосовували крик, як покарання щодо своїх дітей так і продовжують не застосовувати. Також 27% батьків (28 респондентів) заявили, що почали значно рідше використовувати покарання у формі крику щодо своєї дитини в порівнянні до початку війни і зараз. Візуалізовані результати підрахунків можна переглянути на діаграмі на Рис. 3.21.

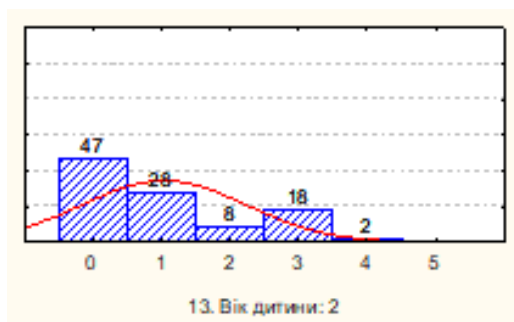

Рис. 3.21. Діаграма шкали «Емоційні покарання» батьків дітей 11-13 років в порівнянні до та після початку війни.

Підсумовуючи, можемо сказати, що за шкалою «Емоційні покарання» було виявлено статистично вагомі відмінності між батьками дітей 6-10 років та 14-17 років: батьки дітей 14-17 років були більш схильні ніколи не кричати на свою дитину в порівнянні з батьками дітей 6-10 років. Також коли 26% батьків дітей 6-10 років зазначили, що стали менше кричати на свою дитину в порівнянні до

та після початку війни, тільки 7% батьків дітей 14-17 років зазначили про подібний досвід.

3.5 Дискусія результатів

Це дослідження було спрямовано на те, щоб дослідити те, як, пов'язаний з війною, стрес батьків позначається на іншому ставленні до дитини. В результаті було з'ясовано, що батьківське ставлення відрізняється в залежності від віку дитини: зокрема, батьки дітей 6-10 років більш залучені у батьківство та частіше проявляють інтерес та участь у справах дитини (позитивне батьківство) у порівнянні з батьками дітей старшого віку (11-17 років). Натомість дітям старшого віку батьки частіше дозволяють після настання темряви приходити додому без супроводу дорослих, повертатися додому пізніше та залишатися вдома без нагляду когось з дорослих, що є цілком очікувано, враховуючи більшу незалежність та можливості дітей старшого віку. Цікавими виявилися результати про те, що батьки дітей 6-10 років частіше вдаються як до тілесних, так і інших видів покарань дитини у порівнянні батьками дітей старшого віку. Це наштовхує на думку про те, що діти молодшого віку є більшою групою ризику вчинення проти них насильства, ніж діти старшого віку, зокрема, як бачимо з цього дослідження, про це повідомляють і батьки. Також такі результати узгоджуються з даними більш масштабних досліджень, які наголошують на тому, що навіть враховуючи тенденцію зменшення привабливості тілесних покарань, частина сімей все одно їх практикує, особливу по відношенню до дітей молодшого віку (Deley, 1988; Elliman & Lynch, 2000; Giles-Sims, 1985; Graziano, Lindquist, Kuncce & Munjal, 1992). Це пов'язують як з культурними традиціями (Deater-Deckard, Dodge & Sorbring, 2005; Durrant, 2008, Graziano et al., 1992; Wauchope & Straus, 2017), так і з відсутністю у батьків більш ефективних стратегій впливу на поведінку дитини молодшого віку (Ateah, Secco & Woodgate, 2003; Deater-Deckard et al., 2005).

Чи стрес батьків, пов'язаний з війною, позначається на їхньому ставленні до дитини? Отримані результати, вказують, що так. Серед групи батьків дітей 6-10 років зростання батьківського стресу має прямий зв'язок з слабшим наглядом за життям дитини: батьки частіше дозволяють дитині не попереджати, коли саме вона повернеться додому, не приходити додому вчасно, йти кудись без встановленого часу повернення додому, пізніше повертатися додому. Також стрес батьків має зв'язок з непослідовним вихованням: батькам стає важке залишатися послідовними у своїх вимогах від дитини, їм важче супроводжувати свої слова відповідними діями, вони легше здаються, не дочекавшись від дитини бажаної поведінки. І що особливо важливо, стрес батьків дітей 6-10 років має прямий зв'язок з різними видами покарань: батьки, які переживають стрес, в якості покарання дитини за погану поведінку частіше позбавляють її привілеїв, ігнорують, відправляють у кімнату, кричать, ставлять у куток, дають додаткові домашні справи, вдаються до тілесних покарань. Ці результати узгоджуються із дослідженням Ельтанамлі, де чи більший дистрес переживали батьки, тим менше контролю вони проявляли до своїх дітей (у нашому дослідженні збільшується недогляд (дитині дозволяють робити те, чого б не мали дозволяти) та з'являється непослідовна дисципліна) (Eltanamly et al. 2019). А застосування різних видів покарань до дитини перегукуються з результатами дослідження Крауча та Бела, де було виявлено статистично вагомі зв'язки між рівнем стресу батьків та фізичними покараннями дитини (Crouch & Behl, 2001).

Для батьків дітей 11-13 років існує зв'язок між стресом та слабшим наглядом за життям дитини та непослідовним вихованням, а для батьків дітей 14-17 років - між стресом та непослідовним вихованням. Такі результати узгоджуються з даними Ельтанамлі про зв'язок стресу та слабшого батьківського контролю (Eltanamly et al. 2019).

Стрес батьків – це не єдиний чинник, який позначається на ставленні батьків до дитини. Свій внесок також роблять і такі чинники, як рівень освіти батьків, їхнє фізичне здоров'я та самопочуття, підтримка близьких людей,

зайнятість, дохід сім'ї, умови проживання, кількість дітей, стать дитини. А також чинники, які безпосередньо пов'язані з війною – досвід внутрішнього переміщення (ВПО), перебування одного з батьків (як правило батька) на війні, наскільки батьки постраждали внаслідок війни (наприклад, через війну втратили роботу/домівку/близьких, отримали поранення, були свідками насильства тощо). Зокрема, батьки дітей 6-10 років слабше наглядають за життям дитини, якщо переживають стрес, мають гірше фізичне здоров'я та самопочуття, опікуються більшою кількістю дітей; і частіше вдаються до різних видів покарань батьки саме хлопчиків, які переживають стрес (Sanaro & Nakamura, 2011). Ці результати узгоджуються із дослідженням Мазаріка та Конгера, де проблеми з доходом були чинником ризику виникнення дистресу у батьків та поглибленням проблем з дітьми (Masarik & Conger, 2017). Кількість дітей може виступати чинником ризику батьківства, оскільки може позначатися на більших економічних проблемах сім'ї (Schneider, MacKenzie, Waldfogel, & Brooks-Gunn, 2015), а гірше фізичне самопочуття батьків також створює сприятливі умови для гіршого задоволення потреб дитини (Miodrag, Burke, Tanner-Smith & Hodapp, 2015).

Серед батьків дітей 11-13 років до непослідовного виховання дитини частіше вдаються батьки хлопчиків, які перебувають у стресі та мають гірші умови проживання. Ймовірно, хлопці раннього підліткового віку частіше вдаються до різних відкритих форм опозиційної поведінки, що вимагає від батьків додаткових зусиль у вихованні. На це вказують і дані попередніх досліджень (Sanaro & Nakamura, 2011; Lahey et al., 2000). Щодо роль гірших умов проживання, як чинника слабшого батьківського контролю пишуть і інші автори, зауважуючи, що ймовірно, гірші умови проживання позначаються на батьківстві не напряму, а як додатковий чинник батьківського стресу (Eltanamlı et al. 2019).

Для батьків дітей 14-17 років непослідовне батьківство особливо залежить від того, наскільки батьки вважають, що вони постраждали внаслідок війни. Цікаво, що в цьому дослідженні не було виявлено статистично значущої ролі

чинників, безпосередньо пов'язаних з війною на батьківство. Ймовірно, це потребує більш ретельного вивчення в інших роботах.

У своєму ретроспективному погляді більшість батьків незалежно від віку дитини, повідомляють, що їхнє ставлення до дитини до початку війни і зараз не змінилося. Також близько третини батьків (від 31% до 34% батьків дітей різних вікових груп) повідомили, що їхнє ставлення до дитини стало більш позитивним – вони частіше почали хвалити, обіймати, підбадьорювати дитину. Це узгоджується із результатами Ельтанамлі з колегами (Eltanamly et al. 2019), які пишуть, що батьки, які проживають далі від зони бойових дій у своєму батьківстві частіше починають звертатися до позитивних стратегій виховання, а саме для них характерне більш тепле та менш суворе ставлення до своїх дітей (Eltanamly et al. 2019). Виявилось, що існує відмінність між відповідями батьків дітей молодшого та старшого віку: батьки дітей 6-10 років частіше погоджувалися, що стали дещо частіше кричати та обзивати дитину у порівнянні з батьками дітей 14-17 років.

Такі дані можуть допомогти у розробці більш комплексних програм допомоги сім'ям, які постраждали внаслідок війни в Україні, які зокрема і на цей час реалізуються на території нашої держави (Hungarian Interchurch Aid, 2023; Terre des homes. Допомога дітям, 2023). Наприклад доповнити програми щодо запобігання домашнього насильства, а також подбати про відновлення дорослих та дітей після отриманого стресу, зумовленого війною в Україні та похідними від неї факторами.

3.6 Обмеження та перспективи дослідження

Це дослідження вивчало батьківський стрес лише в контексті війни, втім, у батьківстві існують і інші джерела стресу, наприклад, характер та поведінка дитини, батьківські практики, супутні обставини тощо, які варто враховувати у майбутніх дослідженнях. Також батьківське ставлення – це діадний феномен,

який великою мірою залежить не лише від стану матері або батька, але і від реакцій дитини, тому в майбутніх дослідженнях корисно шукати можливості залучення у дослідження як батьків, так і їхніх дітей.

Недостатньо залишаються вивченими групи вимушено переміщених батьків, а також батьків чиї родичі приймають участь у бойових діях або постраждали внаслідок бойових дій. Ймовірно, ці групи особливо страждають від стресу, пов'язаного з війною, що ймовірно, буде мати і вплив на батьківство, втім у залученні цієї категорії батьків у дослідження залишаються свої виклики та обмеження, зокрема і етичні.

Існує припущення про те, що у цьому досліджувані батьки могли давати соціально-схвальні відповіді. Про вирішення цієї проблеми потрібно подумати і в інших схожих дослідженнях.

У майбутніх дослідженнях цікавим виглядає порівнянні батьків, які проживають у більш та менш віддалених від зони бойових дій регіонах України. В такий спосіб також можна отримати більше інформації про те, наскільки ставлення батьків залежить від стресу, пов'язаного з війною.

Висновки до третього розділу

Отже, усі гіпотези нашого дослідження підтвердилися. Було отримано статистично вагомі результати, котрі узгоджуються із попередніми дослідженнями (Crouch & Behl, 2001; Eltanamly et al. 2019; Masarik & Conger, 2017). Для отримання результатів було здійснено порівняльний, кореляційний та регресійний аналіз. Згідно отриманих результатів, можемо підсумувати що до старших дітей більше батьки проявляють більше довіри та менше нагляду. Порівняно з маленькими дітьми до них застосовується менше тілесного покарання та інших видів покарань. Підлітки (особливо хлопці) можуть бути додатковим фактором виникнення непослідовного виховання у батьків. Супутніми факторами ризику непослідовного виховання та різних видів

покарань також можуть виступати умови проживання і рівень страждання від війни у батьків.

Батьківський стрес – предиктор непослідовної дисципліни у батьків дітей будь-якого віку. В стресі – батьки починають більше не дотримуватися умов покарання. В батьків молодших дітей (6-10 років) – стрес це також предиктор різних проявів недогляду за ними та предиктор застосування різних видів покарань до них.

В основному ставлення батьків до дітей не змінилося в порівнянні до та після початку війни. Зміни, котрі були зафіксовані (зростання нагляду), узгоджуються з теорією дослідження Ельтанамлі (Eltanamly et al. 2019).

Загалом результатам можна довіряти, оскільки ми мали достатньо велику вибірку батьків (407 учасників), проте також ми підозрюємо, що батьки могли давати соціально прийнятні відповіді при заповненні опитувальників батьківства.

Отримані результати можуть бути допомогою психологам, котрі займаються із дітьми та дорослими, котрі постраждали від війни, як пояснення їхньої поведінки. Також результати можуть бути джерелом для побудови реабілітаційних та соціалізаційних програм для батьків та дітей, котрі приїхали із зони бойових дій.

ВИСНОВКИ

Отже, проводячи наше дослідження, ми планували дослідити, як стрес, викликаний війною в Україні, позначається ставленні батьків до дитини. Також ми намагалися ретроспективно з'ясувати, як змінилося ставлення батьків до дітей різного віку у порівнянні до війни та зараз. Провівши теоретичну оцінку проблеми, ми сформуваємо 4 гіпотези, котрі в подальшому підтвердилися. Дослідження було проведене серед батьків дітей віком 6 до 17 років. Загалом охоплено 407 респондентів, серед яких були ВПО та особи, партнери яких були залучені у бойові дії. Опитування проводилося в основному серед батьків, які проживають у місті Калуш. Це місто розташоване у Західній частині України, з чисельністю населення до війни близько 70 тис. (Головне управління статистики В Івано-Франківській області, 2014), яке від початку війни прийняло 11 тис вимушено переміщених осіб, в більшості це родини з дітьми (Калуська міська рада, 2023). Опитування поширювалося онлайн за допомогою гугл-форми. Гугл-форма складалася із чотирьох опитувальників: анкети загальних даних, шкали психологічного дистресу Кеслера, Алабамського опитувальника батьківства та анкети ретроспективного погляду на батьківство.

Отримані результати загалом узгоджуються з даними попередніх досліджень щодо впливу стресу на батьківство загалом та ставлення батьків до дітей зокрема (Crouch & Behl, 2001; Eltanamly et al. 2019; Masarik & Conger, 2017).

Основними результатами цього дослідження стало з'ясування того, що до дітей старшого віку батьки проявляють більше довіри та менше контролю, а до дітей молодшого віку – більше догляду, опіки, а також різних форм покарань. Стрес батьків, пов'язаний з війною, має значущий зв'язок з непослідовним вихованням дитини, і це проявляється незалежно від віку дитини. Окрім цього, у батьків дітей молодшого віку (6-10 років) стрес пов'язаний зі збільшенням частоти різних видів покарань дитини. Окрім батьківського стресу, пов'язаного

з війною, у погіршення батьківства (слабший нагляд за життя, непослідовне виховання, покарання) також роблять внесок рівень страждання батьків від війни, дохід сім'ї, умови проживання, здоров'я і самопочуття батьків, кількість дітей та стать дитини.

Більшість батьків повідомляють, що загалом їхнє ставлення до дитини не змінилося від початку війни і зараз. Натомість близько третини батьків, незалежно від віку дитини, повідомили про те, що стали більш позитивно ставитися до дитини, що узгоджується і з результатами схожого дослідження, проведеного Ельтанамлі з колегами у 2019 році: чим далі від стресу та військового конфлікту проживають батьки, тим залученішими вони є убатьківському ставленні, тим більше вони схильні до проявів позитивного батьківства до своїх дітей, тим більше контролю й нагляду за ними вони проявляють (Eltanamly et al. 2019).

Отримані результати показують особливості батьківського ставлення в умовах війни до дітей різного віку, а також дозволяють краще розуміти яку роль відіграють пов'язані з війною стрес та інші, часто супутніх чинники у тому, як батьки ставляться до дітей, та які виховні стратегії застосовують для їхнього розвитку. Втім, результати цього дослідження могли би бути поглиблені та доповнені наступними дослідженнями, які би змогли охопити більшу кількість батьків, які безпосередньо переживають на собі наслідки війни; які більшою мірою будуть контролювати соціально бажані відповіді батьків; та зможуть врахувати і інші види стресу батьків, а не лише пов'язаний з переживанням наслідків війни.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Андрєєва, В. (2023). Мін'юст озвучив статистику розлучень за 2022 рік. Українська правда.
2. Головне управління статистики в Івано-Франківській області. (2014). Чисельність населення на 1 вересня 2014 року
3. Калуська міська рада. (2023). У Калуші відкрили ще один прихисток для переселенців. Його облаштували в будівлі колишнього дитсадка «Теремок».
4. Марчак, Д. (2022). Кількість переселенців в Україні після початку повномасштабного вторгнення збільшилася втричі. Укрінформ.
5. Міністерство соціально політики України. (2023). Внутрішньо переміщені особи.
6. Міністерство у справах ветеранів України. (2022). Аналітична інформація за даними Міністерства у справах ветеранів України.
7. Мушкевич, М. (2013). ПСИХОДІАГНОСТИКА ОСОБЛИВОСТЕЙ СІМЕЙНОГО ВИХОВАННЯ ПРОБЛЕМНИХ ДІТЕЙ. Core. <https://core.ac.uk/download/pdf/153579712.pdf>
8. Ateah, C. A., Secco, M. L., & Woodgate, R. L. (2003). The risks and alternatives to physical punishment use with children. *Journal of Pediatric Health Care*, 17(3), 126-132.
9. Vynum, B. (2001). Hospitalism. *The Lancet*, 357(9265), 1372. doi:10.1016/s0140-6736(00)04506-2
10. Ceballos, P. L., & Bratton, S. C. (2010). Empowering Latino families: Effects of a culturally responsive intervention for low-income immigrant Latino parents on children's behaviors and parental stress. *Psychology in the Schools*, 47(8), 761–775. doi:10.1002/pits.20502

11. Crouch, J. L., & Behl, L. E. (2001). Relationships among parental beliefs in corporal punishment, reported stress, and physical child abuse potential. *Child Abuse & Neglect*, 25(3), 413–419. doi:10.1016/s0145-2134(00)00256-8
12. Deater-Deckard, K., Dodge, K. A., & Sorbring, E. (2005). Cultural Differences in the Effects of Physical Punishment.
13. Deley, W. W. (1988). Physical punishment of children: Sweden and the USA. *Journal of Comparative Family Studies*, 19(3), 419-431.
14. Duchesne, A., Liu, A., Jones, S. L., Laplante, D. P., & King, S. (2017). Childhood body mass index at 5.5 years mediates the effect of prenatal maternal stress on daughters' age at menarche: Project Ice Storm. *Journal of Developmental Origins of Health and Disease*, 8(2), 168-177. <https://doi.org/10.1017/S2040174416000726>
15. Durrant, J. E. (2008). Physical punishment, culture, and rights: current issues for professionals. *Journal of Developmental & Behavioral Pediatrics*, 29(1), 55-66.
16. Elliman, D., & Lynch, M. A. (2000). The physical punishment of children. *Archives of disease in childhood*, 83(3), 196-198.
17. Eltanamly, H., Leijten, P., Jak, S., & Overbeek, G. (2019). Parenting in Times of War: A Meta-Analysis and Qualitative Synthesis of War Exposure, Parenting, and Child Adjustment. *Trauma, Violence, & Abuse*, 152483801983300. doi:10.1177/1524838019833001
18. Felix, E., You, S., Vernberg, E., & Canino, G. (2013). Family Influences on the Long Term Post-Disaster Recovery of Puerto Rican Youth. *Journal of Abnormal Child Psychology*, 41(1), 111–124. <https://doi.org/10.1007/s10802-012-9654-3>
19. Ferro, M. A. (2019). The Psychometric Properties of the Kessler Psychological Distress Scale (K6) in an Epidemiological Sample of Canadian Youth. *The Canadian Journal of Psychiatry*, 64(9), 647–657. <https://doi.org/10.1177/0706743718818414>
20. Frick, P. J. (2018). *Alabama Parenting Questionnaire* [Data set]. American Psychological Association. <https://doi.org/10.1037/t58031-000>

21. Giles-Sims, J. (1985). A longitudinal study of battered children of battered wives. *Family Relations*, 205-210.
22. Graziano, A. M., Lindquist, C. M., Kuncze, L. J., & Munjal, K. (1992). Physical punishment in childhood and current attitudes: An exploratory comparison of college students in the United States and India. *Journal of Interpersonal Violence*, 7(2), 147-155.
23. Health–Europe, T. L. R. (2022). Children in Ukraine. *The Lancet Regional Health–Europe*, 16. doi: 10.1016/j.lanepe.2022.100405
24. Hungarian Interchurch Aid. (2023). Угорська екуменічна служба допомоги в Україні.
25. Hyland P, Vallières F, Shevlin M, Karatzias T, Ben-Ezra M, McElroy E, Vang ML, Lorberg B, Martsenkovskiy D (2023). Psychological consequences of war in Ukraine: assessing changes in mental health among Ukrainian parents. *Psychological Medicine* 1–3. <https://doi.org/10.1017/S0033291723000818>
26. Júnior, J. G., de Amorim, L. M., Neto, M. L. R., Uchida, R. R., de Moura, A. T. M. S., & Lima, N. N. R. (2022). The impact of “the war that drags on” in Ukraine for the health of children and adolescents: Old problems in a new conflict?. *Child Abuse & Neglect*, 128, 105602.
27. Karatzias, T., Shevlin, M., Ben-Ezra, M., McElroy, E., Redican, E., Vang, M. L., ... & Hyland, P. (2023). War exposure, posttraumatic stress disorder, and complex posttraumatic stress disorder among parents living in Ukraine during the Russian war. *Acta Psychiatrica Scandinavica*.
28. King, S., & Laplante, D. P. (2005). The effects of prenatal maternal stress on children's cognitive development: Project Ice Storm. *Stress*, 8(1), 35-45. <https://doi.org/10.1080/10253890500108391>
29. Kyriazos, T. A., & Stalikas, A. (2019). Alabama Parenting Questionnaire—Short Form (APQ-9): Evidencing construct validity with factor analysis, CFA MTMM and measurement invariance in a Greek sample. *Psychology*, 10(12), 1790.

30. Lahey, B. B., Schwab-Stone, M., Goodman, S. H., Waldman, I. D., Canino, G., Rathouz, P. J., ... & Jensen, P. S. (2000). Age and gender differences in oppositional behavior and conduct problems: a cross-sectional household study of middle childhood and adolescence. *Journal of abnormal psychology*, 109(3), 488.
31. Martsenkovskyi, D., Karatzias, T., Hyland, P., Shevlin, M., Ben-Ezra, M., McElroy, E., ... & Cloitre, M. (2022). Parent-reported posttraumatic stress reactions in children and adolescents: Findings from the The Mental Health of Parents and Children in Ukraine Study.
32. Masarik, A. S., & Conger, R. D. (2017). Stress and child development: a review of the Family Stress Model. *Current Opinion in Psychology*, 13, 85–90. doi: 10.1016/j.copsyc.2016.05.008
33. McElroy, E., Martsenkovskyi, D., Shevlin, M., Karatzias, T., Vallières, F., Ben-Ezra, M., ... & Hyland, P. (2022). Deterioration in Child Mental Health during the Ukraine War: Evidence from parent-reports (Doctoral dissertation, School of Psychology, Ulster University).
34. Miodrag, N., Burke, M., Tanner-Smith, E., & Hodapp, R. M. (2015). Adverse health in parents of children with disabilities and chronic health conditions: a meta-analysis using the Parenting Stress Index's Health Sub-domain. *Journal of Intellectual Disability Research*, 59(3), 257-271.
35. Mohseni, M. (2020). War, armed conflict, and children's health. *Archives de Pédiatrie: Organe Officiel de la Société Française de Pédiatrie*, 27(6), 348-349.
36. Osokina, O., Silwal, S., Bohdanova, T., Hodes, M., Sourander, A., & Skokauskas, N. (2023). Impact of the Russian invasion on mental health of adolescents in Ukraine. *Journal of the American Academy of Child & Adolescent Psychiatry*, 62(3), 335-343. <https://doi.org/10.1016/j.jaac.2022.07.845>
37. Paoletti P, Perasso GF, Lillo C, Serantoni G, Maculan A, Vianello F and Di Giuseppe T (2023) Envisioning the future for families running away from war:

- Challenges and resources of Ukrainian parents in Italy. *Front. Psychol.* 14:1122264. doi: 10.3389/fpsyg.2023.1122264
38. Papageorgiou, V., Frangou-Garunovic, A., Iordanidou, R., Yule, W., Smith, P., & Vostanis, P. (2000). War trauma and psychopathology in Bosnian refugee children. *European child & adolescent psychiatry*, 9(2), 84-90. <https://doi.org/10.1007/s007870050002>
39. Raboteg-šaric, Z., Žužul, M., & Keresteš, G. (1994). War and children's aggressive and prosocial behaviour. *European Journal of Personality*, 8(3), 201–212. doi:10.1002/per.2410080305
40. Rizzi, D., Ciuffo, G., Sandoli, G., Mangiagalli, M., De Angelis, P., Scavuzzo, G., ... & Ionio, C. (2022). Running away from the war in Ukraine: the impact on mental health of internally displaced persons (IDPs) and refugees in transit in Poland. *International journal of environmental research and public health*, 19(24), 16439.
41. Sanapo, M. S., & Nakamura, Y. (2011). Gender and physical punishment: The Filipino children's experience. *Child Abuse Review*, 20(1), 39-56.
42. Schneider, W., MacKenzie, M., Waldfogel, J., & Brooks-Gunn, J. (2015). Parent and child reporting of corporal punishment: New evidence from the fragile families and child wellbeing study. *Child indicators research*, 8, 347-358.
43. Seligman, M. E., & Maier, S. F. (1967). Failure to escape traumatic shock. *Journal of Experimental Psychology*, 74(1), 1–9. doi:10.1037/h0024514
44. Slyusar, L. (2022). Ukrainian family in the conditions of war and forced migration. In *Creșterea economică în condițiile globalizării* (pp. 57-64). <https://doi.org/10.36004/nier.cdr.2022.16.6>
45. Spitz, R. A. (1945). Hospitalism. *The Psychoanalytic Study of the Child*, 1(1), 53–74. doi:10.1080/00797308.1945.11823126
46. Terre des homes. *Допомога дітям*. (2023). *Проекты захисту дітей*.

47. Thabet, A. A. M., & Vostanis, P. (1999). Post-traumatic Stress Reactions in Children of War. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 40(3), 385–391. doi:10.1111/1469-7610.00456
48. Thabet, A. A. M., Karim, K., & Vostanis, P. (2006). Trauma exposure in pre-school children in a war zone. *The British Journal of Psychiatry*, 188(2), 154-158. <https://doi.org/10.1192/bjp.188.2.154>
49. Van Der Bruggen, C. O., Stams, G. J. J., & Bögels, S. M. (2008). Research review: The relation between child and parent anxiety and parental control: A meta-analytic review. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 49(12), 1257-1269. <https://doi.org/10.1111/j.1469-7610.2008.01898.x>
50. Wang, Q. (2020). Mothers' perceptions of stress, parenting self-efficacy, and permissive and inconsistent discipline: insights from China, Japan, and the United States. University of California, Berkeley.
51. Wauchope, B. A., & Straus, M. A. (2017). Physical punishment and physical abuse of American children: Incidence rates by age, gender, and occupational class. In *Physical violence in American families* (pp. 133-148). Routledge.
52. Yablonska, T., & Melnychuk, T. (2017). Psychological Support for Families During Crises (as exemplified by families members of Ukrainian war veterans). *Current Problems of Psychiatry*, 18(2), 87-94. <https://doi.org/10.1515/cpp-2017-0007>
53. Zhou, Q., Wang, Y., Deng, X., Eisenberg, N., Wolchik, S. A., & Tein, J. Y. (2008). Relations of parenting and temperament to Chinese+ children's experience of negative life events, coping efficacy, and externalizing problems. *Child development*, 79(3), 493-513. <https://doi.org/10.1111/j.1467-8624.2008.01139.x>

ДОДАТКИ

ДОДАТОК А

ІНФОРМАЦІЯ ПРО ДОСЛІДЖЕННЯ

Це дослідження проводиться у рамках написання кваліфікаційної магістерської роботи. Будь ласка, ознайомтесь з описом дослідження перед тим, як дати згоду на участь:

Метою цього дослідження є визначення того, як стрес батьків, зумовлений війною в Україні, вплинув на батьківське ставлення до дітей.

Емпірична частина цього дослідження полягає в проведенні опитування, тому ми пропонуємо Вам заповнити опитування у форматі гугл-форми. Учасниками цього дослідження можуть бути чоловіки та жінки віком від 18 років, котрі виховують дітей віком 6-17 років та проживають з ними.

Загалом в цьому опитуванні близько 70 запитань. Очікується, що заповнення опитувальників займе до 15 хв часу.

Ми розуміємо, що деякі питання можуть викликати у Вас неприємні спогади чи емоційний дискомфорт. Зі свого боку, ми обіцяємо поставитися до цього з повагою та розумінням, за потреби надати Вам психологічну консультацію. Якщо у Вас з'явиться потреба в психологічній підтримці, запрошуємо звернутись Вас на консультацію у безкоштовний консультаційний центр Кафедри психології та психотерапії УКУ "Порадня". Для реєстрації на консультацію заповніть форму: <https://forms.gle/Eko7V1ED1tJmn8bA9>

У Вашій участі у дослідженні також є свої переваги. Заповнюючи наш опитувальник, Ви будете анонімно ділитися з нами своїм досвідом. Крім того, Ви зможете замислитись про деякі аспекти Ваших стосунків з дитиною. Натомість, Ваша історія, разом з історіями інших людей, допоможе нам краще зрозуміти як стрес, котрий виник внаслідок війни в Україні, позначився на

ставленні батьків до дітей.

Ми очікуємо, що близько 100 осіб заповнять опитувальник.

Результати цього дослідження будуть опубліковані влітку 2023 року в електронному репозиторії УКУ та доступні для ознайомлення за покликанням:

<https://er.ucu.edu.ua/>

Інформація про участь у дослідженні:

Що Ви повинні знати перед тим як погодитися взяти участь у дослідженні?

- ✓ Ви маєте право на додаткові роз'яснення та інформацію щодо Вашої участі у дослідженні.
- ✓ Ви можете не брати участі або погодитися на участь, а пізніше змінити своє рішення.
- ✓ Ваше рішення є цілком добровільним і не матиме жодних наслідків.

Що саме і в якій послідовності буде відбуватися?

Вам буде запропоновано пройти опитування у форматі гугл-форми і якщо Ви погодитесь Ви отримаєте посилання на опитування. Заповнення анкети та опитувальників відбуватиметься віддалено у зручний для Вас час і займе орієнтовно до 15 хв. Наприкінці опитувальника міститься посилання на безкоштовну психологічну допомогу онлайн, якою Ви зможете скористатися за потреби.

Наскільки конфіденційною буде отримана інформація?

В опитувальнику Ви не будете надавати особистих даних, за якими Вас можна впізнати. Ми збиратимемо тільки мінімальну персональну інформацію про Вас: стать, вік, кількість дітей, тощо. Результати опитування будуть опубліковані в узагальненому вигляді.

ДОДАТОК Б

Анкета загальних даних

1. Я погоджуюся взяти участь у дослідженні

- Так

2. Чи проживають з Вами у сім'ї діти віком 6-17 років ?

- Так; - Ні

3. Вкажіть Ваш вік (НЕ ДИТИНИ)

- Менше 18; - 18-25; - 26-35; - 36-45; - 46-55; - 56-65; - Старше 65 років

4. Ваша стать

- Жіноча; - Чоловіча

5. Яким є рівень Вашої освіти:

0 - Середня освіта; 1- Професійний технікум/коледж/училище; 2 - Бакалавр (повна вища освіта); 3 - Магістр (освітній ступінь); 4 - Ступінь кандидата наук (інший науковий ступінь)

6. Чи є Ви ВПО?

- Так; - Ні

7. На цей час Ви проживаєте:

-У місці, в якому проживали і до війни; -У більш безпечному місці в Україні; -У більш безпечному місці закордоном

8. Оцініть, будь ласка, дохід вашої сім'ї від 0 до 3:

0 - НЕ вистачає коштів на забезпечення базових потреб (їжа, засоби гігієни, одяг, оплата комунальних послуг тощо); 1 - доходів достатньо для забезпечення базових потреб (їжа, засоби гігієни, одяг, оплата комунальних послуг тощо); 2 - доходів достатньо для здійснення більших покупок (побутова техніка, меблі, гаджети тощо); 3 – доходів достатньо, щоб винаймати житло, купувати необхідні речі та відкласти.

9. Чи брав/ зараз бере Ваш партнер участь у бойових діях (чоловік чи дружина виконують бойові завдання в зоні бойових дій)?

- Так; - Ні

10. Оцініть, будь ласка, Ваше здоров'я і фізичне самопочуття:

0 - Дуже погане; 1 - Достатньо погане; 2 – Задовільне; 3 - Достатньо добре; 4 - Дуже добре

11. Як Ви вважаєте, скільки у Вас є близьких людей, до яких Ви можете звернутись за підтримкою і які готові Вам допомогти в разі потреби:

0 – жодної; 1 - 1 людина; 2 - 2 людини; 3 - 3-5 людей; 4 - більше 5 людей

12. Вкажіть, будь ласка, Вашу зайнятість:

0 - безробітний/пенсіонер; 1 - працюю декілька годин на місяць; 2 - працюю декілька годин на тиждень; 3 - працюю неповний робочий день; 4 - працюю повний робочий день

13. Як би Ви могли оцінити умови свого проживання на цей час?

0 - Дуже погані; 1 – Досить погані; 2 – Середні; 3 – Досить добрі; 4 – Дуже добрі

14. На вашу думку, наскільки Ви постраждали від наслідків воєнних дій?

0 - зовсім не постраждали від наслідків воєнних дій; 4 - дуже сильно постраждали від наслідків воєнних дій (втратили роботу/домівку/близьких, отримали поранення, були свідком насильства під час війни тощо)

15. Скільки у Вас дітей?

16. Скільки років Вашій дитині, стосунки з якою Ви будете описувати нижче?

(Якщо у Вас більше 1 дитини, то оберіть, будь ласка, дитину віком 6-10 років. Якщо у Вас одна дитина - пишіть про неї)

- 6-10; - 11-13; - 14-17

17. Вкажіть, будь ласка, стать дитини, стосунки з якою Ви будете описувати нижче:

- Хлопчик; - Дівчинка

ДОДАТОК В

Алабамський опитувальник батьківства

Даний опитувальник містить 41 запитання. На кожне з них досліджуваному пропонується 5 варіантів відповідей від 1 до 5, де 1 – ніколи, а 5 – майже завжди.

Список запитань:

1. Як часто Ви маєте дружні розмови зі своєю дитиною?
2. Коли дитина виконала завдання добре, чи Ви даєте їй про це знати?
3. Як часто Ви погрожуйте дитині покаранням/ іншими санкціями, але в результаті не караєте її/ не виконуєте обіцяне?
4. Як часто Ви пропонуєте допомогу дитині у виконанні завдань, які їй задають у школі, на гуртках, спортивних секціях, тощо?
5. Якщо дитина поводить себе добре і слухає Вас, чи Ви дозволяєте їй більше, ніж зазвичай, або винагороджуєте її якимось іншим чином?
6. Як часто дитина забуває попередити Вас, коли йде кудись?
7. Як часто Ви граєтесь, або робите інші приємні речі з Вашою дитиною?
8. У ситуаціях, коли дитина зробила щось не так (наприклад, сказала неправду, не виконала обіцянку, образила когось) і мала би пережити наслідки своїх дій, як часто у Вас опускаються руки і Ви залишаєте все як є?
9. Чи Ви запитуєте про те, як пройшов в дитини її день у школі, під час інших занять?
10. Чи Ви дозволяєте своїй дитині НЕ приходити додому вчасно?
11. Чи допомагаєте Ви своїй дитині у виконанні домашніх завдань?
12. Чи часто Ви відкладаєте спроби змусити дитину Вас слухати, тому що це забирає надто багато зусиль та викликає забагато проблем?
13. Як часто Ви хвалите свою дитину, коли вона зробила щось добре?
14. Як часто Ви розпитуєте свою дитину про її плани на день?
15. Як часто саме Ви водите(відвозите) свою дитину на гуртки, спортивні секції, тощо?
16. Як часто Ви хвалите свою дитину за те, що вона добре поводить себе?
17. Чи Ви знайомі з друзями своєї дитини?
18. Чи Ви обіймаєте або цілуєте дитину, коли вона зробила щось добре?
19. Як часто Ви відпускаєте дитину кудись не встановлюючи час, коли саме вона має повернутися додому?
20. Як часто Ви говорите зі своєю дитиною про її друзів?
21. Як часто Ви дозволяєте своїй дитині виходити з дому після настання темряви без супроводу дорослих?
22. Як часто Ви кажете дитині, що покараєте її на певний термін/ обмежите її доступ до певних ресурсів, проте відходите від озвучених умов раніше, ніж це було заплановано?
23. Як часто Ваша дитина допомагає Вам планувати сімейні справи?
24. Як часто Ви буваєте настільки зайняті, що забуваєте де Ваша дитина і що

вона робить?

25. Як часто, в силу різних причин, Ви НЕ звертаєте увагу на ситуації, в яких дитина поводить себе погано по відношенню до інших людей, тварин, своїх обов'язків (наприклад, каже неправду, не виконує обіцяне, ображає когось)?
26. Як часто Ви відвідуєте батьківські збори, виступи, інші події, пов'язані з вашою дитиною?
27. Коли Ваша дитина допомагає Вам по дому, чи Ви даєте їй знати, що Вам це подобається?
28. Як часто Ви не пильнуєте за тим, чи Ваша дитина повертається додому вчасно?
29. Як часто Ви не кажете своїй дитині, куди Ви йдете?
30. Як часто Ваша дитина повертається додому більш ніж на годину пізніше, ніж Ви її очікуєте?
31. Як часто ступінь покарання/ санкцій, які Ви даєте дитині, залежить від Вашого настрою, а не ступеню провини дитини?
32. Як часто Ваша дитина залишається вдома без нагляду дорослих?
33. Як часто Ви б'єте дитину, якщо вона зробила щось погане?
34. Як часто Ви даєте ляпаса дитині, якщо вона зробила щось погане?
35. Як часто Ви забираєте в своїй дитини якісь привілеї (наприклад, телефон, час за комп'ютером, гроші тощо), щоб вплинути на її погану поведінку?
36. Як часто Ви відправляєте дитину в її кімнату, щоб вплинути на її погану поведінку?
37. Як часто Ви б'єте свою дитину ремнем, чи іншим об'єктом за її погану поведінку?
38. Як часто Ви кричите на свою дитину, коли вона зробила щось погане?
39. Як часто Ви спокійно пояснюєте вашій дитині, чому її поведінка є поганою і які у Вас є очікування до неї?
40. Як часто Ви ставите дитину в куток (садите на стільчик, змушуєте до бездіяльності будь-яким іншим чином) як наслідок її поганої поведінки?
41. Як часто Ви даєте дитині додаткові домашні справи, як наслідок її поганої поведінки?

Таблиця Г.6

Різні види покарань (Sanctions and Punishment UA)

Summary for scale: Mean=13,3342 Std.Dv.=3,66670 Valid N:407 Sanctions and punish UA Cronbach alpha: ,729949 Standardized alpha: ,755230 Average inter-item corr.: ,281731					
Variable	Mean if deleted	Var. if deleted	Stdv. if deleted	Item-Totl Correl.	Alpha if deleted
33. Як часто Ви б'єте дитину, якщо вона зробила щось погане?	12,01966	11,09052	3,330244	0,527113	0,690988
34. Як часто Ви даєте ляпаса дитині, якщо вона зробила щось погане?	12,12285	11,71955	3,423383	0,444604	0,707246
35. Як часто Ви забираєте в своєї дитини якісь привілеї (наприклад, телефон, час за комп'ютером, г	10,99509	8,72725	2,954192	0,558659	0,672363
36. Як часто Ви відправляєте дитину в її кімнату, щоб вплинути на її погану поведінку?	11,57740	9,68381	3,111883	0,502735	0,684991
37. Як часто Ви б'єте свою дитину ремнем, чи іншим об'єктом за її погану поведінку?	12,21376	12,08944	3,476988	0,402206	0,715439
38. Як часто Ви кричите на свою дитину, коли вона зробила щось погане?	10,73956	9,77001	3,125701	0,444245	0,700739
40. Як часто Ви ставите дитину в куток (садите на стільчик, змушуєте до бездіяльності будь-яким інши	12,09828	11,74955	3,427762	0,343904	0,717575
41. Як часто Ви даєте дитині додаткові домашні справи, як наслідок її поганої поведінки?	11,57248	10,48553	3,238137	0,344147	0,723177

Таблиця Г.7

Інші покарання, окрім фізичних покарань (Other Punishments UA)

Summary for scale: Mean=9,68796 Std.Dv.=2,95507 Valid N:407 Other panishments UA Cronbach alpha: ,658569 Standardized alpha: ,659835 Average inter-item corr.: ,282105					
Variable	Mean if deleted	Var. if deleted	Stdv. if deleted	Item-Totl Correl.	Alpha if deleted
35. Як часто Ви забираєте в своєї дитини якісь привілеї (наприклад, телефон, час за комп'ютером, г	7,348894	4,998666	2,235770	0,535264	0,540155
36. Як часто Ви відправляєте дитину в її кімнату, щоб вплинути на її погану поведінку?	7,931204	5,641459	2,375175	0,508123	0,559516
38. Як часто Ви кричите на свою дитину, коли вона зробила щось погане?	7,093366	6,001111	2,449717	0,371061	0,627286
40. Як часто Ви ставите дитину в куток (садите на стільчик, змушуєте до бездіяльності будь-яким інши	8,452088	7,358270	2,712613	0,334180	0,644980
41. Як часто Ви даєте дитині додаткові домашні справи, як наслідок її поганої поведінки?	7,926290	6,255009	2,501002	0,344200	0,638019

ДОДАТОК Д

Шкала психологічного дистресу Кеслера

Даний опитувальник містить 6 запитань. На кожне з них досліджуваному пропонується 5 варіантів відповідей від 1 до 5, де 1 – жодного разу, а 5 – майже весь час.

1. Як часто від початку війни Ви нервуєтеся?
2. Як часто від початку війни Ви відчуваєте безнадію?
3. Як часто від початку війни Ви відчуваєте неспокій?
4. Як часто від початку війни Ви відчуваєте себе настільки пригнічено, що ніщо не може підняти Вам настрій?
5. Як часто від початку війни ви відчуваєте, що все навколо вимагає зусиль?
6. Як часто від початку війни ви відчуваєте себе нічого не вартим/-ою?

ДОДАТОК Е

Таблиця Е.1

Внутрішня узгодженість шкали психологічного дистресу Кеслера (Kesler Distress Scale UA)

Summary for scale: Mean=16,7912 Std.Dv.=4,63794 Valid N:407 Kesler Distress Scale UA Cronbach alpha: ,855655 Standardized alpha: ,857649 Average inter-item corr.: ,507117					
Variable	Mean if deleted	Var. if deleted	Stdv. if deleted	Item-Totl Correl.	Alpha if deleted
1. Як часто від початку війни Ви нервуетесь?	13,41769	16,52824	4,065494	0,585722	0,842163
2. Як часто від початку війни Ви відчуваєте безнадію?	14,15725	14,79100	3,845907	0,727695	0,815695
3. Як часто від початку війни Ви відчуваєте неспокій?	13,51106	15,04103	3,878277	0,685557	0,823653
4. Як часто від початку війни Ви відчуваєте себе настільки пригнічено, що ніщо не може підняти Вам на	14,37838	14,81015	3,848395	0,741573	0,813395
5. Як часто від початку війни ви відчуваєте, що все навколо вимагає зусиль?	13,79115	15,16769	3,894571	0,598692	0,840968
6. Як часто від початку війни ви відчуваєте себе нічого не вартим/-ою?	14,70025	15,64970	3,955971	0,542408	0,851533

ДОДАТОК Ж

Авторський опитувальник ретроспективного погляду на батьківство

- 1. Якщо порівнювати Ваші стосунки з дитиною до початку війни і зараз, Ви цікавитеся життям своєї дитини (маєте розмови про справи та інтереси дитини, проводите час разом, відвідуєте заходи, пов'язані з дитиною):**
1 - Значно рідше; 2 - Дещо рідше; 3 - Так само; 4 – Частіше; 5 - Значно частіше
- 2. Якщо порівнювати Ваші стосунки з дитиною до початку війни і зараз, Ви хвалите свою дитину (обіймаєте, заохочуєте, підтримуєте, дякуєте):**
1 - Значно рідше; 2 - Дещо рідше; 3 - Так само; 4 – Частіше; 5 - Значно частіше
- 3. Якщо порівнювати Ваші стосунки з дитиною до початку війни і зараз, Ви наглядаєте за життям дитини (знаєте де дитина, з ким, що вона робить; знаєте друзів дитини; маєте з дитиною чіткі часові домовленості, коли вона має бути вдома, які завдання виконати)**
1 - Значно менше; 2 - Дещо менше; 3 - Так само; 4 – Більше; 5 - Значно більше
- 4. Якщо порівнювати Ваші стосунки з дитиною до початку війни і зараз, наскільки Ви є послідовними у вихованні того, як дитина має ставитися до інших людей, навчання, своїх обов'язків (слова супроводжуєте відповідними діями; не здаєтеся, поки не побачите очікуваної поведінки дитини)**
1 - Значно менше; 2 - Дещо менше; 3 - Так само; 4 – Більше; 5 - Значно більше
- 5. Якщо порівнювати Ваші стосунки з дитиною до початку війни і зараз, Ви фізично караєте дитину:**
0 – Ніколи; 1 – Значно рідше; 2 – Дещо рідше; 3 - Так само 4 – Частіше 5 - Значно частіше
- 6. Якщо порівнювати Ваші стосунки з дитиною до початку війни і зараз, Ви кричите та обзиваєте дитину:**
0 – Ніколи; 1 - Значно рідше; 2 - Дещо рідше; 3 - Так само; 4 – Частіше; 5 - Значно частіше

ДОДАТОК И Гістограми нормальності розподілу шкал

Рисунок И.1

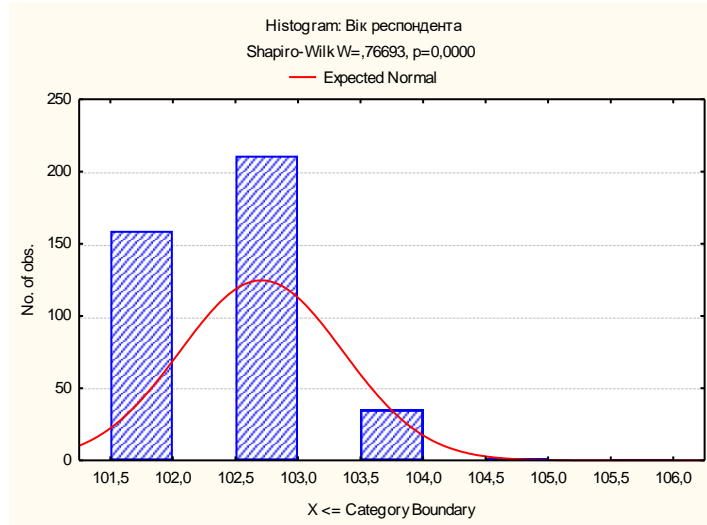

Рисунок И.2

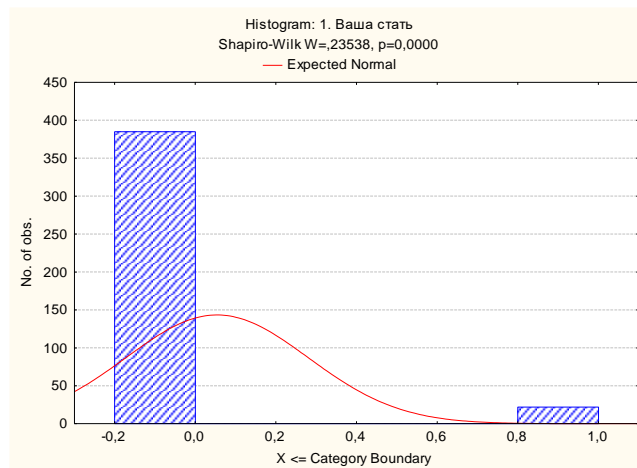

Рисунок И.3

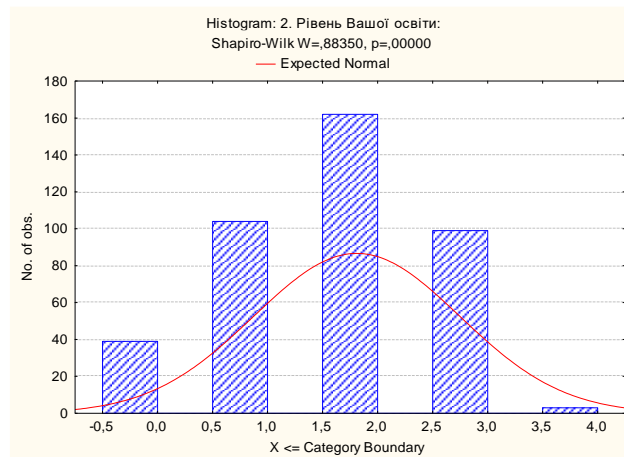

Рисунок И.4

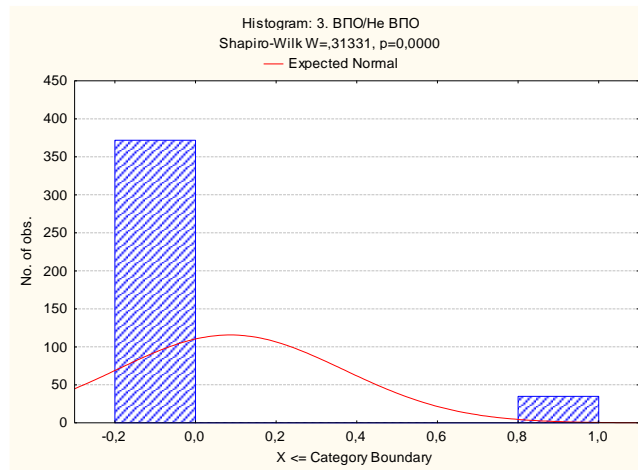

Рисунок И.5

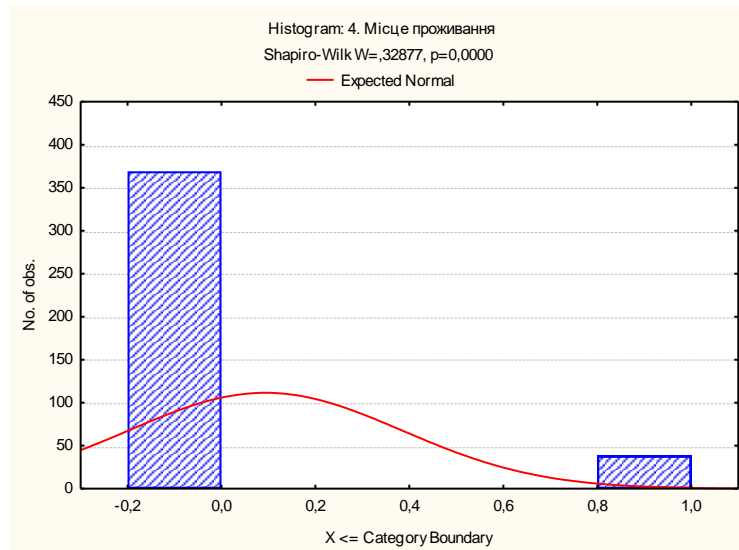

Рисунок И.6

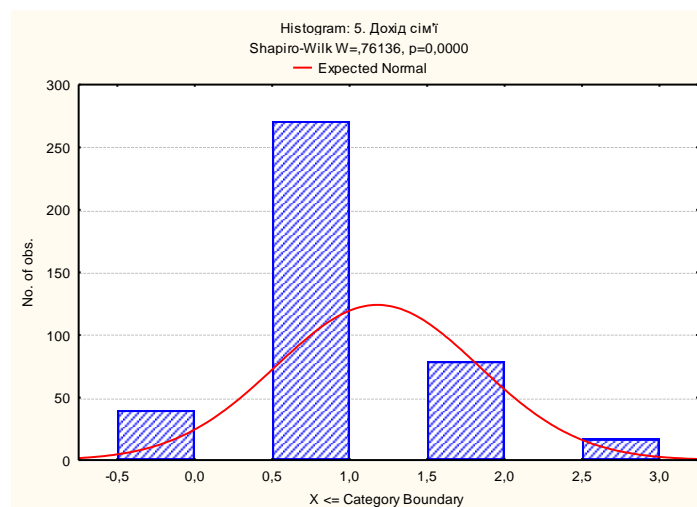

Рисунок И.7

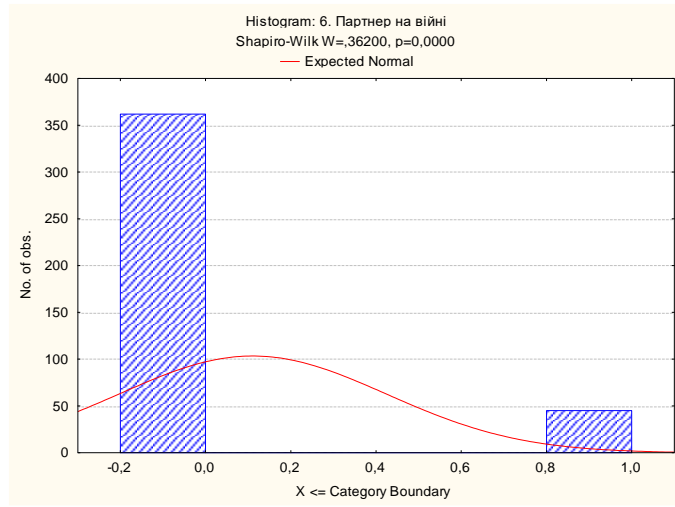

Рисунок И.8

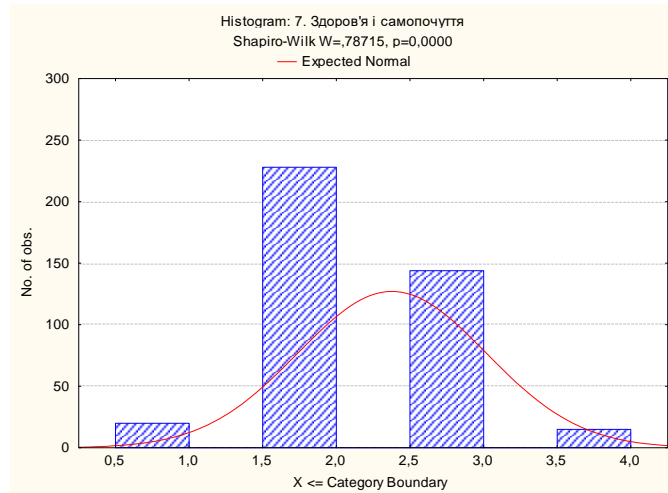

Рисунок И.9

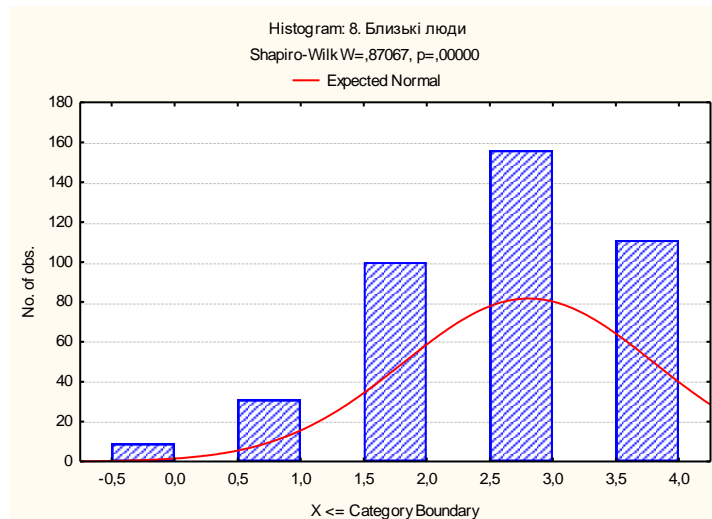

Рисунок И.10

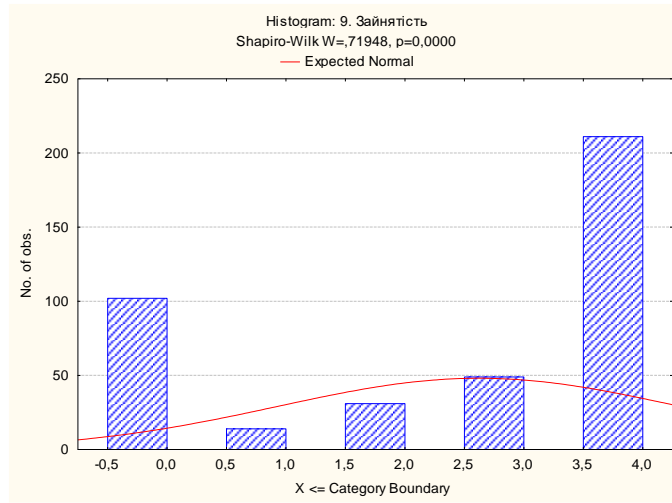

Рисунок И.11

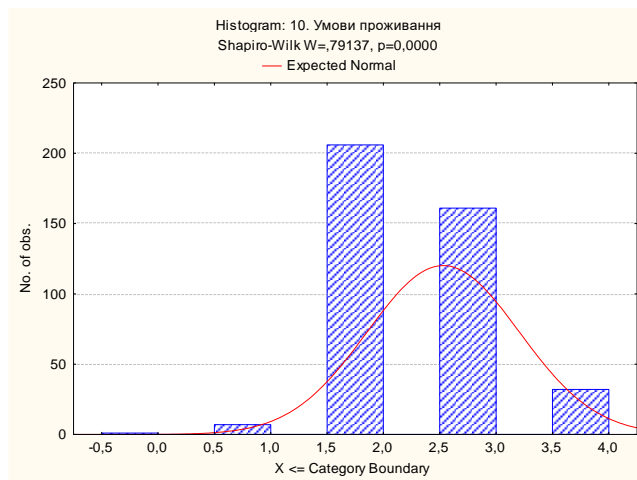

Рисунок И.12

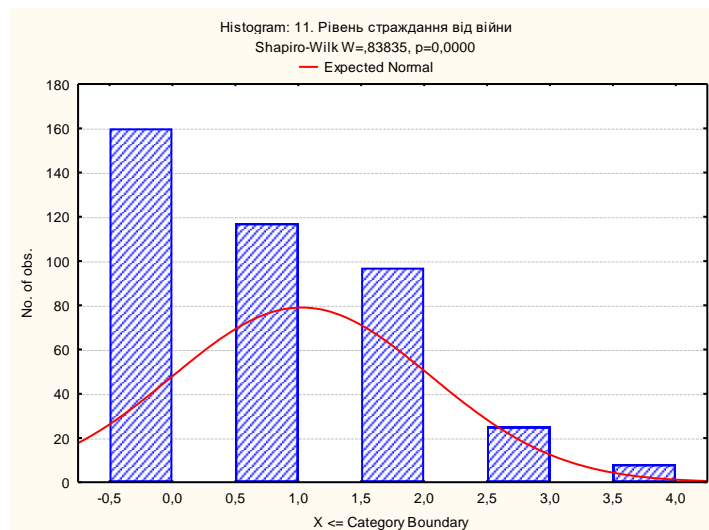

Рисунок И.13

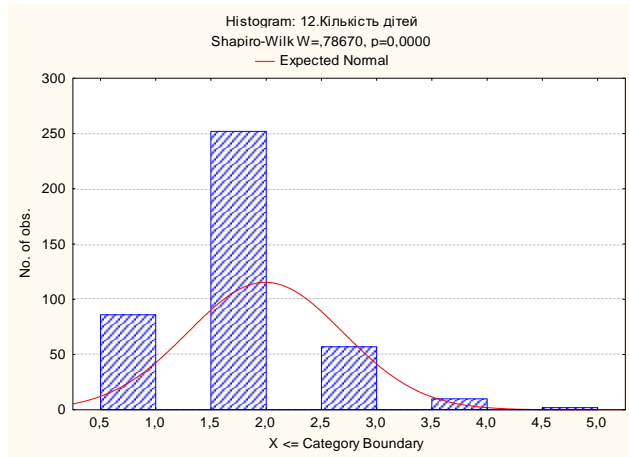

Рисунок И.14

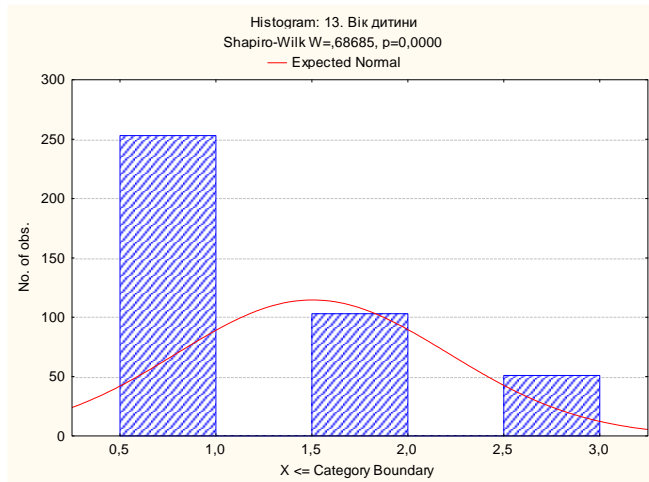

Рисунок И.15

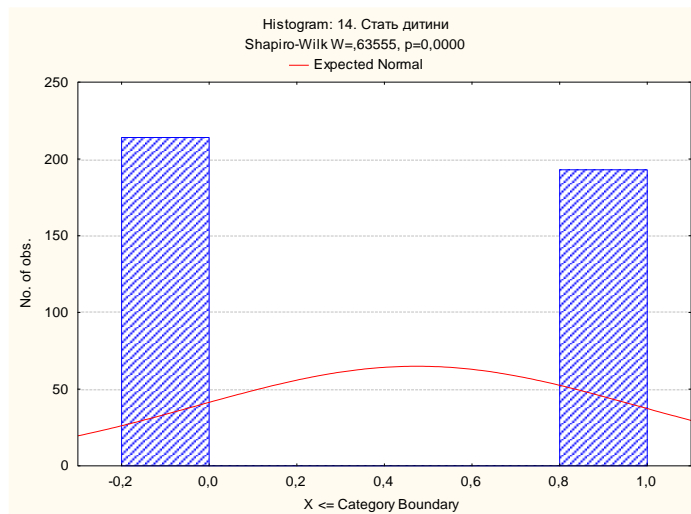

Рисунок И.16

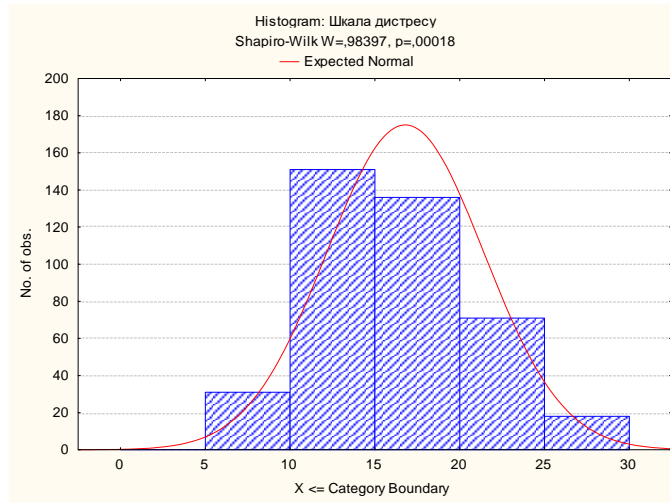

Рисунок И.17

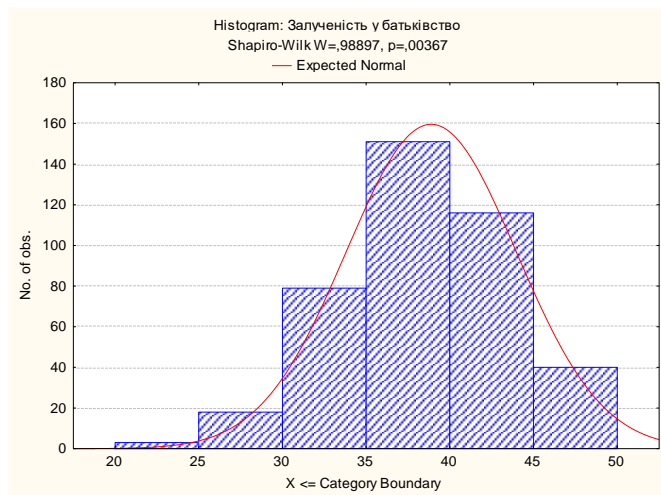

Рисунок И.18

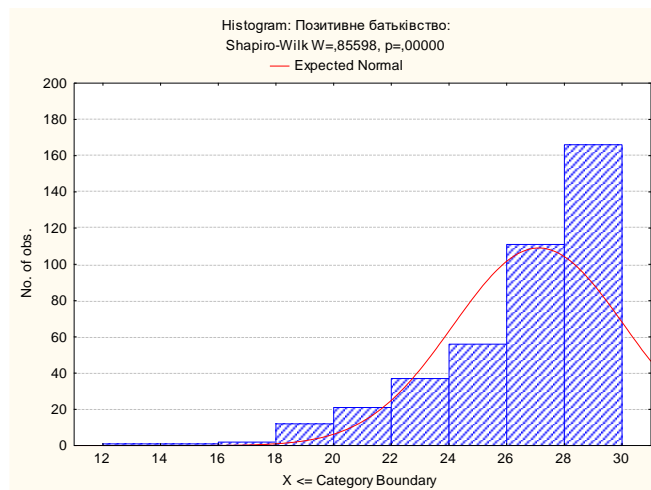

Рисунок И.19

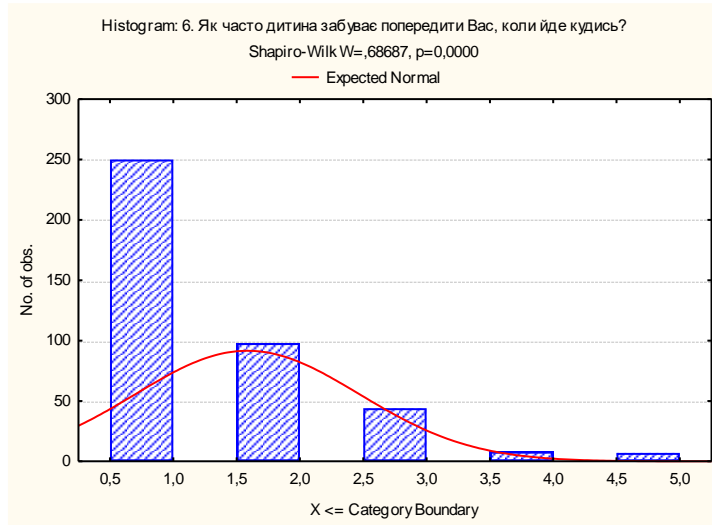

Рисунок И.20

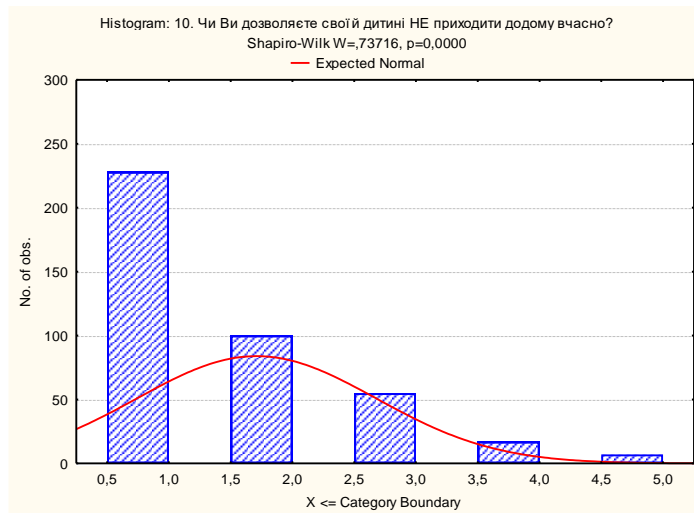

Рисунок И.21

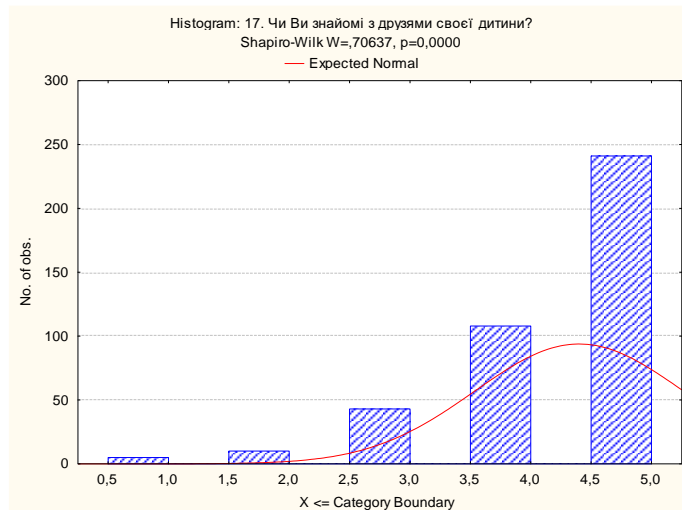

Рисунок И.22

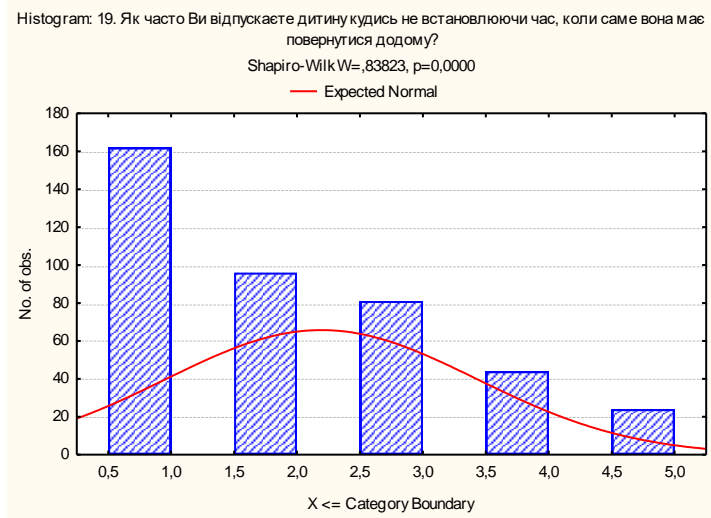

Рисунок И.23

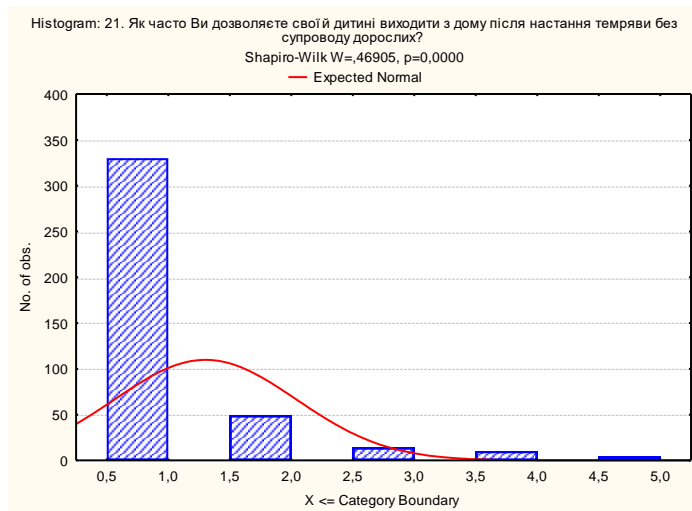

Рисунок И.24

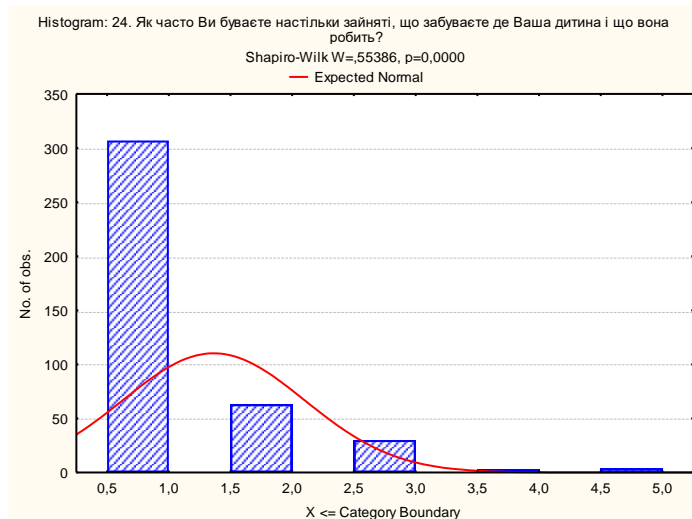

Рисунок И.25

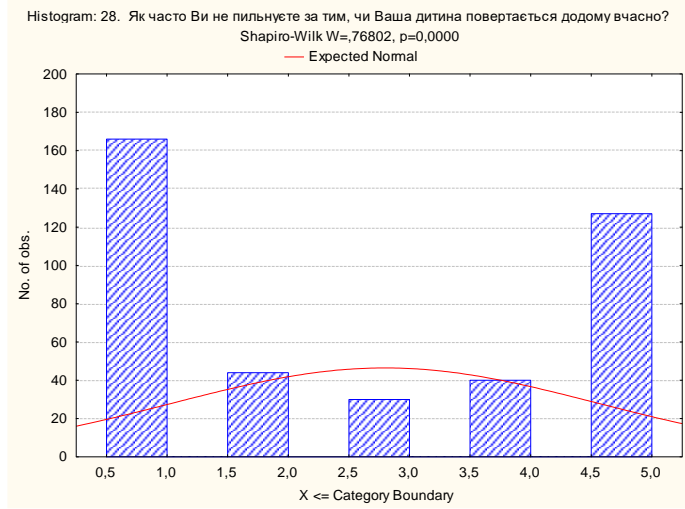

Рисунок И.26

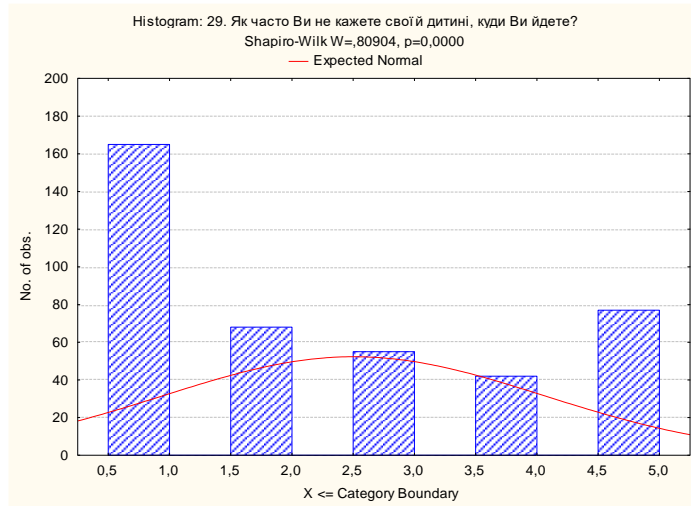

Рисунок И.27

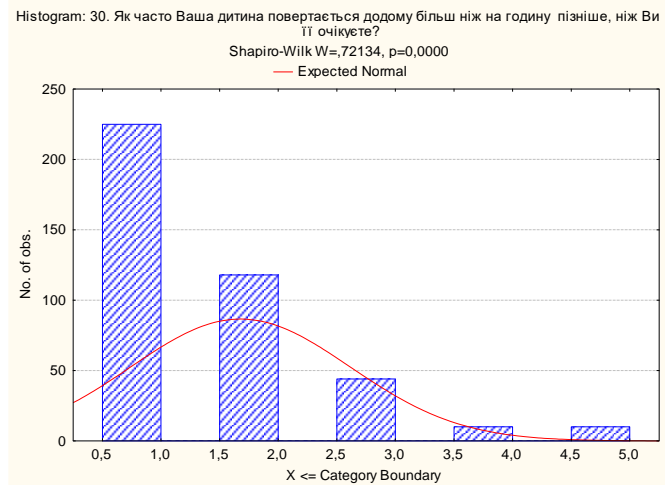

Рисунок И.28

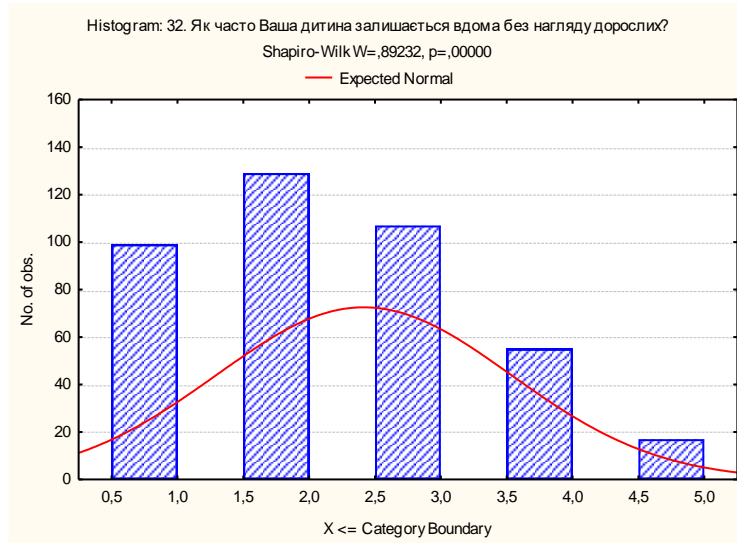

Рисунок И.29

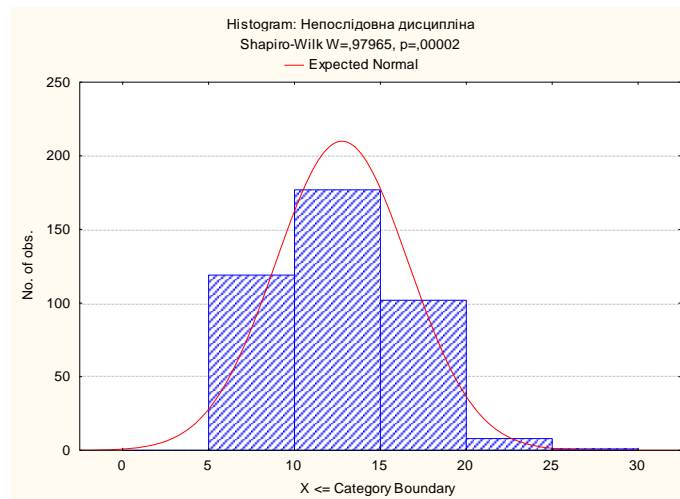

Рисунок И.30

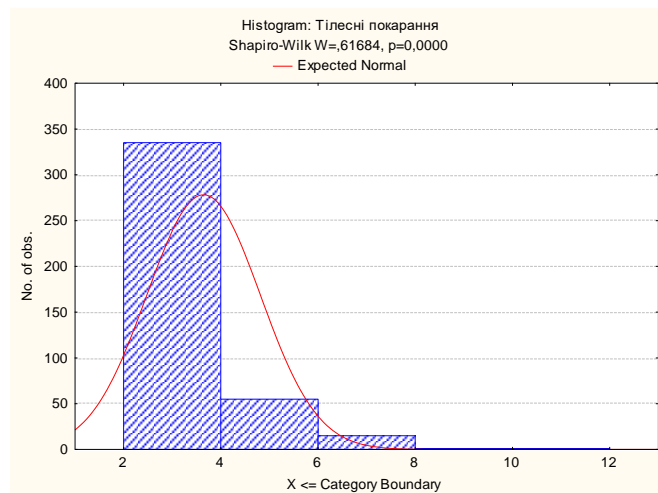

Рисунок И.31

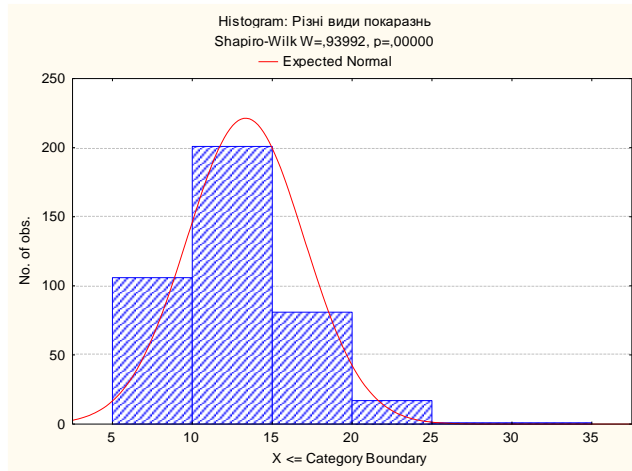

Рисунок И.32

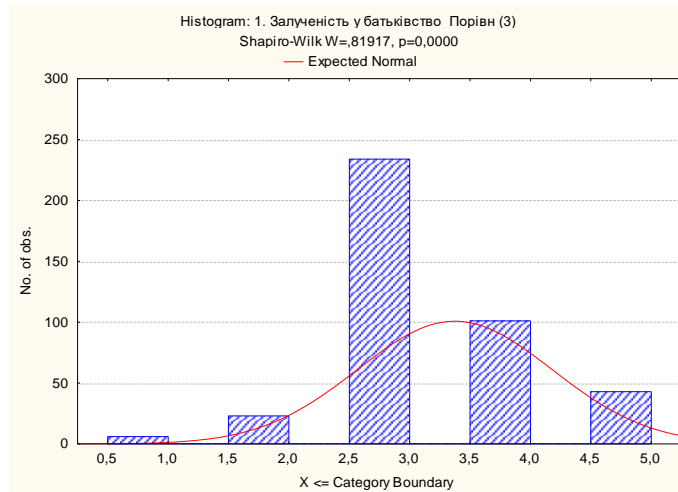

Рисунок И.33

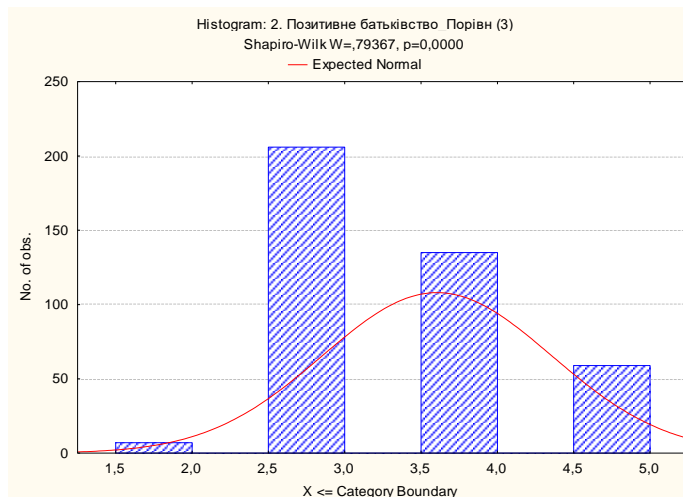

Рисунок И.34

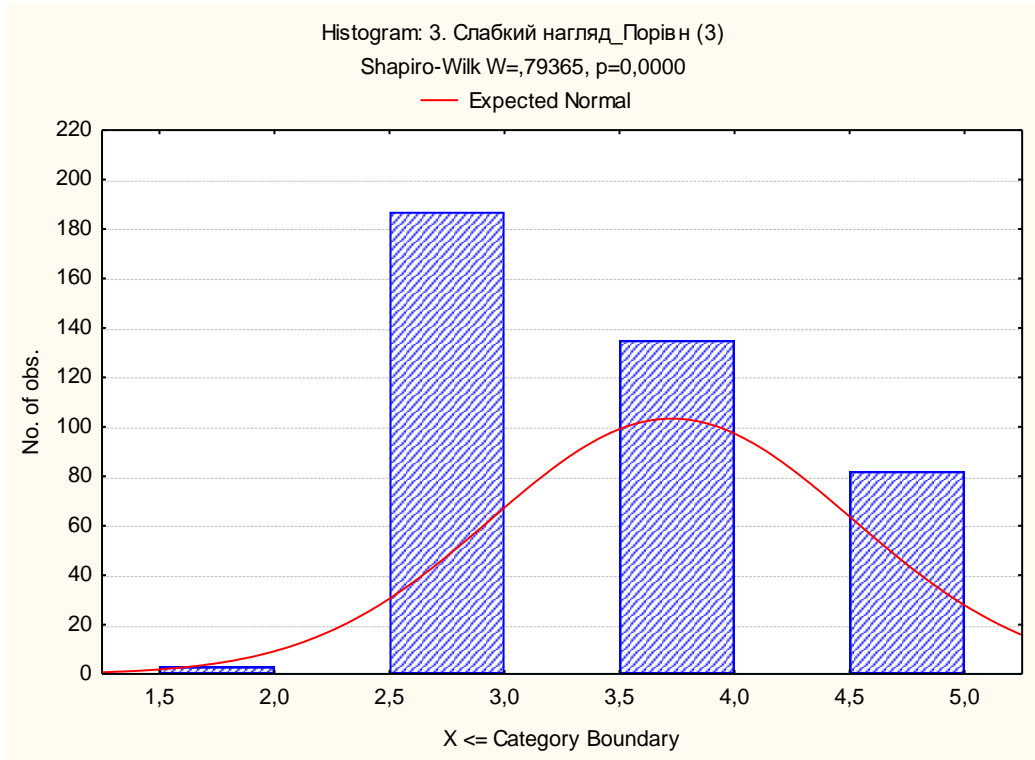

Рисунок И.35

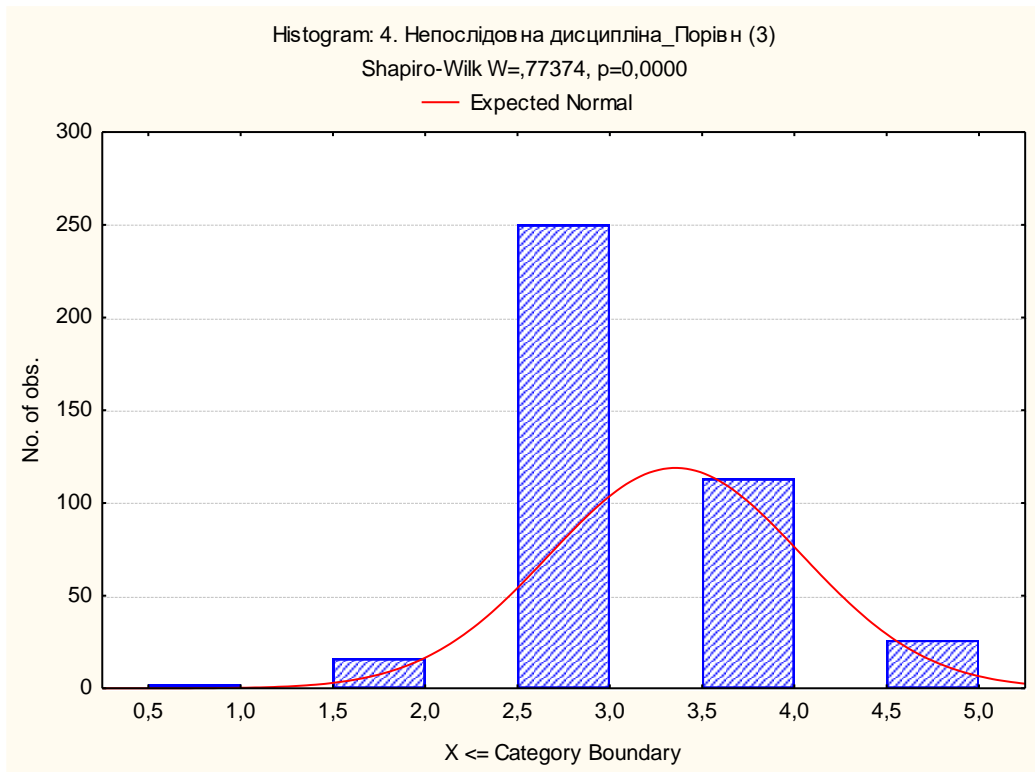

Рисунок И.36

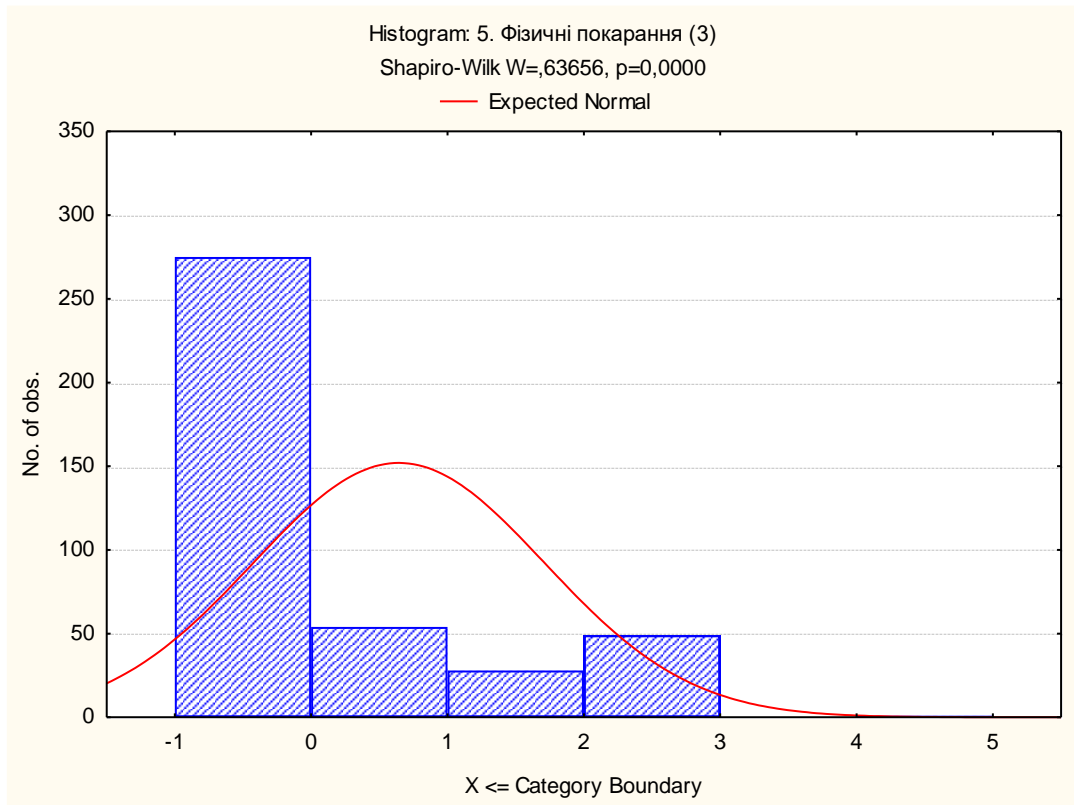
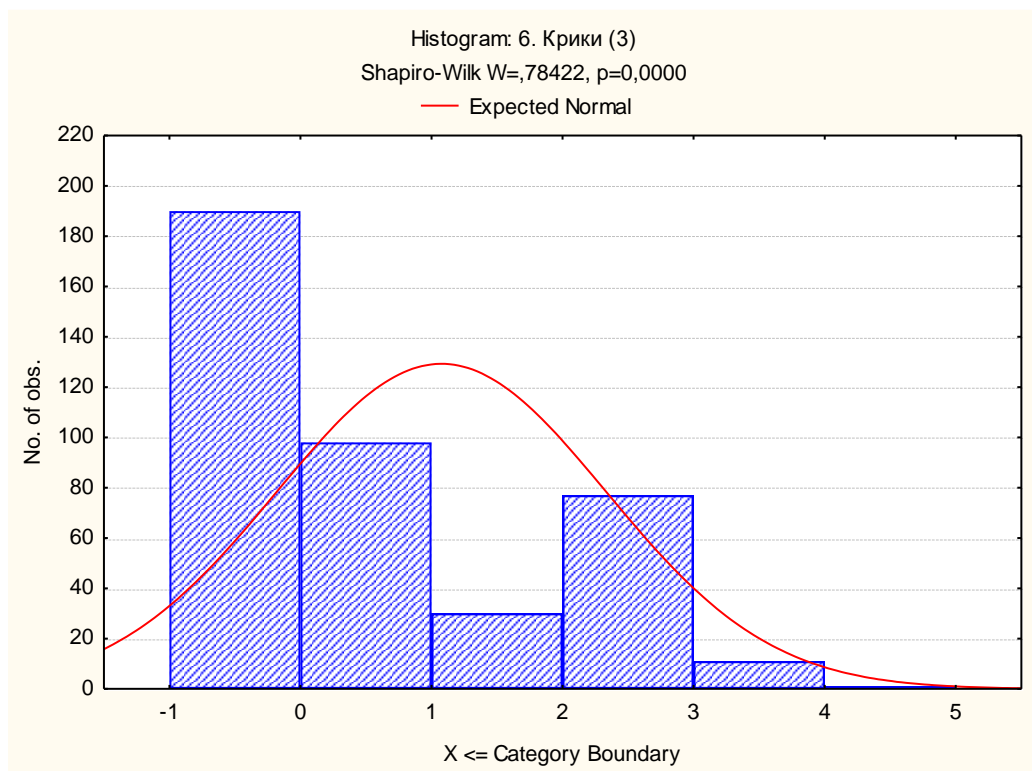

Рисунок И.37

ДОДАТОК Л

Кореляційний аналіз Спірмена

Зв'язок стресу та ставлення батьків до дитини: результати батьків дітей 6-10 років

Таблиця Л.1

Variable	Spearman Rank Order Correlations (Діти 1 віку) MD pairwise deleted Marked correlations are significant at $p < .05000$							
	Залученість у батьківство	Позитивне батьківство:	6. Як часто дитина забуває попередити Вас, коли йде кудись?	10. Чи Ви дозволяєте своїй дитині НЕ приходити додому вчасно?	17. Чи Ви знайомі з друзями своєї дитини?	19. Як часто Ви відпускаєте дитину кудись не встановлюючи час, коли саме вона має повернутися додому?	21. Як часто Ви дозволяєте своїй дитині виходити з дому після настання темряви без супроводу дорослих?	24. Як часто Ви буваєте настільки зайняті, що забуваєте де Ваша дитина і що вона робить?
Шкала дистресу	-0,092352	-0,068464	0,217851	0,123924	-0,042577	0,154017	0,032688	0,109069

Зв'язок стресу та ставлення батьків до дитини: результати батьків дітей 6-10 років

Таблиця Л.2

Variable	Spearman Rank Order Correlations (Діти 1 віку) MD pairwise deleted Marked correlations are significant at $p < .05000$										
	17. Чи Ви знайомі з друзями своєї дитини?	19. Як часто Ви відпускаєте дитину кудись не встановлюючи час, коли саме вона має повернутися додому?	21. Як часто Ви дозволяєте своїй дитині виходити з дому після настання темряви без супроводу дорослих?	24. Як часто Ви буваєте настільки зайняті, що забуваєте де Ваша дитина і що вона робить?	28. Як часто Ви не пильнуєте за тим, чи Ваша дитина повертається додому вчасно?	29. Як часто Ви не кажете своїй дитині, куди Ви йдете?	30. Як часто Ваша дитина повертається додому більш ніж на годину пізніше, ніж Ви її очікуєте?	32. Як часто Ваша дитина залишається вдома без нагляду дорослих?	Непоследовна дисципліна	Тілесні покарання	Різні види покарань
Шкала дистресу	-0,042577	0,154017	0,032688	0,109069	-0,015777	0,000071	0,141376	0,041947	0,232926	0,095039	0,172904

Зв'язок стресу та ставлення батьків до дитини: результати батьків дітей 11-13 років

Таблиця Л.3

Variable	Spearman Rank Order Correlations (Діти 2 віку) MD pairwise deleted Marked correlations are significant at $p < .05000$									
	Залученість у батьківство	Позитивне батьківство:	6. Як часто дитина забуває попередити Вас, коли йде кудись?	10. Чи Ви дозволяєте своїй дитині НЕ приходити додому вчасно?	17. Чи Ви знайомі з друзями своєї дитини?	19. Як часто Ви відпускаєте дитину кудись не встановлюючи час, коли саме вона має повернутися додому?	21. Як часто Ви дозволяєте своїй дитині виходити з дому після настання темряви без супроводу дорослих?	24. Як часто Ви буваєте настільки зайняті, що забуваєте де Ваша дитина і що вона робить?	28. Як часто Ви не пильнуєте за тим, чи Ваша дитина повертається додому вчасно?	
Шкала дистресу	0,066186	0,024948	0,129500	0,118284	-0,140266	0,199362	-0,002130	0,178461	-0,093418	

Зв'язок стресу та ставлення батьків до дитини: результати батьків дітей 11-13 років

Таблиця Л.4

Variable	Spearman Rank Order Correlations (Діти 2 віку) MD pairwise deleted Marked correlations are significant at $p < .05000$										
	17. Чи Ви знайомі з друзями своєї дитини?	19. Як часто Ви відпускаєте дитину кудись не встановлюючи час, коли саме вона має повернутися додому?	21. Як часто Ви дозволяєте своїй дитині виходити з дому після настання темряви без супроводу дорослих?	24. Як часто Ви буваєте настільки зайняті, що забуваєте де Ваша дитина і що вона робить?	28. Як часто Ви не пильнуєте за тим, чи Ваша дитина повертається додому вчасно?	29. Як часто Ви не кажете своїй дитині, куди Ви йдете?	30. Як часто Ваша дитина повертається додому більш ніж на годину пізніше, ніж Ви її очікуєте?	32. Як часто Ваша дитина залишається вдома без нагляду дорослих?	Непоследовна дисципліна	Тілесні покарання	Різні види покарань
Шкала дистресу	-0,140266	0,199362	-0,002130	0,178461	-0,093418	-0,117663	-0,113119	0,047550	0,422284	-0,039938	0,012302

Зв'язок стресу та ставлення батьків до дитини: результати батьків дітей 14-17 років

Таблиця Л.5

Spearman Rank Order Correlations (Діти 3 віку) MD pairwise deleted Marked correlations are significant at $p < .05000$									
Variable	Залученість у батьківство	Позитивне батьківство:	6. Як часто дитина забуває попередити Вас, коли йде кудись?	10. Чи Ви дозволяєте своїй дитині НЕ приходити додому вчасно?	17. Чи Ви знайомі з друзями своєї дитини?	19. Як часто Ви відпускаєте дитину кудись не встановлюючи час, коли саме вона має повернутися додому?	21. Як часто Ви дозволяєте своїй дитині виходити з дому після настання темряви без супроводу дорослих?	24. Як часто Ви буваєте настільки зайняті, що забуваєте де Ваша дитина і що вона робить?	28. Як часто Ви не пильнуєте за тим, чи Ваша дитина повертається додому вчасно?
Шкала дистресу	0,008572	0,224090	0,113306	-0,235511	-0,139868	-0,244848	0,031290	0,036511	0,214293

Зв'язок стресу та ставлення батьків до дитини: результати батьків дітей 14-17 років

Таблиця Л.6

Spearman Rank Order Correlations (Діти 3 віку) MD pairwise deleted Marked correlations are significant at $p < .05000$											
Variable	17. Чи Ви знайомі з друзями своєї дитини?	19. Як часто Ви відпускаєте дитину кудись не встановлюючи час, коли саме вона має повернутися додому?	21. Як часто Ви дозволяєте своїй дитині виходити з дому після настання темряви без супроводу дорослих?	24. Як часто Ви буваєте настільки зайняті, що забуваєте де Ваша дитина і що вона робить?	28. Як часто Ви не пильнуєте за тим, чи Ваша дитина повертається додому вчасно?	29. Як часто Ви не кажете своїй дитині, куди Ви йдете?	30. Як часто Ваша дитина повертається додому більш ніж на годину пізніше, ніж Ви її очікуєте?	32. Як часто Ваша дитина залишається вдома без нагляду дорослих?	Непослідовна дисципліна	Тілесні покарання	Різні види покарань
Шкала дистресу	-0,139868	-0,244848	0,031290	0,036511	0,214293	0,105094	-0,178848	0,112238	0,290772	0,094008	0,176579

ДОДАТОК М

Стрес та інші чинники ризику як предиктори батьківства: результати
множинного регресійного аналізуЯк часто дитина забуває попередити Вас, коли йде кудись?: результати батьків дітей 6-10
років

Таблиця М.1

Regression Summary for Dependent Variable: 6. Як часто дитина забуває попередити Вас, коли йде кудись? (Діти 1 віку)	
R= ,27904988 R ² = ,07786884 Adjusted R ² = ,05537783 F(6,246)=3,4622 p<,00265 Std.Error of estimate: ,80120	
N=253	
	Beta Std.Err. of Beta B Std.Err. of B t(246) p-level
Intercept	
Шкала дистресу	0,191635 0,066994 0,033589 0,011743 2,86047 0,004594
3. ВПО/Не ВПО	-0,117192 0,063661 -0,317521 0,172484 -1,84087 0,066844
5. Дохід сім'ї	-0,153584 0,066923 -0,191007 0,083229 -2,29495 0,022578
9. Зайнятість	0,085643 0,062326 0,041645 0,030306 1,37412 0,170656
7. Здоров'я і самопочуття	0,099779 0,068269 0,129882 0,088866 1,46155 0,145140
14. Стать дитини	0,081561 0,061495 0,134214 0,101193 1,32631 0,185966

Чи ви дозволяєте своїй дитині не приходити додому вчасно?: результати батьків дітей 6-10
років

Таблиця М.2

Regression Summary for Dependent Variable: 10. Чи Ви дозволяєте своїй дитині НЕ приходити додому вчасно? (Діти 1 віку)	
R= ,25813128 R ² = ,06663176 Adjusted R ² = ,04773767 F(5,247)=3,5266 p<,00425 Std.Error of estimate: ,88331	
N=253	
	Beta Std.Err. of Beta B Std.Err. of B t(247) p-level
Intercept	
Шкала дистресу	0,174288 0,065011 0,033544 0,012512 2,68089 0,007837
5. Дохід сім'ї	-0,178086 0,067494 -0,243193 0,092169 -2,63856 0,008855
7. Здоров'я і самопочуття	0,143027 0,068777 0,204431 0,098304 2,07957 0,038596
8. Близькі люди	0,074949 0,063146 0,069500 0,058556 1,18691 0,236403
9. Зайнятість	0,071053 0,062274 0,037937 0,033250 1,14097 0,254988

Як часто ви відпускаєте дитину кудись не встановлюючи час, коли саме вона має
повернутися додому?: результати батьків дітей 6-10 років

Таблиця М.3

Regression Summary for Dependent Variable: 19. Як часто Ви відпускаєте дитину кудись не встановлюючи час, коли саме вона має повернутися додому? (Діти 1 віку)	
R= ,24023799 R ² = ,05771429 Adjusted R ² = ,03473171 F(6,246)=2,5112 p<,02236 Std.Error of estimate: 1,2028	
N=253	
	Beta Std.Err. of Beta B Std.Err. of B t(246) p-level
Intercept	
Шкала дистресу	0,182013 0,067907 0,047381 0,017677 2,68033 0,007852
8. Близькі люди	-0,106482 0,063068 -0,133552 0,079102 -1,68836 0,092610
7. Здоров'я і самопочуття	0,110171 0,065755 0,212986 0,127119 1,67548 0,095111
12. Кількість дітей	0,088252 0,062682 0,165348 0,117440 1,40793 0,160414
4. Місце проживання	-0,077234 0,064616 -0,305645 0,255713 -1,19527 0,233133
6. Партнер на війні	0,069972 0,062106 0,272522 0,241885 1,12666 0,260984

Як часто Ваша дитина повертається додому більш, ніж за годину пізніше, ніж Ви її очікуєте?:
результати батьків дітей 6-10 років

Таблиця М.4

Regression Summary for Dependent Variable: 30. Як часто Ваша дитина повертається додому більш ніж на годину пізніше, ніж Ви її очікуєте? (Діти 1 віку)	
R= ,25934627 R ² = ,06726049 Adjusted R ² = ,04451075 F(6,246)=2,9565 p<,00835 Std.Error of estimate: ,84098	
N=253	
	Beta Std.Err. of Beta B Std.Err. of B t(246) p-level
Intercept	
5. Дохід сім'ї	-0,109595 0,063852 -0,142250 0,082878 -1,71638 0,087351
12. Кількість дітей	0,125892 0,062663 0,165752 0,082502 2,00905 0,045624
Шкала дистресу	0,129284 0,063615 0,023650 0,011637 2,03229 0,043198
6. Партнер на війні	-0,078402 0,061866 -0,214581 0,169324 -1,26728 0,206254
2. Рівень Вашої освіти:	-0,095330 0,063403 -0,088378 0,058779 -1,50356 0,133976
9. Зайнятість	0,080470 0,063489 0,040838 0,032220 1,26747 0,206186

Непоследовна дисципліна: результати батьків дітей 6-10 років

Таблиця М.5

		Regression Summary for Dependent Variable: Непоследовна дисципліна (Діти 1 віку) R= ,26954909 R ² = ,07265671 Adjusted R ² = ,06148390 F(3,249)=6,5030 p<,00030 Std.Error of estimate: 3,7545					
N=253		Beta	Std.Err. of Beta	B	Std.Err. of B	t(249)	p-level
Intercept				9,659643	1,161245	8,31835	0,000000
Шкала дистресу		0,212132	0,062421	0,174802	0,051437	3,39839	0,000789
2. Рівень Вашої освіти:		0,113908	0,061081	0,475691	0,255079	1,86487	0,063376
5. Дохід сім'ї		-0,090440	0,062469	-0,528779	0,365242	-1,44775	0,148945

Різні види покарань: результати батьків дітей 6-10 років

Таблиця М.6

		Regression Summary for Dependent Variable: Різні види покарань (Діти 1 віку) R= ,25418899 R ² = ,06461204 Adjusted R ² = ,04567707 F(5,247)=3,4123 p<,00533 Std.Error of estimate: 3,4805					
N=253		Beta	Std.Err. of Beta	B	Std.Err. of B	t(247)	p-level
Intercept				12,43215	1,373704	9,05010	0,000000
Шкала дистресу		0,170373	0,065794	0,12907	0,049842	2,58949	0,010183
14. Стать дитини		0,123519	0,061962	0,87849	0,440685	1,99346	0,047311
10. Умови проживання		-0,109657	0,065173	-0,57843	0,343787	-1,68254	0,093728
3. ВПО/Не ВПО		-0,087530	0,063890	-1,02498	0,748156	-1,37001	0,171928
9. Зайнятість		0,066333	0,062370	0,13941	0,131078	1,06353	0,288582

Як часто ви відпускаєте дитину кудись не встановлюючи час, коли саме вона має повернутися додому?: результати батьків дітей 11-13 років

Таблиця М.7

		Regression Summary for Dependent Variable: 19. Як часто Ви відпускаєте дитину кудись не встановлюючи час, коли саме вона має повернутися додому? (Діти 2 віку) R= ,32715958 R ² = ,10703339 Adjusted R ² = ,07058578 F(4,98)=2,9366 p<,02435 Std.Error of estimate: 1,1615					
N=103		Beta	Std.Err. of Beta	B	Std.Err. of B	t(98)	p-level
Intercept				0,837213	0,661736	1,26518	0,208808
Шкала дистресу		0,230947	0,097555	0,061177	0,025842	2,36736	0,019880
14. Стать дитини		0,137554	0,096797	0,329978	0,232207	1,42105	0,158476
9. Зайнятість		-0,175747	0,097397	-0,127874	0,070866	-1,80444	0,074234
10. Умови проживання		0,144943	0,099239	0,247268	0,169298	1,46055	0,147338

Непоследовна дисципліна: результати батьків дітей 11-13 років

Таблиця М.8

		Regression Summary for Dependent Variable: Непоследовна дисципліна (Діти 2 віку) R= ,51930838 R ² = ,26968120 Adjusted R ² = ,23987227 F(4,98)=9,0470 p<,00000 Std.Error of estimate: 3,2584					
N=103		Beta	Std.Err. of Beta	B	Std.Err. of B	t(98)	p-level
Intercept				9,91914	1,856401	5,34321	0,000001
Шкала дистресу		0,374405	0,088224	0,30766	0,072496	4,24380	0,000050
14. Стать дитини		0,268230	0,087539	1,99603	0,651422	3,06411	0,002820
10. Умови проживання		-0,194187	0,089747	-1,02763	0,474940	-2,16370	0,032918
9. Зайнятість		-0,089427	0,088081	-0,20184	0,198804	-1,01528	0,312472

Непоследовна дисципліна: результати батьків дітей 14-17 років

Таблиця М.9

		Regression Summary for Dependent Variable: Непоследовна дисципліна (Діти 3 віку)					
		R= ,52638596 R ² = ,27708218 Adjusted R ² = ,02308403					
		F(13,37)=1,0909 p<,39613 Std.Error of estimate: 4,0913					
N=51		Beta	Std.Err. of Beta	B	Std.Err. of B	t(37)	p-level
Intercept				4,67510	5,136392	0,910191	0,368613
2. Рівень Вашої освіти:		-0,040419	0,182958	-0,19281	0,872773	-0,220922	0,826368
3. ВПО/Не ВПО		-0,093056	0,187686	-2,75081	5,548140	-0,495808	0,622962
4. Місце проживання		0,116536	0,172520	1,48245	2,194613	0,675495	0,503561
5. Дохід сім'ї		-0,095474	0,215019	-0,56445	1,271226	-0,444024	0,659612
6. Партнер на війні		-0,027823	0,192884	-0,48465	3,359813	-0,144250	0,886086
7. Здоров'я і самопочуття		-0,115432	0,156485	-0,76224	1,033334	-0,737653	0,465378
8. Близькі люди		0,167640	0,165714	0,68590	0,678017	1,011620	0,318290
9. Зайнятість		0,279198	0,164889	0,66130	0,390553	1,693249	0,098813
10. Умови проживання		0,015585	0,195047	0,10705	1,339781	0,079904	0,936744
11. Рівень страждання від війни		0,421604	0,174347	1,60682	0,664472	2,418188	0,020638
12. Кількість дітей		0,161692	0,164968	0,85681	0,874168	0,980142	0,333382
14. Стать дитини		-0,118148	0,158622	-1,01329	1,360414	-0,744841	0,461073
Шкала дистресу		0,218604	0,169437	0,20252	0,156972	1,290183	0,204992

ДОДАТОК Н

Результати опитування батьків щодо їхнього ставлення до дитини до початку війни і зараз

Рисунок Н.1

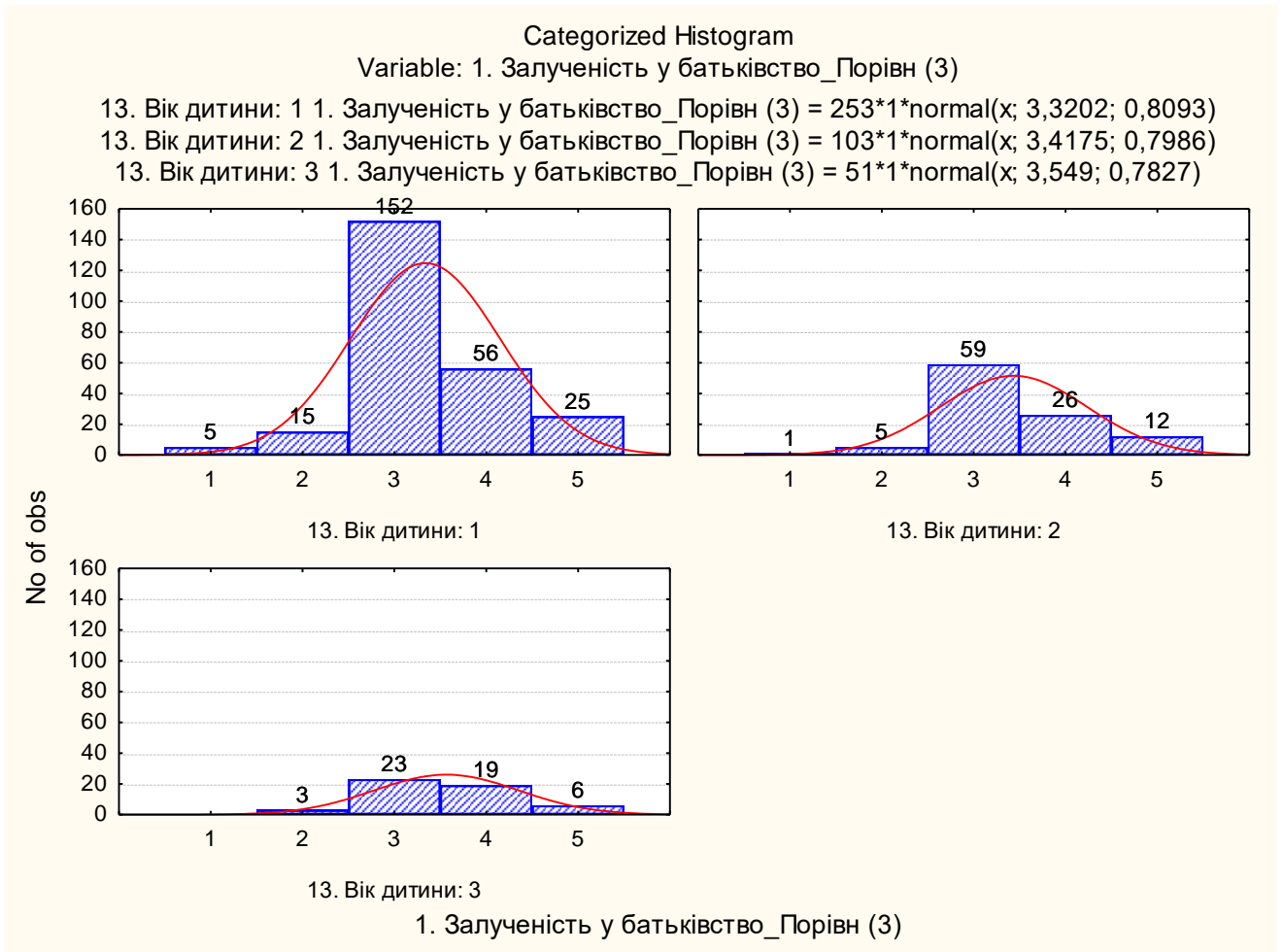

Рисунок Н.2

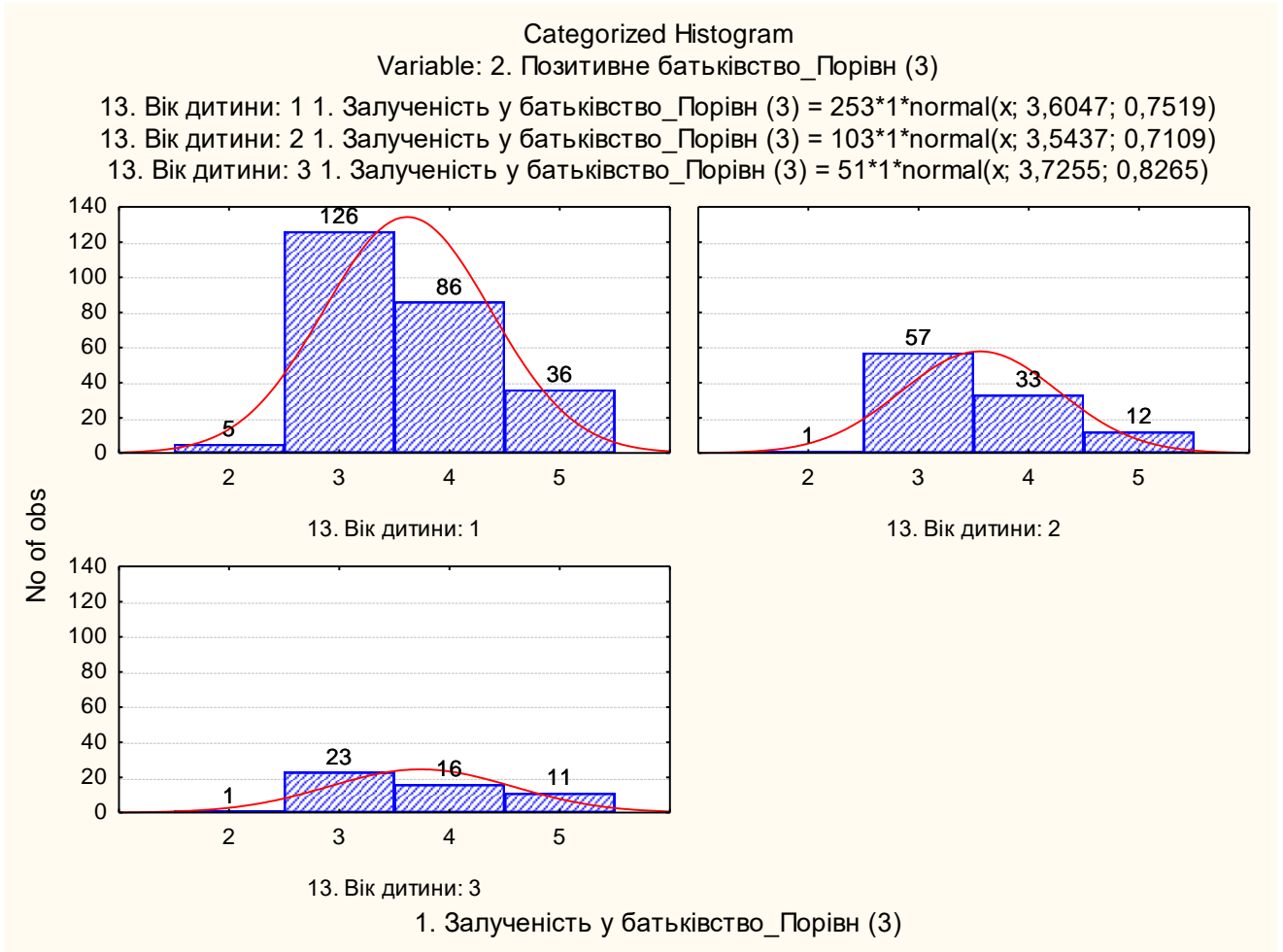

Рисунок Н.3

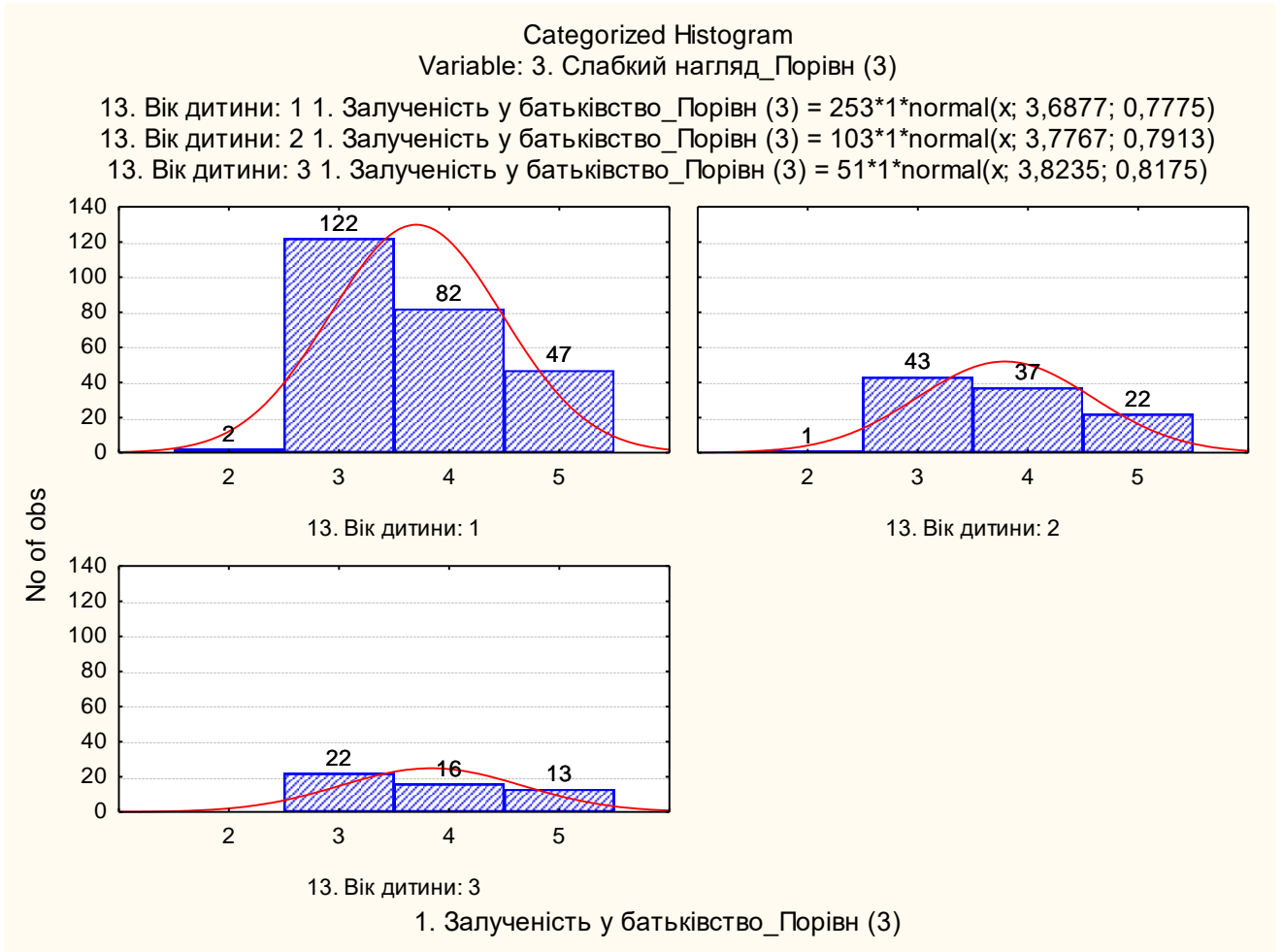

Рисунок Н.4

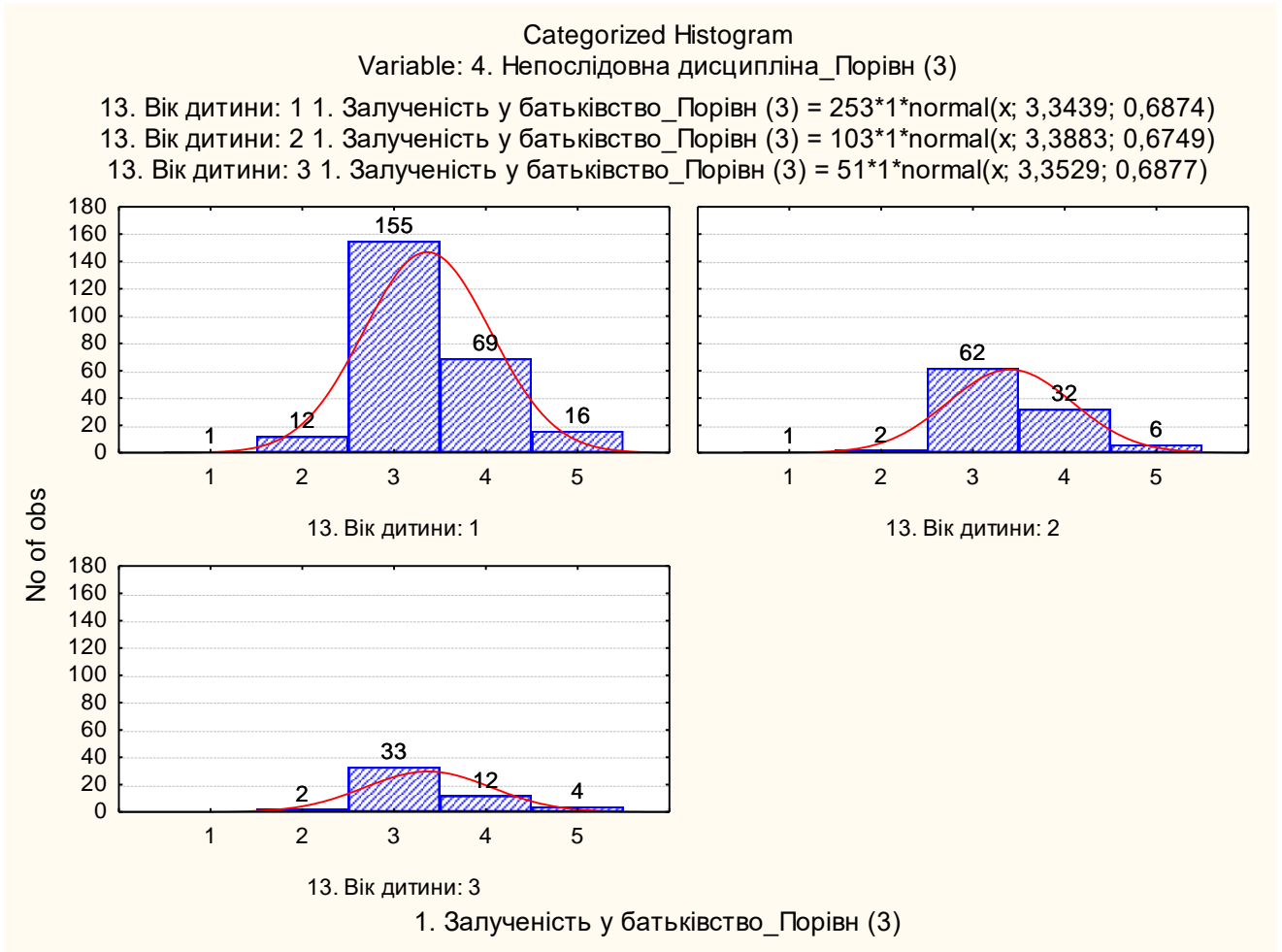

Рисунок Н.5

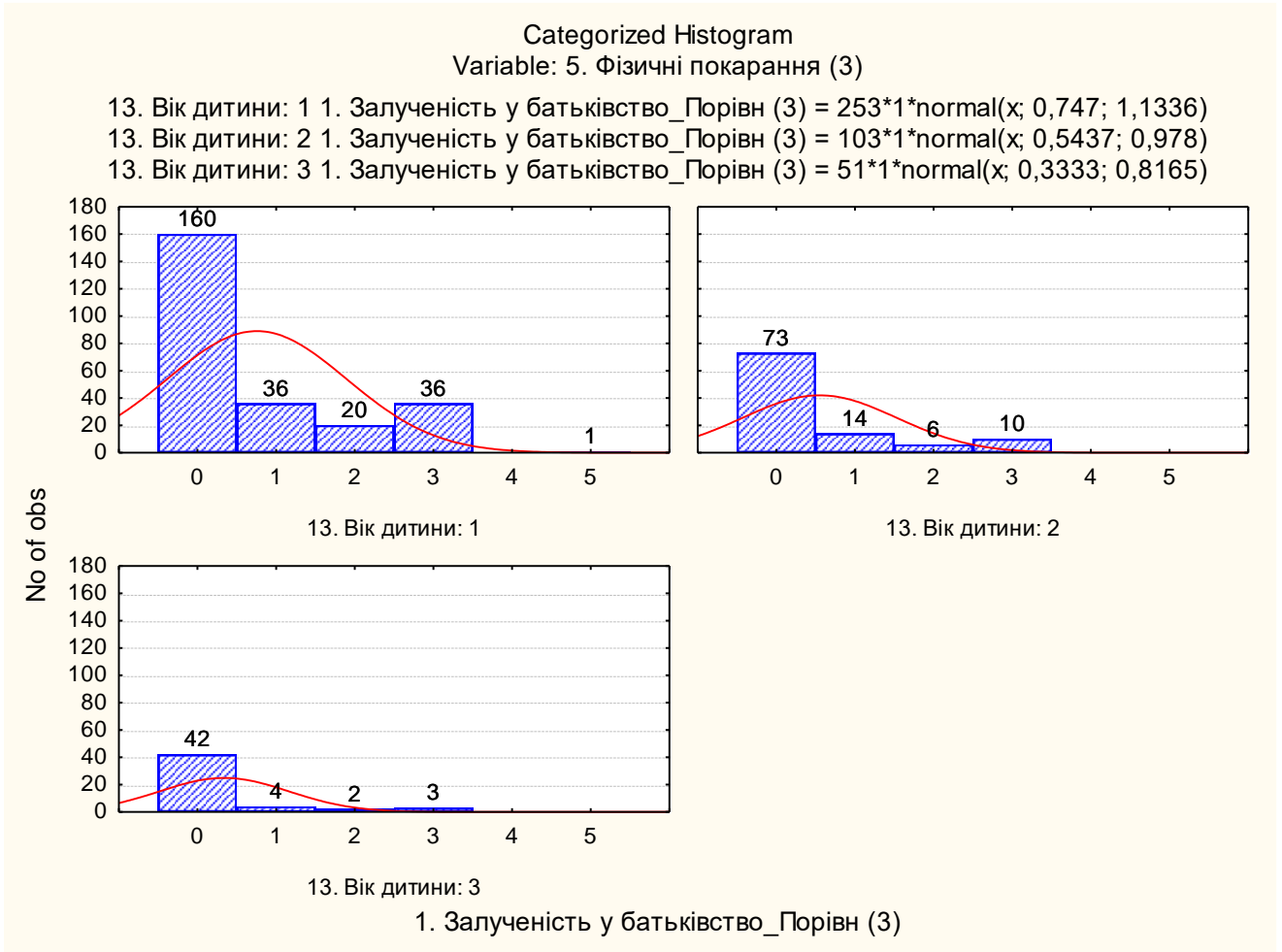
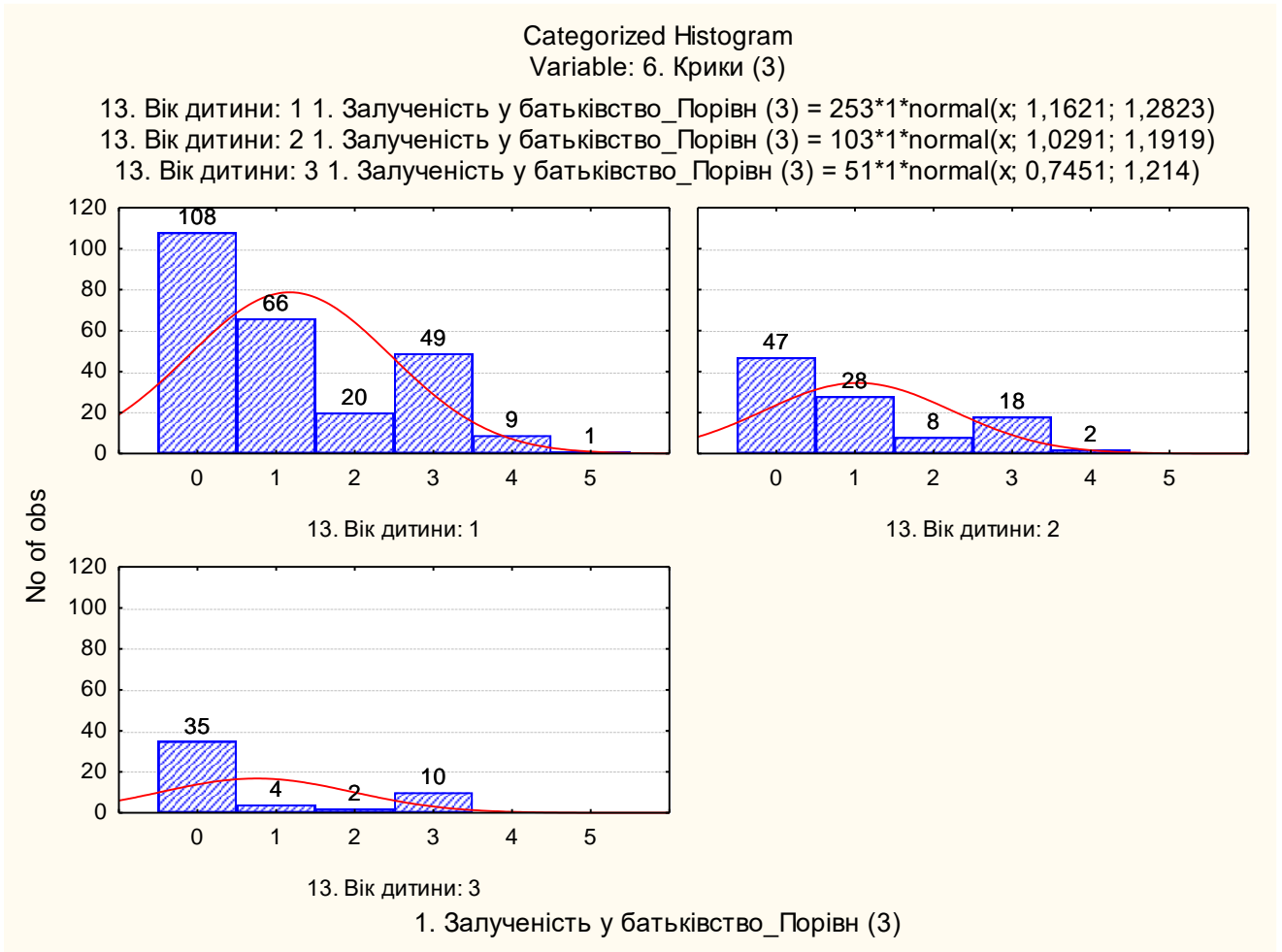

Рисунок Н.6

ДОДАТОК П

Порівняльний аналіз груп за критерієм Краскела-Уолеса

Порівняння ставлення батьків до дітей 6-10 та 14-17 років

Таблиця П.1

		Multiple Comparisons p values (2-tailed); 6. Крики (3) Independent (grouping) variable: 13. Вік дитини Kruskal-Wallis test: $H(2, N=407) = 7,436270$ $p = ,0243$		
Depend.:		1	2	3
6. Крики (3)		R:212,25	R:202,43	R:166,23
1			1,000000	0,032399
2		1,000000		0,216720
3		0,032399	0,216720	